

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

100 SORUDA

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ ÖZLEM ÖZGÜR

GERÇEK YAYINEVİ

32
Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi 1 opm105 001

100 SORUDA TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞMESİ

Özlem Özgür

100 SORUDA DİZİSTİ : 32

**Birinci Baskı:
Ekim 1972**

Kapak: Said Maden

Dizgi: Asya Matbaası

**Baskı ve Cilt:
Fono Matbaası**

ÖZLEM ÖZGÜR

100 SORUDA
TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN
GELİŞMESİ

GERÇEK YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İSTANBUL

Ücretsiz PDF Kitap Arama: <https://rantey.org>

I. BÖLÜM

BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Soru 1 Üretim, üretici güçler, üretim ilişkileri ve üretim biçimi ne demektir?

Tarihin eski dönemlerinden bu yana insanlar, insan toplumlarının gelişmelerine olanak sağlayan esas etkenin ne olduğunu açıklamaya uğraşmışlardır. Önceleri, bütün toplumsal değişme ve gelişmelerin açıklanması doğa dışı güçlere bağlanıyordu. Dinî akımları temsil eden görüşlere göre, tüm gelişme ve değişmelerin tanrı iradesine bağlı olduğu savunuluyordu. Bilim ve pratik tarafından doğa üstü güçlerin var olmadığının kanıtlanmasından sonradır ki, bu görüşler büyük ölçüde günümüzde savunulmaz olmuştur.

Bugün, birçok burjuva bilgininin kabul ettiği ve ileri sürdüğü bir görüşe göre ise toplum gelişmesinin büyük ölçüde **coğrafi çevreye** (iklim, toprak, yer altı kaynakları v.b.), yani **doğal koşullara** ve ayrıca **nüfusa** bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Coğrafi çevre, kuşkusuz, toplumun değişmez ve vazgeçilmez koşullarından biridir. Doğaldır ki, toplumun gelişmesini etkiler, bu gelişmeyi hızlandırır ya da geciktirir. Ama şu da bir gerçektir ki, **toplumdaki değişme ve gelişmeler, doğal koşullardaki değişme ve gelişmelerden, kıyaslanmayacak kadar hızlıdır.** Söz gelimi, Avrupa'da üçbin yıllık sürede, farklı üç

düzen ve hatta, orta ve doğu Avrupa'da, dört düzen birbirini izledi. Oysa aynı dönemde, Avrupa'nın doğal koşulları, fark edilemeyecek kadar az değişikliğe uğradı.

Kuşkusuz, «toplumun maddî hayat koşulları» kavramı nüfus artışını, şu ya da bu kadar olan nüfus yoğunluğunu da kapsar. Çünkü, insan toplumun maddî hayat koşullarının esas unsurlarından biridir. Belli bir asgari insan sayısına ulaşılmadıkça toplumun herhangi bir maddî hayatı olamaz. Buna göre, nüfus ve nüfus artışı, toplumların gelişmesini açıklayan temel etken olabilir mi? Kuşkusuz hayır. Nüfus ve nüfus artışı toplumdaki gelişimi etkiler, bu gelişimi hızlandırır ya da geciktirir; fakat, **toplumun gelişmesinde** asıl güç olamaz ve toplumun gelişimi üzerine olan etkisi **belirleyici** nitelikte bir etki **değildir**. Eğer nüfus artışı toplumsal gelişimin belirleyici gücü olsaydı, daha fazla nüfus yoğunluğu, zorunlu olarak, buna bağlı daha yüksek bir biçimde bir sosyal sistem doğururdu.

O halde, toplumun görünüşünü, sosyal sistemin niteliğini, toplumun bir üretim biçiminden diğerine gelişimini belirleyen, toplumun maddî hayat koşullarındaki asıl güç nedir?

Bilimin ve tarihin bize gösterdiğine bakılırsa, bu güç, insanın varoluşu için gerekli olan **yaşama olanaklarının sağlanması yöntemi**, toplumsal hayat ve gelişme için gerekli olan **maddî değerlerin** ve, hayat ve toplumun gelişmesi için gerekli olan **üretim biçimidir**.

Belli bir tarihsel gelişme düzeyindeki her toplumda yaşayan bireylerin, giderilmesi zorunlu olan, çeşitli gereksinimleri vardır. Örneğin, insanlar toplum içinde yaşamlarını sürdürürken, «yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve eğlenmek v.b.» zorunluğundadırlar. Bu gereksinimlerden bir bölümü biyolojik karakterdedir. Giderilmesi yaşamak için gereklidir. Biyolojik olmayanlar ise,

insanların toplum içinde yaşamalarının sonucu, «belli bir toplumun kültürü» deyiimiyle anlatılan bütünün ürünleridir. İnsanların biyolojik gereksinimleri bile, içinde yaşadıkları toplumun kültürüne bağılı bir karakter gösterir.

İnsanlar bu gereksinimlerini giderebilmek amacıyla, doğada saklı bulunanları ve doğa güçlerini, kendilerine elverişli biçime getirmek için çaba harcarlar. Bu bilinçli ve kasıtlı davranışa **üretim** adı verilir.

Belli bir tarihsel gelişme düzeyinde bir toplumda, üretim eyleminin olabilmesi için temel koşul, **üretici güçlerin varlığıdır**. Toplumun geçimini elde etmemize olanak sağlayan a) üretim araçları, b) üretim araçlarını kullananlar, c) üretim tecrübesi, d) iş alışkanlıkları, **üretici güçleri oluştururlar**. Bunlar, birlikte ele alındıklarında, karşılıklı etkileri içinde üretici güçleri oluşturan **maddi kuvvetlerdir**.

Üretim, yalnızca doğada saklı bulunanları, insan gereksinimlerinin giderilmesine elverişli biçime getiren, insan çabasına indirgenemez. İnsanlar üretim olayını gerçekleştirirken yalnızca doğa üzerinde etkide bulunmakla kalmaz, birbirleri üzerinde de etkide bulunurlar. Ancak belli bir biçimde birbirleriyle işbirliği yapmak ve çabalarını birbirleriyle mübadele etmek yoluyla üretimde bulunabilirler. İnsanlar, üretim eylemini başarabilmek için birbirleriyle belli bağlantılar kurar, belli ilişkilere girerler. Bu sosyal bağlantı ve ilişkilerin sınırları içindedir ki, insanlar doğa üzerinde etkin olur, üretim gerçekleşir. Demek ki, üretim süreci yalnızca insanın doğa ile ilişkilerini değil, aynı zamanda insanın insanla olan ilişkilerini de kapsar. Buna göre, üretim ilişkileri, **üretim araçlarının mülkiyet biçimlerini, sosyal sınıf ve tabakaların birbirlerine göre durumlarını ve ürünlerin bölüşüm biçimlerini içerir**.

Bir yandan üretim ilişkileri üretim güçlerinin tarihsel düzeyine, yani insanın doğa karşısındaki aktif ilişkisinin biçimlenmesine bağlı olarak şekil alırken, bir yandan da, bölüşüm ilişkileri üretim ilişkilerine bağlı olarak biçimlenir. Bölüşümün yapısı tamamen üretimin yapısıyla belirlenir ve bölüşümün kendisi de üretimin bir ürünüdür. Hem de yalnızca, üretimin sonucu ve bölüşümün konusu olan nesne bakımından değil, biçim bakımından da.

Sosyal üretim güçleri ile bunlara bağlı üretim ilişkileri bir bütün meydana getirirler ki, buna **üretim biçimi** diyoruz. Toplumların tarihsel gelişmeleri üzerindeki araştırmalara dayanarak beş ana üretim biçimi saymak mümkündür.

Bunlardan birincisi **ilkel komünal sistemdir**. Bu tür üretim biçiminde, üretim araçlarının büyük bir bölümü, özellikle toprak, bir sosyal mülkiyet konusudur.

İkincisi **köleci sistemdir**. Bu üretim biçiminde, üretim araçları ve üretim araçlarını kullananlar, köle sahibinin mülkiyetindedir.

Üçüncü üretim biçimi **feodalitedir**. Feodal toplumda toprak, kısmen özel mülkiyet ve kısmen de devlet (krallık) mülkiyetindedir. Ya da kilise veya tarikatlar gibi topluluklara aittir. Toprağı işleyen insanlar, «serf» (toprak kölesi) olarak, toprağa bağlıdır, işledikleri toprağı kendi iradeleriyle bırakıp gidemezler.

Üretim biçimlerinden dördüncüsü, **kapitalist üretimdir**. Pazar için üretim yapılan ve üretimin amacının toplumsal gereksinimlerin karşılanmasından öteye, kâr sağlamak olduğu bu sistemde, üretim araçlarının büyük bir bölümü, toplumun küçük bir bölümünün, kapitalistlerin mülkiyetindedir. Toplum üyelerinin büyük çoğunluğunun kendi üretim araçları yoktur, serbest ücretliler olarak çalışır ve kapitalistlerin mülkiyetinde olan üretim araçlarını kullanırlar.

Sonuncusu, üretim biçimlerinin beşincisi, **sosyalist üretimdir**. Bu üretim biçiminde, üretim araçları, sosyal mülkiyet konusudur. Bütün toplumun mülkiyetindedir. Bu sistemde üretim, toplumun bütün üyelerinin gereksinimlerini gidermek amacıyla planlanır ve yönetilir.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, sırayla sayılan üretim biçimlerinin, insanlığın tarihsel gelişmesinin belli dönemlerine kabaca uymasıdır. Yoksa, iki ya da daha çok üretim biçiminin yanyana yürüdüğü geçiş dönemleri olabileceği gibi; ayrıca, belli bir üretim biçimiyle adlandırılan bir dönemde bile, başka bir üretim biçimi, daha uzun süre yaşayabilir ve kalıntıları sürekli olarak tutunabilir.

Soru 2 Toplumsal değişme ve gelişmeler ne demektir?

Belli bir toplumun sosyal düzeninin ne olduğunun, bu sosyal düzene nereden ve nasıl gelindiğinin araştırılması ve doğru olarak saptanabilmesinin temel koşulu, toplumların gelişme kurallarının neler olduğunun bilinmesi ve araştırmada uygulanacak yöntemin bilimselliğidir. Bilimsel olmayan metafizik bir yöntemle, aslında karmaşık olan toplumsal olayları kavramak ve doğru olarak yorumlayabilmek olanaksızdır. Başka bir deyişle, bir toplumun sosyo-ekonomik ve politik yapısını araştırmak ve bu yapıları doğru tahlil edebilmek için, toplumların değişme ve gelişmelerinde esas etken olan sosyal kuralları bilmek gerekmektedir.

Tam bu noktada, «insanların, toplumların gelişme kurallarını ve belli bir toplumun sosyo-ekonomik ve politik yapısını bilmede ne yararları olabilir, ya da neden bilmek isterler?» diye bir soru akla gelebilir. Toplumla-

rın değişme ve gelişmeleri, insanların iradesine bağlı bir durum değildir. Ama bu değişme ve gelişmeler, insanlardan soyutlanmış bir olgu hiç de değildir. Yani, toplumsal değişme ve gelişmelerde insanlar etken olabilirler, bu gelişmeleri zaman zaman hızlandırır ya da yavaşlatabilirler, ama hiç bir zaman tarihin tekerleğini tersine döndüremezler. **İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama onları belirleyen, gözönünde bulundurulması gereken belli koşullar içinde. Bu, bütün zamanların gerçeğidir.** Toplumlarda, daha üst düzeyde olmak üzere değişmelerin objektif ve sübjektif koşulları oluştuğu zaman, o toplumda dönüşümler zorunlu olarak kaçınılmazdır. Söz konusu toplumun ilerici güçlerinin, bu kuralları bilmesi sonucu, toplumdaki kaçınılmaz olan ileri dönüşümler, hızlandırıcı yönde etkilenmiş olacaktır.

Sosyal düzenin karakterini ve toplumun bir düzenden ötekine doğru gelişmesini belirleyen şeyin, maddî servetlerin **üretim biçimi** olduğunu, üretim biçimini de, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin oluşturduğunu tekrarlayalım. Belli bir topluma özgü üretim ilişkileri, yani «üretim araçlarının **mülkiyet** biçimi, üretimde bulunan çeşitli sınıf ve **tabakaların** üretimdeki yerleri ve durumları, ayrıca üretilen ürünlerin **bölüşölme** biçimleri» söz konusu toplumun **ekonomik temelini** oluşturur. Bu ekonomik temel in üstünde ve ona bağlı olarak şekillenen **üst yapı**, toplumdaki politik, felsefî, hukukî, artistik, dinî v.b. kavramlara ve bunları ifade eden kurumların bütününe denilir.

Üretim güçleri ve özellikle üretim araçları üretimin en hareketli ve en devrimci öğesidir, sürekli olarak değişirler, çünkü üretim araçları durmadan mükemmelleşir ve üreticiler maddî üretim konusundaki görgü ve bilgilerini sürekli olarak artırırlar. Üretim ilişkilerine gelin-
onlar da üretici güçlerin gelişme düzeyinin gereği ola-

rak gelişirler ve üretici güçlerin gelişmesini etkilerler. Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasında bu uyuşum devam ettiği sürece gelişme devam eder. Ama, belli bir noktadan sonra ve belli bir üretim biçiminde bu uyuşum bozulmağa başlar. Bu noktada mevcut üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesine bırakınız yardımcı olmayı, ona (üretici güçlere) ayak bağı olmağa başlar. Bu durumda üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişme düzeyine uygun düşmemekten ötürü, üretici güçlerin ve dolayısıyla üretimin gelişmesini kösteklemeğe başlar. Bu temelde oluşan **uyumsuzluk**, aynı zamanda, toplumun tüm üst yapı kurumlarını da etkisi altına alır ve giderek toplumun sosyal, ekonomik ve politik yapısında bir **bunalım** söz konusu **olur**. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında ortaya çıkan bu **çelişme**, belli bir noktada, zorunlu olarak mevcut üretim ilişkilerinin (bir üst düzeyde olmak koşuluyla) değişmesi sonucu **çözümlemiş** olur. Bütün toplumsal değişme ve gelişmelerin **anlaşılabilmesi**, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çelişmenin **kavranabilmesinde yatar**. Üretici güçlerin gelişme düzeyine uygunluk gösterecek olan bir üst düzeydeki yeni üretim ilişkileri toplumda varolunca bu **değişmeler**, sosyal sistemin tümünde de **değişme** ve **gelişmeleri** beraberinde **getirir**.

Konuyu açık bir biçimde özetlemek gerekirse: «Üretimin özelliklerinden biri, bir noktada asla uzun bir süre kalmaması ve sürekli olarak değişme ve gelişme halinde olmasıdır. Ayrıca, üretim biçimindeki değişme ve gelişmeler, kaçınılmaz olarak, sosyal sistemin tümünde, sosyal fikirlerde, politik görüş ve politik kuruluşlarda da değişmeyi gerektirirler.

Üretimin ikinci özelliği, üretimdeki değişme ve gelişmeler daima, üretim güçlerinde ve her şeyden önce üretim araçlarında olan değişme ve gelişme ile başlar,

bundan ötürü üretim güçleri üretimin en hareketli ve en devrimci ögesidir.

Üretimin üçüncü özelliği, yeni üretim güçlerinin ve buna bağlı olarak üretim ilişkilerinin, eski sistemin dışında onun yok olmasından sonra değil, eski sistemin içinde doğmasıdır. Bu insanın bilinçli ve kasıtlı bir eyleminin sonucu değil, kendiliğinden, bilinçsizce ve insan dileğinin dışında bir oluşumdur.

Daha üst düzeyde olmak üzere, üretim biçimlerinde meydana gelen değişmeler, üretici güçlerin gelişme düzeyi ile üretim ilişkileri arasındaki karşıtlıktan doğar. Bu iki unsur arasındaki çelişmenin nedeni, belli bir üretim biçiminde üretici güçler gelişirken, üretim ilişkilerinin bu gelişmeye ayak uyduramamasıdır. Gerçekten, belli bir üretim biçiminde dahi üretici güçler gelişirken, üretim ilişkileri değişikliğe uğramalarına rağmen özleri olduğu gibi kalır. Örneğin, modern kapitalizm, 19. yüzyıl kapitalizminden belirgin şekilde farklı olmasına rağmen, özü olduğu gibi kalmıştır.»

Soru 3 Feodal üretim biçiminin temel nitelikleri nelerdir?

Tarihsel bir kategori ve sosyo-ekonomik yapının bir aşaması olan feodal üretimin, başlangıçtaki şekillenme dönemi, sosyalist tarihçiler tarafından Orta Çağ kavramı ile bir tutulur. Avrupa'da bu dönem, aşağı yukarı 5. yüzyılda başladı ve 11. yüzyılın başına kadar sürdü. Feodalitenin bu ilk şekillenmesinin, başlangıç ve bitiş tarihleri, gerek kıt'alar arasında ve gerekse ülkeler arasında birbirlerinden oldukça farklıdır.

Feodal ilişkiler tarihinde ikinci dönem, feodalitenin yayılıp gelişmesi dönemidir. Bu, aynı zamanda, zanaat-

larla tarımın ikinci kez ayrılması dönemidir. Avrupa'da bu dönem, 11. yüzyıldan, 15. yüzyıla kadar sürmüştür.

Feodalitenin üçüncü dönemi, feodal ilişkilerin gittikçe daha çok bozulup dağılması ve kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ile kendini gösterir. Avrupa'da bu dönem, 15. yüzyıldan, 17. yüzyıla kadar uzanmıştır. Avrupa sömürgeciliğinin genişlemesi, feodal ilişkilerin Asya ve Afrika'da çok uzun zaman daha yaşamalarını sağladı.

Feodal üretimin özünü, **doğrudan üreticiler** (zanaat-kârlar ve köylü çiftçiler) ile onların **feodal beyleri** arasındaki ilişkilerde aramak gerekir. Bu ilişkiler, gerek bazı hizmetlerin görülmesi ve gerekse para veya mal olarak ödenecek vergiler biçiminde, **bir feodal beyin belirli ekonomik isteklerini yerine getirmek için, zorla ve kendi iradesinin dışında üreticiye yüklenen yükümlülüklerdir...** Bu zorlayıcı güç, feodal beyin sahip olduğu askerî kuvvet olabileceği gibi, bir çeşit yargı düzeniyle desteklenen bir gelenekten, veya hukuktan gelebilir.

Feodal üretim biçiminin önemli özellikleri: birinci olarak, **iş-bölümünün çok ilkel** bir gelişme düzeyinde olduğu bu üretim biçiminde, üretim araçları basit ve genellikle ucuzdur. Bu anlamda **üretim** olayı, geniş ölçüde **bireysel** nitelikte ve uygulanan **teknik çok düşük bir düzeydedir**. İkinci olarak, genişçe bir **pazar için olmayan**, fakat, ev ya da köy topluluğunun kendi aile gereksinimleri için **üretim**. Üçüncü olarak, politik alanda **yerel yönetim** (adem-i merkeziyet) ve beyin kendisine bağlı topluluk üzerinde **yargısal** ya da **yarı yargısal** fonksiyonlara sahip olması.

Sonuncu olarak: senyörün (derebeyin), toprak üzerindeki mülkiyet hakkı ile serf (toprağa bağlı köylü) üzerindeki sınırlı mülkiyet hakkı, feodal üretim ilişkilerinin temelini oluşturur. Feodalın topraklarından ancak

bir bölümü kendi malikânesini teşkil eder, geri kalan bölüm ise, serflik koşulları altında köylülere bırakılırdı. Feodal, köylüyü «toprakla birlikte» hisselere böler, böylece kendisine elemeği sağlardı. Beylerin gelir kaynağı, doğrudan üreticilerin, yani köylülerin ve sonra da zanaatkârların aşırı ölçüde sömürülmesi idi. Sömürünün ölçüsü, durmadan yükselmeğe doğru bir eğilim gösteriyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun kaderi, bütünüyle toprak sahipleri azınlığının elinde bulunuyordu. Bu feodal toplumun **temel çelişmesini belirtiyordu.**

Serflik çalışma süresi iki kesimden oluşurdu: **gerekli-emek** süresi ve **ek-emek** süresi. Gerekli-emek süresi içinde köylü, kendisinin ve ailesinin yaşamını sağlamak için üretimde bulunurdu. Ek-emek süresinde ise, köylünün yarattığı **artık-ürüne, senyör** (angarya, aynî, nakit olarak) toprak rantı şeklinde **sahip çıkardı.** Köylülerin bu sömürülme şekli, bütün halklarda, yerel özellikleri gözden kaçırmamak koşuluyla, feodal üretim biçiminin başlıca niteliğini oluşturur.

Özetle, feodal toplumda en başta gelen üretim aracı toprak, kural olarak senyörlerin mülkiyetinde bulunuyordu. Hür köylüler tarafından işlenen topraklar, genel kural dışında kalıyor ve bunlara pek seyrek olarak rastlanıyordu. Senyörün kendine mal ettiği artık-ürün, feodal-rantı meydana getiriyordu. Bu, feodalların, toprak mülkiyeti üzerindeki monopollerinin (tekellerinin) uygulama yöntemi idi. Feodal çağda, bütün üretimin objektif (nesnel) amacı, rantın senyörlere ödenmesi idi. Bu istek, senyörün, ailesinin ve yakınlarının kişisel gereksinimleri ile sınırlıydı. Köylülerin ve zenaatçıların gereksinimlerinin karşılanması, senyörce, üretimin amacına ulaşmak ve işletmeyi yaşatabilmek için bir araç olarak kabul edilirdi.

Soru 4 : Feodal üretimden kapitalist üretime geçiş nasıl olmuştur?

Yüzyıllar boyu süregelen feodal sistem, sonunda, 15. yüzyıldan itibaren sarsılmağa başladı. 15. ve 16. yüzyıllarda ticaretin, bilgilerin ve lüksün gelişmesiyle birlikte senyörlerin gereksinimleri de büyümüştü. Üstelik, senyörlerin gelirleri sabit kalırken hayat pahalılığı artmaktaydı. Bu durumda senyörler daha ağır vergiler istiyor, kral da onlardan geri kalmıyordu. Beri yanda, ticaret gelişmiş, belli ellerde küçümsenmeyecek paralar birikmişti. Ticaretin gelişmesi, para hacmindeki artış ve giderek feodalların sömürüyü arttırmaları, üretim koşullarında derin değişikliklere yol açtı. Loncalar tarafından sıkıca nizamlandırılmış olan Ortaçağ endüstrisi, ticaretin yeni gereksinimlerini zaten karşılayamıyordu. Ortaçağın tam bu döneminde, üretici güçlerin gelişmesi öyle bir düzeye geldi ki, kapitalist ilişkiler feodal ekonominin bağrında, bütün toplum ölçüsünde baş vermeğe başladı. Bu olay iki yeni sınıfın: üretim araçlarına ve aletlerine sahip olan burjuvazinin ve bu araçlardan yoksun ve bu yüzden de kendi iş-gücünü kapitaliste satmak zorunda olan ücretli işçilerin meydana gelmesine bağlıydı.

Para önem kazandıkça, emekçiler ve feodallar git-tikçe daha çok borç almak gereksinimi duyuyorlardı. Önemli paraları elinde biriktirerek çok yüksek bir kâr yüzdesi ile tefecilik ve ticaret yapan bir sınıfın ortaya çıkışı bundan ileri geliyordu.

Bir yandan emekçilerin, diğer yandan senyörlerin borç altına girmeleri ve buna ilişkin olarak senyörlerin toprak rantını nakit olarak istemeleri, pazar için üretimi yaygınlaştırıyordu. Pazar için üretimin genişlemesi, tarım ilişkilerinin gelişimini de etkiledi. Angarya-rant ve aynî-rant önemini yitirdi. Feodal üretim biçiminin başlan-

giç dönemlerinde, aynı ve angarya olarak ödenen yükümlülüklerin yerini naktî yükümlülüklerin alması, rastlantıya bağlı bir durum iken, artık para toplamak senyörlerin esas amacı haline geliyordu.

Para-rantı artırmak isteğinde olan feodallar, köylülere bir ölçüde ekonomik bir özerklik tanıyorlardı. Artık köylünün kişisel bağımlılığı, feodalın gözünde önemini yitirmişti. Özgürlüklerin satın alınması için çok yüksek, çoğu kere köylünün gücünün üstünde bir bedel konuluyordu. Köylüler, böyle bir kurtuluşa (azata) karşı çıkıyorlardı. Feodallar, sık sık köylüleri belli bir bedel karşılığı «serbest kalmaya» zorla razı edebilmek için silahla tehdit etmek zorunda kalıyorlardı.

Toplumların genel gelişim süreçlerinde, yukarıda açıkladığımız nedenlerden ötürü, dağılan feodal üretimden kapitalist üretime geçiş iki şekilde olmuştur. Bunlardan birincisi: feodal üretimin içinde doğup gelişen ticaret ve tefeci sermayesi yoğunluk kazanarak, sanayi sermayesine dönüşür ve giderek toplumdaki feodal ilişki ve kurumları tasfiye eder. İkincisi, toplumda feodal üretim ilişkilerini denetleyen kişilerin, yeni oluşan burjuvalara karşı hâlâ güçlü olmaları nedeniyle, feodal ilişki ve kurumların kesin ve anî tasfiyesi mümkün olmaz. Bu nedenle, bu tip toplumlarda ve özellikle toprakta feodal ilişkilerin kesin tasfiyesi söz konusu değildir; burada feodal ilişkileri denetleyen kişilerin bizzat kendilerinin kapitalleşmeleri söz konusudur.

Konuyu özetlersek; feodal üretim ile kapitalist üretim arasındaki karşıtlık, tüketim için üretim ile pazar için üretim arasındaki karşıtlıktan öteye, **feodal toprak mülkiyeti** ve **serflik** ile **endüstri kapitali** ve **ücretli emek sistemi** arasındaki **karşıtlıktır**. Her iki çiftin ilk terimleri, yani «feodal toprak mülkiyeti ve endüstri kapitali» sömürü ve mülkiyet ilişki biçimlerini, ikinci terimleriye,

yani «serflik ve ücretli emek» iş-gücünün ve o halde de toplumsal yeniden-üretimin varoluş biçimlerini gösterir. Bu anlamda, feodalizmden kapitalizme geçişin temel süreçleri, üretim araçlarının doğrudan üreticilerden ayrılmasından doğan, İşgücünün toplumda varoluş biçiminde değişiklik, doğrudan üreticilerin kutuplaşması ya da köylülüğün farklılaşmasıdır. Feodal üretim biçiminden kapitalizmin çıkıp gelişmesini açıklamak için üç olayın birarada olması gerekir: bunlardan birincisi, belirli bir noktada köylülüğün «serbest bırakılmasına» olanak sağlayan bir tarımsal sosyal yapı; ikincisi, uzmanlaşmış tarım dışı emtea üretimi; üçüncüsü, ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servetin birikimi.

Soru 5 Kapitalist üretim biçimi ne demektir ve ne gibi özellikler taşır?

Çıkış noktası ücretli emek ve sermaye olan ve pazar için üretim yapılan kapitalist sistemde, üretim ilişkilerinin özünü, **üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet oluşturur**. Kapitalist üretim, bir yanda, **üretim araç ve gereçlerinden yoksun** ya da hemen hemen yoksun halk kitlelerinin **ücretli işçiler haline geldiği**; beri yanda, **üretim araç ve gereçlerinin** sayıca çok az toprak sahipleri ve **kapitalistler grubunun elinde bulunduğu bir toplum düzenidir**.

Kapitalist üretim biçimine gelinceye kadar, üretici güçlerin gelişmesi, hiçbir üretim biçiminde, kapitalist üretim biçimindeki kadar hızlı olmamıştır. Üretici güçlerin bu hızlı gelişmesine paralel olarak, üretim miktarı da büyük oranda artmış, kapitalist toplumda insanların doğayla ve birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli değişimler olmuştur: doğrudan üreticiler (zanaatkârlar ve köylü

çiftçiler) üretim araçlarından ayrılmışlar, toplum «kapitalistler, büyük toprak sahipleri, işçiler» olarak sınıflara bölünmüş, yani üretim araçları ve toprak küçük bir azınlığın eline geçerken, iş-gücü pazarda satılan bir meta biçimine dönüşmüştür. Öte yandan bilim ve teknikteki gelişmeler (üretici güçlerin gelişmesi), ürünlerin nitelik ve niceliğinde de büyük değişmeler meydana getirmiştir. Bütün bu gelişmeler ürünlerin bölüşümünde de «üretim biçiminin kendine özgü niteliğine uygun olarak» değişmeleri beraberinde getirdi. Çeşitli değerlerin toplumun sınıf ve tabakaları arasında bölüşümündeki dengesizlik, hiçbir üretim biçiminde, kapitalist üretimdeki kadar büyük olmamıştır: **emek evrime uğrayarak sosyal emek haline geldiği ve böylelikle servetin ve kültürün kaynağı olduğu ölçüde, emekçide yoksulluk ve teslimiyet, çalışmayanda servet ve kültür gelişir.**

Günümüzde kapitalizmin ayırdedici özelliği, endüstrinin gelişmesiyle birlikte, üretimin büyük teşebbüsler içinde hızlı bir tempoda yoğunlaşması süreci ya da kapitalizmin en yüksek aşaması «emperyalizm» dir. 100 yıl kadar önce serbest rekabetin, üretimin yoğunlaşmasına yol açacağı ve giderek yerini tekelci kapitalizme bırakacağı söylenirken, burjuva iktisatçıları «serbest rekabeti» bir doğa yasası gibi görüyorlardı.

Oysa bugün, **tekelci emperyalizm** kullanılmayan sermayenin birikimi sorunuyla karşı karşıyadır. Emperyalizmin günümüzdeki genel sorunlarıyla sıkı sıkıya bağlı bulunan bu sorun, emperyalist ülkeler için politik bakımdan da büyük önem taşımaktadır. Çünkü, dünya arenasındaki kuvvetler dengesinde meydana gelen değişiklikler, sermaye yatırımı için yeni alanlar bulunmasına engel olmaktadır. Kullanılmayan sermaye, kapitalist sistemin kan damarlarında pıhtılaşan kan haline gelmekte ve sosyal sistemin bütün halkalarında durgunluğu arttırır.

maktadır. Başka ülkelerde yatırım yapma olanakları da ralan tekel sermayesi, iç pazarda daha zayıf sermayeleri yutmak amacıyla saldırıya geçmek zorunda kalmaktadır.

Soru 6 Kapitalizmin gelişmesi ne demektir? Bu gelişme hangi göstergelerle izlenebilir?

Tarihin bize gösterdiğine bakılırsa, belli bir üretim biçimi söz konusu edildiğinde, genellikle o üretim biçimi eski üretim ilişkilerinden tüm arınmış, homojen bir durum göstermez. Eski üretim ilişkilerinin kalıntıları içinde taşıdığı gibi, bir sonraki ileri üretim ilişkilerini de yine bağrında oluşturmağa başlar. Örneğin, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumda, feodal üretim ilişkilerinin kalıntıları bulunabileceği gibi, sosyalist unsurların da oluşageldiği bilinen bir gerçektir.

Kapitalist üretim, uzun bir tarih dönemini kapsayan basit meta üretiminden doğmuştur. Küçük üretimin amacı (zanaat üretimi ve tarımda küçük üretim), **tüketimdir** (tüketim için üretim); kapitalist üretimin amacı ise **kârdır** (üretim için üretim). Dolaşımın bu yeni biçiminde: daha çok para meydana getirmek için para yatırmak biçimindeki dolaşımda, para sermaye haline dönüşür. İlk paranın dolaşımı biçiminden, sermayenin dolaşımı biçimine geçiş, üretim araçlarının özel mülkiyetinin var olduğu yerde her zaman mümkündür, tıpkı feodal düzende olduğu gibi. Bu, kapitalizmin feodal düzende doğmuş olduğunu gösterir.

Kapitalist üretimin gerçekleşmesi, yani insanın iş-gücünün bir meta haline gelmesi, insanların kendi kendilerini pazarda satacak duruma gelmeleri için gerekli olan nedir?

Birinci olarak, bu iş-gücünün bütünüyle o insanla-

ra ait olması, yani insanların serflik bağlarından kurtulmuş olmaları; ikinci olarak da pazarın: alım ve satımın, meta üretiminin varlığı; sonuncu olarak, insanların iş-güçlerinden başka satacak bir şeyleri olmamaları, yani kendilerinin üretim araçlarına sahip olmamaları gerekir.

Buradan, kapitalist üretim içinde özgürlük kavramının anlam ve kökenini de çıkarıyoruz: bu, **kapitalist için üretim**, ticaret ve girişim özgürlüğü; **proleter için** ise kapitalistin yanında **iş edinme özgürlüğüdür**.

Anlaşılmaktadır ki, «**kapitalizmin gelişmesi**» tarihsiz bir olgu ya da aynı şey demek olan, tarihî bir kesit değildir; onun (kapitalizmin) gelişmesi bir tarihî süreç içinde söz konusu edilebilir. Bu anlamda kavram, birinci olarak, kapitalist ilişkilerin eski üretim biçiminin içinde doğup gelişmesini ve ikinci olarak, kapitalizmin egemen üretim biçimi haline geldikten sonraki gelişme sürecini içerir.

Bir toplumda, kapitalizmin gelişmesinin önemli göstergeleri şöyle özetlenebilir:

Kentli nüfus kırlı nüfusa oranla önemli bir **artış gösterir**. Bunun nedenlerinden biri, **sanayileşme** ve giderek hizmet sektörlerindeki gelişme **dolayısıyla**, ilgili sektörlerdeki iş-gücü gereksinimlerinin **kırlı nüfusu kente çekmesi**; ikincisi, tarım kesimindeki kapitalistleşme ile birlikte kullanılmağa başlanan ileri tekniklerin, tarımdan fazla nüfusu **itmesi**. Gerçekten, kapitalizmin geliştiği bir toplumda, toplam ve iktisaden çalışan nüfusun nitelikleri de değişir: kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, tarımcı nüfusun, iktisaden faal nüfus içindeki payı **azalırken**, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan nüfusun payı hızla **artar**. Ayrıca, toplam nüfus içinde, şehirli nüfusun oranı artarken, kırlı nüfusun oranı **azalır**.

Bir diğ er önemli değişme ve gelişme de, toplam üretim içinde sanayi malları üretiminin, tarımsal mallar üretimine oranla çok daha hızlı bir üretim artışı göstermesi ve giderek toplumun tarımsal bünyeden «hem nüfus ve hem de üretim olarak» **sın i bünye'ye dönüşmesidir.**

Bir toplumda kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, toplumsal üretim büyük bir bölümü sayıca az kapitalist işletmelerin eline geçer; aynı iş kollarındaki k  k üreticiler, üretim araçlarını kaybederek hızla **m lks zleşiren**, diğ er yanda ** retim araçlarının** ve dolayısıyla üretilen ** r nlerin** tümü ya da hemen hemen tümü, sayıca çok az tekelin **kontrolüne geçer.** Bu olayın meydana çıkışı, tarım kesimiyle sanayi kesiminde değişik biçimde olur. Sanayi kesiminde sermayenin belli ellerde yoğunlaşması basit ve dolaysız bir biçimde gelişir ve aynı iş kollarındaki k  k üreticileri hızla tasfiye eder. 'Tarım' kesiminde ise, toprağın belli ellerde toplanma ya da kapitalistleşme süreci, sanayi kesimine oranla oldukça karmaşık ve yavaştır.

Kapitalizm geliştikçe, tarım kesiminde izlenen önemli bir özellik de, ekilebilir toprakların son sınırlarına kadar kullanılır olması, ayrıca tarımsal ürünlerin nicelik ve nitelik olarak değişmesi ve gelişmesidir. Bu gelişme, nitelik olarak, ekili alanların büyükçe bir bölümünün **sın i hammaddeler üretimine ayrılması** ve üretilen ürünlerin niteliğinin iyileşmesi; nicelik olarak da, üretimde verimliliğin artması biçiminde olur.

Kapitalizmin gelişmesinin önemli göstergelerinden biri de, toplumsal değerlerin, toplumun çeşitli sınıf ve tabakaları arasındaki **bölüşümünün**, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte daha **adaletsiz** bir durum almasıdır. Bu, şu demektir: bir toplumda kapitalist ilişkiler geliştikçe, toplumsal üretim sonucu yaratılan değerlerin b l ş 

münden, egemen sınıf olan burjuvazinin payı artarken, üretim araçlarına sahip olmayan ve fakat üretim olayını gerçekleştiren **emekçilerin payı**, kapitalist gelişmenin bir kuralı olarak mutlaka **azalır**.

Buna karşılık burjuva ideologları, işçi sınıfının ücretlerinin, carî fiyatlarla (işçi ücretlerinin, fiyat artışlarından **soyutlanması**) ve mutlak olarak (işçi ücretlerinin, burjuvaların gelirlerinden **soyutlanması**) **artışından** söz ederler. İşçi ücretlerinin, hem fiyat artışlarından ve hem de egemen güçlerin gelirlerinden soyutlanarak yapılan bu sav, fazla bir anlam taşımaz. Ücretlerin mutlak olarak artması, işçilerin toplumsal değerlerden aldıkları payın, nisbî olarak artması anlamına gelmez. İşçi ücretleri, **mutlak olarak artsa bile**, toplumsal değerlerin bölüşümünden **aldıkları pay**, kapitalizm geliştikçe burjuvaların aldıkları paya göre **mutlaka azalır**.

Soru 7 Devletçilik ne demektir? Karma ekonomi diye bir sistem var mıdır?

Kapitalist üretimi, üretim araç ve gereçlerinin özel mülkiyetinin toplumun küçük bir bölümünün elinde toplandığı, toplumun büyük bir bölümünün ise, üretim araçları sahiplerinin yanında ücretli işçiler olarak çalıştığı bir toplum düzeni olarak tanımlamıştık. Ayrıca, kapitalist sistemde pazar için üretim yapıldığını, bunun yanında yalnız malların değil, iş-gücünün kendisinin de metalaştığını söylemiştik. Kapitalist sistemin metalaştırdığı şeyler bu kadarla kalmaz; olaylar, kavramlar, her şey ve tarihin kendisi de metalaşır.

Burjuva bilginlerinin ve siyaset adamlarının ısmarlama devlet tanımları da, böyle bir çarpıtmanın güzel ör-

neklerinden biridir. Onlara göre devlet, tarihten ve toplumdan soyutlanmıştır. Onun (devletin), «toplumun tarihsel gelişme sürecindeki fonksiyonu», toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Devlet, toplumdaki çeşitli menfaat gruplarının üstünde, onların «sosyal-ekonomik ve kültürel» ilişkilerini denetler. Bu denetim sonucu, toplumda var olan, çeşitli sınıf ve tabakalar arasındaki çelişmeler uzlaşır bir biçim alır. Esasen, devletin temel fonksiyonu budur. Buna göre, devletin günümüzdeki en önemli görevlerinden biri, toplumu oluşturan çeşitli sosyal sınıf ve tabakaların birbirleri karşısındaki çıkarlarını uzlaştırmak, hatta dar gelirli sınıfların çıkarlarını savunmak ve böylece sosyal adalet ilkesini gerçekleştirmektir... Devlet, başka şeylerle birlikte, bundan ötürü ekonomik hayata etkide bulunur ve hatta ekonomik hayatın içine girer.

Buna göre, derler burjuva ideologları; devlet, ekonomik hayatın içine girmiştir ve üretim araçlarının da küçümsemeyecek bir bölümüne sahiptir. Bu anlamda bu sistemin adı kapitalizm değil, **karma ekonomidir**.

Kuşkusuz, bu yorum ve giderek sistemin adını sevimli hale getirme çabalarının gerçekle yakından ve uzaktan bir ilişkisi yoktur. Bu çarpıtmanın altında yatan en önemli neden, **devletin** ve buna ilişkin olarak da **burjuva devletin niteliğini** halk yığınlarından **saklamaktır**.

Devlet kesiminin üretim araçlarına sahip olduğu ve ekonomik hayatı önemli derecede etkilediği her körün gördüğü ve her sağırın duyduğu bir gerçektir. Ama en azından şu da bir gerçek ve herkesin bildiği bir sırdır ki, devlet aygıtı üretim araçlarını burjuvazi yararına mülk edinir ve ekonomik hayata yine onun yararına ve daha doğrusu «onun adına, kapitalist üretimin ve dolayısıyla kapitalist sömürünün devamı için» müdahale eder.

Soru 8 Ekonomik kalkınma ve büyüme ne demektir?

Tarihsel gelişim içinde insan toplumlarının, «ekonomik, toplumsal ve kültürel» açıdan her zaman, birbirlerinden farklı düzeyde bulundukları ve farklı biçimde değişme ve gelişme gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Bazı toplumların, 17. yüzyıldan itibaren sanayileşmeğe başlayarak kapitalist üretime evrilmeleri, bu farkı daha da artırmağa başlamış ve 20. yüzyılda bu açıklık korkunç bir şekilde büyümeğe devam etmiştir. Bunun önemli nedenlerinden birisi, erken kapitalistleşen ülkelerin kalkınabilmelerinin, kendi iç dinamikleri yanında önemli oranda sömürgelerin yağmalanması sayesinde olmasıdır. Birkaç yüzyıl, dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan halkların sömürgeleştirilmesi, günümüzde yağmalayanları geliştirmiş kapitalist ülkeler haline getiren ve yağmalananları da geri kalmış toplumlar halinde bırakan önemli etkenlerden biri olmuştur.

Gerçekten bugün, içinde yaşadığımız dünyanın büyük bir bölümünü, «ekonomik, toplumsal ve kültürel» bakımdan oldukça geri olan ve adlarına **azgelişmiş ülkeler** denilen toplumlar **oluşturmaktadır**. Sözü edilen ülkele-
rin ayırdedici özellikleri: birinci olarak **üretim** ve **gelir** seviyesi çok **düşük**; ikinci olarak, **sanayi** yok, ya da hemen hemen **yok**, **ekonomik yapı** büyük oranda **tarıma dayalı**, kendi gereksinimleri için doğal koşullara bağlı üretim; sonuncu olarak, birbirlerinden farklı olmak koşuluyla, **emperyalizme** karşı ekonomik ve siyasal **bağımlılık**.

Azgelişmiş ülkeler kavramı, gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler kavramının karşıtı olarak kullanılmaktadır. Burjuva iktisat literatüründe «kalkınma» kavramı, sözünü et-

tiğimiz az gelişmiş ülkeler için kullanılmakta ve bu ülkelerin kalkınabilmeleri için, şöyle bir reçete sunulmaktadır: toplumdaki içsel kuvvetlerin otomatik işleyişinin nicelik ve nitelik itibariyle istenilen değişme ve gelişmeyi sağlayamaması nedeniyle, bilinçli bir şekilde bu içsel kuvvetlere etkiye bulunmak, nicelik ve nitelik itibariyle bunların işleyişini değiştirmek; toplumsal-iktisadî yapıya, piyasanın otomatik işleyişinin gerçekleştireceğinden farklı nitelik vermek gerekir denilmektedir.

Ayrıca, az gelişmiş ülkelerin «kalkınmasından» söz edildiği halde, kapitalizmin kendi içsel kuvvetlerinin dinamiği ile gelişen bir sistem olarak «büyümesinden» söz edilir. Bu anlamda büyüme, bir iktisadî sistemin kendi içsel kuvvetlerinin dinamiği ile, «iktisadî, toplumsal ve kültürel» yapısındaki nicelik ve nitelik itibariyle yığımlı değişme ve gelişme yaratabilmesini ifade eder.

Ülkeler arasındaki bu farklılığın belirgin biçimde ortaya çıktığı Ortaçağ'dan beri iktisatçılar, bu durumun farkında idiler. Ama, konuyla ilgilenmeleri ya da bu ülkeler üzerinde ilgi alanını değiştirmeleri, ikinci dünya savaşından sonra söz konusu olmuştur. Daha önceleri, bu ülkelere bu konuda ilgisizliğin nedeni, sözü edilen ülkelerin o zamanlar ya tam ya da yarı sömürge olmalarındandır. O dönemdeki ilgi, sömürgelerin ana vatan için daha fazla nasıl yararlı olabilecekleri konusunda idi. Bir yandan dünya sömürge sisteminin çökmesi, diğer yandan dünya sosyalist sisteminin kurulması ve ayrıca dünya kapitalist sisteminin günümüzdeki buhranı, ilgi alanını bu ülkeler üzerine çekmiştir. Bu yeni ilginin altında yatan en önemli neden, sözü geçen ülkelerin, dünya kapitalist sisteminin sömürü alanının dışına çıkması ve giderek bu durumun, var olan bunalımı daha da pekiştireceği korkusu olsa gerektir.

Soru 9 Kalkınma ile kapitalizmin gelişmesi arasında bir ilişki var mıdır?

Kalkınma, kısa bir deyimle, işgücündeki verimin artması ya da maddî üretime, fizik doğanın görece olarak katkısının azalmasıdır. Başka bir deyişle, insanın doğa karşısındaki egemenliğinin artmasıdır. Bu anlamda kalkınma, toplumların tarihî gelişme süreçlerini içermekle beraber, üretim biçimlerinden soyutlanmıştır. Aslında ülkelerin kalkınma sorunları, kapitalist sistem içinde söz konusu edildiği gibi, sosyalist sistem içinde de söz konusu edilmektedir. Bu durumda kalkınma sorunu, üretim biçimiyle yakından ilişkili olup, sınıfsal bir nitelik taşır. Kısaca, kalkınma özünde sınıfsal bir sorundur: endüstri devrimi, ticaret kapitalinin sanayi kapitaline dönüşmesi biçiminde olmuş ve burjuvazi bu sayede kendi sınıfının iktidarını perçinleştirmiştir. Bu kalkınma tanımı, ticaret kapitalinin sanayi kapitali biçimine dönüşerek, sanayi devrimini gerçekleştirmesi çerçevesinde düşünülürse, kapitalizmin gelişmesiyle kalkınma birbirine özdeşir.

Ama, günümüzdeki geri kalmış ülkelerin, kapitalist üretim ilişkileri içinde kalkınmalarından söz edildiği zaman, bu özdeşliği görmek mümkün değildir. Çünkü, kalkınma kavramının içinde, kalkınmanın dengeli olacağı ve aynı zamanda sosyal adalet ilkesini sağlayacağı savı vardır. Bu sav çerçevesindeki kalkınma, kapitalist üretimde olanaksızdır: birinci olarak, kapitalist kalkınmanın, ki bu aslında kapitalist gelişmedir, en önemli özelliği dengesiz olmasıdır. Bu dengesizlik, ekonominin çeşitli sektör ve kesimleri arasında olduğu gibi, bir sektörün farklı faaliyet kolları arasında da söz konusudur. Ayrıca, bir ülkede kapitalizm geliştikçe, toplumun çeşitli coğrafi bölgeleri arasındaki dengesizlik de artar. İkinci olarak, toplumsal maddî değerlerin bölüşümündeki adaletsizlik de artar.

Çünkü, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bir yanda üretim araçlarının daha büyük çoğunluğunun, sayıca çok küçük bir azınlığın elinde toplanması (sermayenin yoğunlaşması) söz konusu olurken, diğer yanda küçük üreticilerin mülksüzleşmeleri ile toplumun büyük bir çoğunluğu, üretim araçlarından yoksun, emekçi kitleler haline dönüşür.

Buna göre, iktisaden geri kalmış toplumların, gerçekten sanayileşmek ve adil bir gelir dağılımı oluşturmak anlamında kalkınmaları mümkün müdür? Ve bu istekle kapitalizmin gelişmesi arasında bir özdeşlik kurulabilir mi? Kuşkusuz hayır. Şundan ki, bir ülkede kapitalist ilişkiler geliştikçe, pek çok yönde dengesizlik artar ve toplumun çeşitli sosyal sınıf ve tabakalarının toplumsal değerlerin bölüşümünden aldıkları pay, daha adaletsiz bir durum gösterir.

Soru 10 : Sanayileşme ne demektir? Sanayileşme ile kapitalizmin gelişmesi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Kapitalizmin gelişmesi, ki buna bütün dengesizliklerini ve adaletsizliklerini dikkate almak koşuluyla kapitalist kalkınma da diyebilirsiniz, genellikle sanayisiz düşünülemez. Hatırlanacağı gibi, feodalizmden kapitalizme geçişin olabilmesi için temel koşul, üç şeyin varlığına bağlıydı. Bunlardan birincisi, yeterli sermaye birikimi; ikincisi, ücretli emek; sonuncusu da, nisbeten gelişmiş pazar ekonomisi ve belli derecede uzmanlaşmış, belli bir bağımsızlığa sahip sınaî üretim. İşte bu unsurlardan birincisi, yani tüccar ve tefeci sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesi, kapitalizmin doğuş ve gelişimi olarak tanımlanabilir. Batıda, kapitalist ilişkilerin feodal üretim

içinde doğup gelişmesi, günümüze göre oldukça kolay olmuştur. Bu kolaylık, birinci olarak, daha önce de değindiğimiz gibi, bazı ülkelerin iç dinamiklerinin olumlu etkinliği yanında, bu ülkelerce dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan ülkelerin yağmalanmasından ve ekonomik bunalımların, günümüze göre, o zamanlar yoğun olmamasından ileri gelmiştir. Ayrıca çalışan kesimin iyi örgütlenmemiş olması ve anti-demokratik hükümlerin yoğunluğu, işçi sınıfının çok düşük bir ücretle çalıştırılabilmesine olanak sağlıyordu.

Günümüzde, gelişmemiş ülkelerin sanayileşmesi söz konusu edildiği zaman, durum eskisinden oldukça farklıdır. Bu ülkelerin gerçek anlamda sanayileşmeleri ile emperyalist bağımlılıktan kurtulmaları arasında doğru yönde bir ilişki vardır. Yani, geri kalmış ve emperyalizme bağımlı bir ülke, sanayileşme olanağını elde ederse, emperyalist ülkenin ya da ülkelerin ekonomik ve siyasal baskısından, o oranda kurtulmuş olur.

Diğer yandan, emperyalizmin bugünkü önemli sorunlarından biri ve belki de birincisi, kronik üretim eksikliğidir. Yani, kapitalist gelişmiş ülkeler, ürettikleri ürünü satabilme sorunuyla karşı karşıyadırlar. En azından mevcut durumlarını devam ettirebilmek için, mevcut pazarların elde tutulması gerekmektedir. Birinci olarak, dünya kapitalist blokundan kopup, sosyalist bloka geçmeler yüzünden mevcut pazarları elde tutma olanağı kalmamıştır. Ayrıca, diğer önemli bir etken de, emperyalizmin pazarlarını büyük ölçüde daraltmaktadır: bu etken, kapitalist ülkeler arasındaki çelişmelerin yoğunlaşması ve sosyalist ülkelerle rekabet koşullarının güçleşmesidir. Bu durumda, emperyalist ülkeler, geri kalmış ülkelerin kalkınmalarını isterler mi, ve buna izin verirler mi? Bunu görelim.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme süreçleri, ge-

nellikle şöyle bir seyir takip etmektedir: sanayileşmeye başlayan ülke, öncelikle iç pazar gereksinimleri için, dayanıksız tüketim malları ve giderek dayanıklı tüketim malları üretiminde ihtisaslaşmaktadır. İç pazar belli bir doymuşluğa geldikten sonra, dış pazar olanakları bulmak gerekmektedir. Ayrıca sanayi, bu aşamadaki sorunlarını aşmak için, tüketim malları üretiminden ara malları ve üretim araçları üretimine geçmek zorunluğundadır.

Buna göre, gelişmiş kapitalist ülkelerin himayesinde, geri kalmış ülkelerin sanayileşme olanağına kavuşması söz konusu olabilir mi? Belli bir gelişmişliğe ve bağımsızlığa ulaşmış ülkeler bir yana bırakılırsa, bu soruya verilecek cevap, kuşkusuz olumsuz olacaktır. Hiçbir kapitalist ülke, geri kalmış bir ülkenin, hem o ülkeyi pazar olarak kaybetme ve hem de kendisine dış pazarlarda yeni bir rakip edinme pahasına kalkınmasında yardımcı olmayacağı gibi, ayrıca ve elinden geldikçe onun kalkınmasına köstek olmak için üstüne düşeni yapacaktır.

Soru 11 : Toprak ve köylü sorunu ne demektir?

Bir toplumda, toprak ve buna ilişkin olarak köylü sorunu denildiğinde kavram, o ekonomideki tarımın yerini ve önemini, tarım kesimindeki sınıf ve tabakaların üretimdeki yerlerini, topraktaki mülkiyet biçimini, üretilen ürünlerin bölüşümünü ve üretici güçlerin gelişme durumunu v.b. içerir. Bunun anlamı, herhangi bir toplumun toprak ve köylü sorununun araştırılması ve saptanması söz konusu olduğu zaman, konunun bir takım asli unsurlardan ayrı düşünülmesinin olanaksız olduğudur.

Konunun gerçek bir biçimde değerlendirilebilmesi için: birinci olarak, tarımsal üretimin ya da bu kesimde yaratılan değerlerin, toplam üretim ya da yaratılan tüm

toplumsal maddî değerler içindeki payının ne olduğunun ve yıllara göre nasıl bir değişme gösterdiğinin bilinmesi gereklidir. Ayrıca, bu kesimdeki üretici güçlerin nicelik ve nitelik olarak durumunun ne olduğu ve zaman içinde nasıl bir değişme ve gelişme gösterdiğinin saptanması zorunludur. Özellikle geri kalmış toplumlarda, sanayileşme sorunu tarımdaki gelişmeyle yakından ilişkilidir: «sanayileşme kapitalist mantık içinde ucuz tarımsal mal ister. İki türlüünün de ucuz olmasını ister: Hem işçi sınıfının tükettiği tarımsal tüketim mallarının ve hem de imalât sanayii için gerekli hammaddelerin».

Ayrıca bu tür toplumlarda, tarım kesiminde, fazla iş-gücü, yani açık ve gizli işsizlik önem kazanan bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu önemli istihdam sorunu, tarıma ileri teknikler girdikçe, daha ciddi bir hal alır. Çünkü, tarım kesiminde ileri girdilerin kullanılması, belli oranda iş-gücünü toprakta gereksiz kılar ve giderek belli bir nüfus kitlesini daha topraktan iter. Bu sorunun çözümlenebilmesi için temel koşullardan biri, tarım kesiminin ekonominin diğer kesimleriyle birlikte ele alınması ve düşünülmesi gerekliliğidir. Çünkü, büyük bir olasılıkla sorunun çözüm yolu, bu kesimdeki nüfus fazlasının, ekonominin diğer kesimlerine aktarılması biçiminde olacaktır. Bu da diğer sektörlerdeki iş-gücü gereksiniminin artırılabilmesi ya da aynı şey demek olan, gerçek anlamda sanayileşebilmeye bağlı bir durumdur.

İkinci olarak, toprağın çeşitli sınıf ve tabakalar arasındaki dağılımı ve buna bağlı olarak da üretilen ürünlerin bölüşümünün nasıl olduğu sorunu, bu konuda önem kazanır. Tarım sektörü içindeki çiftçi ailelerinin, üretilen ürünlerin bölüşümünden aldıkları payın ne olduğunun araştırılması ve ortaya konması yalnızca, tarım kesimindeki gelir dağılımı açısından bir anlam taşıyacaktır. Ayrıca tüm ekonomideki gelir dağılımı açısından da tarım

kesimindeki bölüşümün araştırılması ve ortaya konması gerekmektedir. Bu, bizim, kırsal yörelerde yaşayan nüfusla kentli nüfus arasındaki, gelir dağılımı açısından var olan farklılığı gözlememize olanak sağlayacaktır.

Toprak ve köylü sorunu denildiği zaman, konunun yalnızca günümüzdeki önemi anlaşılmamalıdır, ya da bugünün sorunlarını anlayabilmek için, topraktaki evrimlerin bilinmesi gerekliliğinden kimsenin kuşkusu olmamalıdır. Sorunun önemi, insan toplumlarının yerleşik tarıma geçmesiyle başlamış ve günümüze kadar öneminden fazla bir şey yitirmeden gelmiştir. Devrimlerle çeşitli aşamalardan geçerek kapitalist üretime gelinceye kadar, insan toplumlarının üretimi büyük oranda tarıma dayalı kalmıştır.

Bugün dünyamız, üretim biçimleri dikkate alınmadan yapılan bir ayırıma göre, sınaî ve tarımsal ya da «gelişmiş ve geri kalmış» toplumlar diye iki bölümde toplanmaktadır. Sanayi toplumlarında toprak ve köylü sorunu, tarım toplumlarına göre farklı bir anlam taşımakta; başka bir deyişle, geri ülkelere oranla konunun önemi gelişmiş ekonomilerde, ağırlığını yitirmiş bulunmaktadır. Sanayi toplumlarında ileri üretim tekniklerinin kullanılışı ile tarım, doğal koşullara bağılıktan kurtulmuş ve giderek bu kesimdeki çalışan nüfus sayısının, toplam çalışan nüfus sayısına oranı önemli derecede küçülmüştür. Öte yandan, geri kalmış toplumlarda, tarımın doğal koşullara bağılılığı ve çalışan toplam nüfusun büyük bir bölümünün bu kesimde bulunması, soruna bu ekonomilerde özel bir ağırlık kazandırmaktadır.

II. BÖLÜM

OSMANLI TOPLUM YAPISI

Soru 12 : Osmanlı toplum yapısını bilmek neden gereklidir?

Bu kitapta, Türkiye’de kapitalist ilişkilerin gelişmesi anlatılacaktır. Başka türlü söylenirse, kitabın konusu, Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve politik yapıma bir yaklaşım yapmak diye de özetlenebilir. Amacımız bu. Bu amaç, aslında, yarınlara Türkiye’ye yönelik gerçek teorinin oluşturulmasına küçük de olsa bir katkıda bulunabilme çabasıdır. Gerçek teoriyi bize, dünlerin ve bugünün tarihi verecek ve giderek oluşan bu teori günümüze ve yarına yönelerek pratikle bütünleşecektir. Açıkçası, bugünü anlamak ve yarını hazırlayabilmek için, geçmiş bilmek gerekir. Çünkü, her toplumsal yapı, kendisinden önceki yapının ve çevresinin izlerini taşıdığı gibi, her alt yapı da kendisinden önceki yapının üzerine kurulur.

Bu açıdan, bugünün Türkiye’sini iyi kavrayabilme ve yarının Türkiye’sini oluşturacak doğru stratejiyi saptayabilme uğraşı bizi, 1920’lere ve hatta kalın çizgilerle de olsa Osmanlı toplum yapısını özetlemeğe götürecektir. Eğer, Osmanlı toplum yapısı ve giderek onun üstünde yer alan Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluşu hakkında yazı-

lan ve söylenenlerde (hiç olmazsa önemli noktalarda) birlik söz konusu olsaydı, bu durumu veri alıp yakın tarihimizden işe başlayabilirdik.

Ama gerçek böyle değil; aynı kaynaklardan hareketle o kadar farklı yerlere gidiyorlar ki; aynı kaynağa el atan pek çok kimse Osmanlı toplum yapısını ve giderek Cumhuriyet Türkiyesinin sosyo-ekonomik ve politik yapısını her seferinde yeniden keşfediyorlar. Bu durumu doğuran nedenlerden biri ve belki de birincisi, araştırmadan önce, araştırmacının ya da yazarın kafasında var olan teorik şemaya Osmanlı toplum yapısının üydürülmeğe çalışılmasıdır.

Durum bu olunca, yapılan iş, mevcut kaynaklardan hazır teorik şemaya belli belirsiz uyan yerleri cımbızlayıp almak ve dolayısıyla bugünün sorunlarını da çarpıtmaktan ibarettir.

İşin bu kötü yanını yalnızca bu kimselere yüklemek gerçekten haksızlık olur. Bunun günahının önemli bir bölümünü de olayları, her şeyi ve tarihin kendisini de çarpıtanlarda aramak gerekir. Türkiye'nin hemen bütün sorunları bu genel sapmaya bağlı olarak çarpıtılmış ya da çarpıtılmak istenmiştir. Yeri geldikçe, toplumsal değerlerle birlikte yalnız iş-gücünü değil, tarihin kendisini de metalaştıranlara sık sık değineceğiz. Bizim için önemli olan nokta, yapılan bu yanlışlıkları düzeltmek, günün sorunlarını anlamak ve gerçek bir biçimde değerlendirebilmek için gereklidir.

Konunun bu karamsar yönü yanında, sevinilecek yönü de var. Özellikle 1960'lardan sonra araştırmacılar, Türkiye'nin üzerinde yorum yapılabilecek tarihini yazmağa ve ona (Türkiye tarihine) doğru bir yaklaşım yapmağa başlamışlardır. Doğaldır ki, bizim de bu araştırmada sık sık el atacağımız kaynaklar bunlar olacaktır.

Soru 13 : Osmanlı toplumunu araştırmada nelere dikkat edilmelidir?

Zorunluğunu bir önceki soruda belirttiğimiz nedenlerden ötürü, bu bölümde Osmanlı toplum yapısını özetleyeceğiz. Birkaç soru ile birkaç sayfada yüzlerce yıllık Osmanlı toplumunu anlatmanın zorluğunu biliyoruz. Ama, zor olan olanaksız olan demek değildir. Ayrıca bu özetleme iyi bir biçimde yapılabilirse, kitabın esas konusu olan sorunların anlaşılması için yeterli olacak ve giderek son yılların ekonomik, sosyal ve politik olaylarına daha çok ağırlık verebilme olanağını bulmuş olacağız.

Bu çerçeve içinde, Osmanlı toplumunu hangi dönemlere ayırarak ve hangi soruları sorarak özetlemeliyiz ki, onun (Osmanlı toplum yapısının) can alıcı noktalarını yakalayabilelim ve yapıyı belirgin bir biçimde kavrayabilelim? Bu bölümlere ayırma işi tarihî bir zorunluktan doğmakta, yani Osmanlı toplumunun zaman içinde ekonomik, sosyal ve politik yapısında meydana gelen değişmelerden ileri gelmektedir. Ayrıca, dönemlere ayırmadan Osmanlı toplumu konusunda yapılan tartışmaların anlamsızlığını ve gereksizliğini ortaya koymak açısından da, böyle bir yöntem uygulamak yararlı olacaktır. Gerçekten, Osmanlılarla ilgili yapılan tartışmalarda, konunun zaman ve mekân unsurlarından soyutlanması çelişik görüşlere ve bir kavram kargaşalığına neden olmaktadır. Bu durum, Osmanlı toplumunun tam feodal olup olmadığı ve batı, sanayi devrimini gerçekleştirip kapitalist üretime geçerken, Osmanlıların neden geçemedikleri gibi, gerçekten önemli ve bilinmesi gereken sorunların cevapsız kalmasına neden olmakta ya da her çelişik görüşe göre bu soruların cevapları farklı olmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının zamandan soyutlanması kavramı, yalnızca, toplumu hiç dönemlere ayırmadan

araştırma anlamına alınmamalıdır. Klasik tarih kitaplarındaki yanlış kriterlerle toplumu ve tarihi dönemlere ayırma işi de, aslında olayların gerçek ögelerinden koparılması anlamındadır.

Osmanlı toplum yapısını, üretim ilişkilerinin belirgin şekilde farklı olduğu iki dönemde araştırmak gerekir: Bunlardan birincisi, kuruluşundan 17. yüzyıla kadar, aşağı yukarı 300 yıllık bir süreyi kapsar. Bu dönemdeki üretim ilişkilerinin özünü «reaya-sipahi-padişah» ilişkileri oluşturur. Doğal olarak, bu ilişkilere uygun bir biçimde ve bu ilişkilerin üstünde ordu ile merkezî Osmanlı Devleti yer alır. İkincisi, bu ilişkilerin bozulduğu, «reaya - mültezim» ilişkilerinin toplumda hüküm sürdüğü ve buna ilişkin olarak da, ordu ve devlet yapısının değıştiğı 17. yüzyıldan yıkılışına kadarki dönemdir.

Bu özetlemeyi yaparken asıl önemli olan nokta, Osmanlılarla batı arasındaki farkları bulup çıkarmaktır. Bu dönemlerdeki farkı anlamak, bir anlamda bugünkü farkı anlama olanağı verecektir. Daha açık bir deyişle, bugünkü geriliğimizin nedenleri büyük oranda Osmanlı toplum yapısının kendine özgü niteliğinde yatmaktadır.

Soru 14 : Osmanlılarda toprağın mülkiyetine kim sahiptir?

Toplumsal üretimin büyük bir bölümünü tarımsal üretimin oluşturduğu Osmanlı toplumunda, toprakların ve doğal kaynakların mülkiyeti genel kural olarak kamunun elindedir. Özel mülkiyet konusu olan toprakların genişliğı büyük bir yer tutmamaktadır. Özel mülkiyette bırakılan toprakları, şehirlerdeki bağı ve bahçelik yerlerle sonradan fethedilen ve özel mülkiyetine dokunulmayan bazı yerler oluşturmaktadır. Örneğın, bazı güçlü kürt bey

ve ağaları ile Eflâk ve Buğdan beyliklerindeki toprakların özel mülkiyetine el sürülmemiştir. Bu ayrıcalık tanımanın altında yatan en önemli neden, sarayın birtakım güçlü toprak ağası ve senyörle ya da etnik özellikten ötürü yöresel halkla çatışmaya düşmek istememesidir.

Birinci dönemde, yani kuruluşun 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı toplumunda toprak rejimi, **Dirlik sistemi** denilen örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılarda savaş sonrası bir yer alınınca, buranın toprakları, nüfusu, kaç hane olduğu ve verimi saptanarak, **topraklar** verim durumlarına göre **tımarlara ayrılıyor** ve askerî görev karşılığında **sipahilere bırakılıyordu**. Ya da sözü edilen topraklar daha büyük değerlerde iseler, gelirlerine göre **Zeamet** ve **Has** olarak ikiye ayrılıyor ve daha büyük kumandanlara veriliyordu. «Göreve yeni girmiş bir sipahinin derecesi demek olan 3000 akçeden 19.999 akçeye kadar olan kademe içinde bulunanların ödentisi **Timar** deyimi ile adlandırılıyordu. 20.000'den 99.999 akçeye kadar olan kademe içindekilerin ödentisi de **Zeamet** türüne girmektedir. 100.000'den yukarı ve üst sınırı milyonları kapsayan dirlik kademesi de **Has** olarak nitelenmişti». (M. Akdağ). Bu yöntemin (askerî ikta sistemi), Osmanlılara Selçuklu Devletinden miras kaldığı anlaşılmaktadır. Aynen Selçuklu askerî ikta sisteminde olduğu gibi, sipahiler artı-ürünü çeşitli vergiler adı altında reayadan alıyor ve buna karşılık artı-ürünün değerine göre, saptanan sayıda cebeli (silâhlı asker) savaş sırasında göndermekle yükümlü kılınıyordu: genellikle, 2000-3000 akçe gelir karşılığı olarak sipahi, savaş anında bir silâhlı asker gönderirdi.

Bu dönemde, Osmanlı toplumunda toprak rejimi, toprakları artı-ürünün alınıp biçimi bakımından, üç bölüme ayırarak düzenlemektedir: **Öşriyye**, **Haracıyye** ve **Arz-ı mîrî**.

Öşriyye adı verilen topraklar, bir yerin egemenlik

altına alınmasından önce yerli müslümanlara ait olan ve ya sonradan müslümanların yerleştirildiği topraklardır. Öşriyyenin özelliği, toprağı işleyenin müslüman olması ve toprağın özel mülkiyetine sahip olmasıdır. Öşür adı altında, toprağın verimine, bölgelere ve üretilen ürünün türüne göre % 10-20 arasında vergi alınan bu topraklar, istendiği şekilde tasarruf edilebilir, satılabilir ve İslâm miras hukukuna göre parçalanabilirdi.

Haraciye adı verilen topraklar, bir yerin egemenlik altına alınmasından sonra, yerli gayri müslim halkın özel mülkiyetinde bırakılan topraklardır. İşleyenlerin her türlü tasarruf hakkına sahip olduğu bu topraklardan, **Harac-ı mukassem** adıyla Öşür ve **Harac-ı Muvazzaf** adıyla arazi vergisi alınıyordu.

Osmanlı toplumunda, toprakların büyük bölümünü **Miri** topraklar oluşturunuyordu. Bu toprakların çıplak mülkiyeti (rakabesi), **Beytül Mal'e** (devlete) aitti. Osmanlı toprak rejiminin karakterini oluşturan **Miri Toprak Sistemi**, ya da reaya-sipahi ilişkileri, Osmanlı toprak kanunnamesi ile düzenlenmiştir. «Özellikle Orhan Bey döneminde ve sonra ele geçirilen yeni topraklar, **genel kural olarak**, işleyenler ister müslüman olsun ister hıristiyan olsunlar miri arazi rejimine tâbi olarak, devletin mülkiyetine alınmıştır. Bazı toprakların miri rejimin dışında tutulması ise daha çok bölgesel özelliklerden ve halkın etnik durumundan ileri gelmektedir.

Osmanlılarda bu dönemde, toprakta özel mülkiyetin evrimine yol açabilecek bir kurala tanık olmaktadır. Bu kural aslında özel mülkiyetin gelişmesi için değil, bağ ve bahçeciliği geliştirmek amacıyla konmuştur. Bu kurala göre, bir kimse elindeki toprağı bağ dikmek, ağaç yetiştirmek ve duvar çekmek gibi emeklerle tarlanın özel mülkü haline gelmesini sağlayabilirdi. Ancak bu durum, sipahi ile reaya arasında önemli bir çelişme doğurmaktay-

dı. Ekim ve otlak olarak kullandığı araziye bir kimse, bağ ve bahçe haline getirip o yerin özel mülkiyetine sahip çıkınca, sipahi artık toprağın mirlik niteliğine bağlı vergileri alamayacağından, gelirleri azalıyordu. Bu kuralla, bağ ve bahçeciliğin ve dolayısıyla özel mülklerin hacminde belli gelişmeler olmuşsa da, sipahilerin müdahalesi ile özel mülkiyetin evriminde, bu dönemde önemli bir gelişme olduğu söylenemez.

Soru 15 : Osmanlılarda ticaret ve sanayi nasıl örgütlenmişti?

Osmanlı toplumunda, üretici olmayan unsurların toplam nüfus içindeki payı, klasik feodal batı toplumlarına oranla kabarık bir yekûn tutmaktaydı. Bunun nedeni, temel üretim aracı toprakta uygulanan sistemin niteliğine bağlı olarak, büyük bir ordunun ve askerî diyebileceğimiz sayıca büyük bir sınıfın varlığıydı. Osmanlılarda, böylesine güçlü bir ordu ve bürokrat bir sınıfın varlığı, imparatorluğu bir yanıyla batı ve doğu karşısında üstün kılarken (özellikle askerî yönden), diğer yanıyla da mevcut düzenin devamına olanak sağlamaktaydı. Toplumda üretici olmayan kesimin fazlalığı, büyük şehirlerin oluşmasında da önemli bir etken olmuştu. Gerek büyük şehirlerdeki halkın ve gerekse asker ve bürokrat sınıfın belli gereksinimlerinin karşılanması zorunluluğu, devletin, ticaret ve sanayi alanlarında da katı bir devletçilik uygulamasını gerekli kılmaktaydı: «**Tarımda mülk sahipliği, ticarete düzenleyicilik şeklinde beliren Osmanlı devletçiliği, daha çok zanaat niteliğindeki sınaî üretimde güçlü bir denetime dönüşmektedir.**» (İ. Cem).

Osmanlılarda sınaî üretim, lonca örgütlerinin denetimi altında gerçekleştirilmekteydi. Sıkı bir disiplinin ege-

men olduğu lonca örgütlerindeki üretim, usta-çırak ilişkisine dayanmaktaydı. İşe çıraklıktan başlayarak ağır ağır yükselinmekte ve giderek usta olunabilmekteydi. Bu kesimde, bütün çalışan kimselerin disiplinli bir biçimde örgütlenmiş olması, üretimin düzenli olmasını sağladığı gibi, ayrıca devletin ekonomik hayatı loncalar aracılığı ile denetlemesine olanak sağlıyordu: birinci olarak devlet, fiyatları ve kaliteyi kararlaştırıp, denetleyebilmekteydi. Çünkü, devletin karşısında yarı-resmî niteliğiyle sorumlu olarak, lonca örgütü yer alıyordu. İkinci olarak, loncalarda rekabet yasaklanmış olup; bu durum, ürünün nitelik ve nicelik itibariyle istenilen biçimde üretilmesini sağladığı gibi, ayrıca üretim anında kaynakların heder olmasına da engel teşkil etmekteydi. Sonuncu olarak, hammadde nin karşılanması devlet denetiminde yapıldığından, fiyat artışları ya da bu alandaki ekonomik dalgalanmalar önlenmiş oluyordu.

Türk endüstri hayatının 16. yüzyılın sonlarına kadarki durumunu, tarihçi M. Akdağ şöyle özetlemektedir: bununla beraber çağının Avrupa sanayiinden hiç de geri olmayan, hatta birçok kollarda ondan da ileri bulunan Türkiye zenaatının, bu incelediğimiz sıralardan itibaren, adım adım geri kalmasında hammadde satmalma gücünün etkisini fazla mübalağa etmemek gerekir. Türk endüstri hayatının ilk gerilemesinde, üretimin pazarlarda Avrupa mallarına, kalite ya da fiyat yüksekliği gibi alanlarda yenilmesi söz konusu olmayacağına göre, hiç olmazsa 15. ve 16. yüzyıllarda Türk endüstrisinin Avrupaninkine yenilmesi değil, onun ilerlemesine ayak uyduramaması olayı göze çarpmaktadır. Bunun da sebebini, Türk esnaf loncalarının hep te Ortaçağlar kurallarına bağlı kalmalarında ve bir de, Türk-Osmanlı pazar sisteminin serbest gelişmeyi engelleyici bir karaktere sahip olmasında aramalıdır... Alış-verişte mal fiyatları, yapım-pazarlama emeği ile ona

ödenecek para arasında karşılıklı kıymet denkliliğine göre belirmediği ve narh hükümet kararı ile kesildiği için, Türkiye şehirlerinde zanaat ve ticaret hayatı sanki donmuş olarak sürüp gitmekte idi... Zaten zenaat erbabı olsun, satıcı esnaf olsun, büyük sermaye ile çalışmadıkları, ağır sermayeli ortaklıklar (şirketler) da türemediği için, narh verirken yapıcı ve satıcının yalnız emekleri hesaplanıyordu...

Özellikle, tarımsal ürünlerin önemli bir bölümü, büyük şehirlerin beslenme gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, pazarlamaya tâbi tutulmaktaydı. Durum bu olunca, Osmanlılarda pazar ekonomisinin yani, ticaretin gelişmesi ve buna bağlı olarak önemli bir sermaye birikiminin belli ellerde toplanması mantıksal olarak düşünülebilir. Ama, Osmanlı toplumunda böyle olmuyor. Devletin üretimden dağıtıma kadar, bütün ekonomik kategorileri sıkı bir denetim altında tutması, önemli sayılabilecek bir tüccar ve tefeci sermayesinin birikimine olanak sağlamıyordu. O kadar sıkı bir denetim ki, büyük şehirlerin ve ordunun beslenme olanaklarını sağlayacak tarımsal ve sınaî ürünlerin hangi eyaletlerde üretileceği, bu ürünlerin nitelik ve niceliği, taşınması ve dağıtımını önceden esaslara bağlanır ve ilgililere talimat verilirdi: «... Böylece, ne satıcılar ve ne de zenaat sahipleri sermaye yığmak fırsatına hiç bir zaman ulaşamıyorlardı. Elimizde bulunan tereke (miras) defterlerinde, birçok zenginlerin servetleri akçe cinsinden hesaplanmıştır. Bütün 15. ve 16. yüzyıllarda bu konuya ait gördüğümüz örnekler arasında, zenaatkâr veya dükkâncı olanlarına çok az rastlamamız, Avrupa'da ticaret erbabının büyük sermaye yığmalarına, krallara borç para verecek güçte zenginleşmelerine karşılık, Türk esnafının ancak kıt kanaat yaşayacak kazanç ile yetinmek zorunda kaldıklarını kesin surette göstermektedir... Özet olarak, Türkiye'de endüstri, tamamen Orta-

çağlardaki hali ile, yani dükkânın eşiğinden içerdeki düzen ile yetinmekte devam edip gitmekte idi. Hammadde- nin çıktığı yerden işlenmiş malın harcandığı yere kadar olan mesafedeki safha çalışmalarını birbirine bağlayıcı bir işletmeler zinciri asla kurulmuş değildi.» (M. Akdağ).

Soru 16 Osmanlılarda üretim-sürecinin niteliği nasıldır?

Osmanlılarda tarımın millî ekonomi yönünden büyük bir önem taşıdığını ve ayrıca askerî bünye ve devlet aygıtının tarımsal yapıyla tam bir uyuşum gösterdiğini söyleyelim. Gerçekten de Osmanlıları batı ve doğu karşısında 16. yüzyılın ortalarına kadar üstün kılan en önemli unsur, toprakta uygulanan Mir sistemidir. Çünkü bu sistem, Osmanlıları diğer ülkeler karşısında başarılı kılan, güçlü bir orduyu oluşturmaya olanak sağlıyordu. Bu uygulama, aynı zamanda toplumun, «sosyal, ekonomik ve kültürel» açılardan gelişmesini engellemekteydi. Sistem, bir yanı- la belli bir üstünlük sağlamışken, diğer yanıyla da toplu- mun gelişme olanaklarına ayak bağı olmuştu: «... Os- manlı ekonomisinin gelişmesini önleyen bu içsel dinamik, 14. yüzyıldan itibaren yön değiştiren Şark ticaret yolu- nun büsbütün kapanması ve 16. yüzyılda Amerikan gü- müş ve altınının memleketi istila etmesi ile başlayan dış- sal dinamik ile birleşince, Osmanlı ekonomisinin dura- ganlığı daha da şiddetlenecektir...» (S. Divitçioğlu).

Millî ekonominin özünü oluşturan tarım kesimi üs- tündeki sarayın katı denetimi, ya da bu konuya önemle eğilmesinin nedenleri: birinci olarak, gerekli askerî gü- cün oluşmasını sağlamak; ikinci olarak, sayıca kabarık olan askerî gücün ve büyük şehirlerin gereksinimlerini

karşılamak; üçüncü olarak, düzenin devamlılığını sağlamak içindir.

Osmanlılarda üretim-sürecinin niteliği söz konusu edildiği zaman, temel üretim olan tarım kesimindeki üretim ilişkileri anlaşılmalıdır. Osmanlı toplumunda, ilk bakışta üretim ilişkilerinin özünü, reaya-sipahi ilişkilerinin oluşturduğu söylenebilir. Ama, konuya biraz daha yakından bakılınca, sipahinin devlet görevlisi olmaktan doğan bir hakla (toprağın mülkiyetine sahip olmaktan doğan bir hakla değil), artık-ürünü devlet adına alması bu ilişkiyi, reaya-sipahi-merkezî otorite arasındaki bir üçlü ilişki biçiminde görmemize olanak sağlamaktadır: Osmanlı İmparatorluğunda sahib-i arz ve sahib-i raiyet köylünün karşısına çıkan kimselerin tam manâsiyle ne arzın, ne de raiyetin sahibi olmadıkları, ancak son derece teşkilâtlı ve merkeziyetçi bir devletin memuru sıfatını haiz bulundukları muhakkaktır. (Ö.L. Barkan)

Özetle, Osmanlılarda çalışma süresi iki kesimden oluşmaktadır: gerekli-emek süresi ve ek-emek süresi. Gerekli-emek süresinde reaya, kendisinin ve ailesinin yaşamını sağlamak amacıyla üretimde bulunur; ek-emek süresinde ise, yaratılan artık-ürüne devlet adına sipahi elkoyması. Batı feodalitesi ile Osmanlı toplumu ya da sipahi ile senyör arasındaki fark, artık-ürünü alan kimselerin niteliğinin birbirinden farklı olmasıdır. Bu nitelik farkı, senyörün artık-ürüne dolaysız bir biçimde kendi adına elkoyması, sipahinin ise, devlet görevlisi niteliğinden ötürü saray adına elkoymasından ileri gelmekteydi. «Bütün tımarlar doğrudan doğruya sultan tarafından verildiğinden, bu beylerin özel orduları ile feodal senyörler haline gelmeleri önlenirdi. Diğer taraftan, sultan büyük bir kul grubuna malik olduğundan beylerin gücünü daima tahkik edebilirdi.» (H. İnalcık).

Soru 17 : Osmanlı toplumu hangi sınıf ve tabakalardan oluşuyordu?

Osmanlı toplumunda, tarımın millî ekonomi yönünden büyük bir önem taşıdığını söylerken, aynı zamanda; birinci olarak, tarımsal üretimin toplam üretim içindeki payının büyük olduğunu; ikinci olarak, iktisaden çalışan nüfus içinde tarım kesiminde çalışan nüfusun fazlalığını; üçüncü olarak da, yaratılan artık-ürünün büyük oranda tarımsal üretim sonucu olduğunu söylemiş oluyoruz. Bir toplumda sınıfsal bölünmenin, toplumsal üretim sürecinde oluşan, üretim ilişkilerinin niteliğine bağlı olduğu düşünülürse (sınıflı toplumlarda), Osmanlılarda sınıfsal bölünmenin topraktaki üretim ilişkilerine uygun bir biçimde oluştuğunu söyleyebiliriz.

Çalışma süresinin bir bölümünde (gerekli-emek süresi) kendisinin ve ailesinin gereksinimleri için üretimde bulunan köylü, geri kalan bölümde de (ek-emek süresi) sipahi ve merkezî otorite için üretimde bulunuyordu. Böylece, artık-ürüne belli bir kitle tarafından elkonması, toplumun sınıflı bir nitelik taşımasını doğuruyordu. İlkel dönemden sınıflı döneme evrildikleri andan itibaren toplumlar, daima iki temel sınıftan oluşurlar. Bunlardan birisi, üretim araçlarını kullanarak üretim olayını gerçekleştiren doğrudan üreticiler (emekçiler), diğeri ise, artık-ürüne değişik biçimlerde elkoyan egemen güçlerdir.

Kuruluşundan 16. yüzyıla kadarki dönemde, Osmanlılarda sınıfsal bölünmeyi topraktaki Mir sistemi oluşturunca, toplumun temel sınıflarını da doğrudan üreticiler olan köylülerle (reaya), artık-ürünü çeşitli vergiler adı altında ele geçiren en küçük sipahisinden padişahına kadar uzanan ve adına askerî diyebileceğimiz bir sınıf oluşturuyordu. «Osmanlı toplumu iki temel sınıfa ayrılmış-

tır. Askerî denilen ilki, padişahlık fermanı ile sultanın dinî ve icraî kuvvet tevdi ettiği saray, ordu ve memurin mensuplarıyla ülemayı içine alır. İkincisi, müslim ve gay-rî müslim tebayı kavrayan, vergi verip, hiçbir şekilde hükümette vazife almayan reayadır.» (H. İnalçık).

Sınıflı toplumlarda, toplumu oluşturan bireylerin tümü, temel iki sınıf biçiminde ayrışmazlar. Temel iki sınıf dışında kalan toplumun diğer bireyleri, ara tabakaları oluşturur. Bunlardan bir bölümü egemen güçlere, diğer bölümü ise emekçilere yakındır. Osmanlı toplumunda da, zenaatkârlar, ticaretle uğraşanlar, ruhban kesimi, ülema ve bürokrasi v.b. bu ara tabakalara örnek olarak gösterilebilir. Aslında dönemin hukuk kurallarına göre, askerîler dediğimiz egemen sınıfın dışında kalan bütün diğer unsurlar reayadan sayılıyordu.

Osmanlı toplumunun bu dönemdeki sınıfsal yapısını M. Akdağ şöyle özetlemektedir: «...Hıristiyanlardan alınmış olan bütün ülke topraklarının ve doğal kaynakların özel mülkiyet dışı tutularak, kamu malı sayılıp, devletin elinde bırakılması idi. Değişmez anayasa hükmü gibi en az 16. yüzyılın sonlarına kadar yaşatılan bu prensibin doğal bir sonucu olarak da, Türkiye'nin daha kuruluşunda, devlet toplumun gidişatına göre biçimlenecek yerde, tersine, toplum devletin elinde yoğrulmuş, toplumsal sınıflaşmayı geniş çapta siyasal gerekler bu sayede biçimlendirilebilmiştir. Demek oluyor ki, Türk toplumunun sınıfsal ayrışımını yaratan faktör devletin kendisi olmuş bulunmaktaydı. Bu yüzden, sözünü ettiğimiz oluşumun, kavram bakımından, toplumsal yerine, fonksiyonel olarak nitelenmesi daha doğru görülmüştür...»

Bu konuda Niyazi Berkes de aynı paralelde düşünmektedir: Bu sistemde devlet ve hükümet halk sınıflarının çıkarlarını veya isteklerini temsil etmez, onun için Osmanlı sistemi hangi sınıflara dayanıyordu diye sormak

abes. Hiçbir sınıfa dayanmıyor, sınıflar devlete dayanıyordu. Devletin sınıflara dayanacağı fikri de yoktu zaten. Tersine, böyle bir fikir en korkulan şeydir, çünkü onlarca bu, düzene «ihtilâl» getirir.

Soru 18 : Osmanlı toplum yapısı ile klasik feodal sistem arasında ne fark vardır?

Bugün, Türk toplumunun, «sosyal, ekonomik ve kültürel» açılardan gelişmemişliği konusunda, bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Asıl tartışılan ve de tartışılması gereken nokta, toplumun gelişme olanağının nasıl sağlanacağıdır. Bu tartışma, başka bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir: neden geri kaldık? Cumhuriyet Türkiye'sinde, 50 yıldır, bu konuda yazılmış hiçbir eser yoktur ki bu soruya cevap aramasın. Bize göre bu sorunun cevabı, Osmanlı toplum yapısının niteliğinde yatmakta, yani Osmanlı toplumunun kendine özgü niteliği, geri kalmışlığımızı doğuran en önemli etken olmaktadır. Başka türlü söylemek gerekirse, Kuruluştan 17. yüzyıla kadar olan dönemde, Türk toplumunda mevcut üretim ilişkilerinin, batı feodalitesinden farklı oluşu bugünkü durumu doğurmuştur.

Bu yargı ile toplumsal dönüşümlerde, iç güçlerin tek etken olduğunu söylemek istemiyoruz. Kuşkusuz, toplumsal değişme ve gelişmelerde dış dinamiğin de olumlu ya da olumsuz yönde etkin olabileceği herkesin bildiği bir gerçektir. Ama asıl söylemek istediğimiz, toplumlardaki değişme ve gelişmelerde esas etkenin toplumların kendi iç dinamikleri olduğudur. Çünkü, dış güçlerin etkinliği (olumlu ya da olumsuz), toplumun kendi iç dinamizmine bağlı olarak oluşur. Ayrıca, batıda feodal sistemin dağılmağa yüz tuttuğu dönemde, Türk toplumu için, olumsuz

yönde bir dış etken (Osmanlıların sömürgeleşmeleri açısından) söz konusu değildi. İleride görüleceği gibi, daha sonra gelen ve «batılılaşma ya da batılılaşma çabaları» diye tarih kitaplarına geçen ve aslında, batı kapitalizminin Osmanlıları sömürgeleştirmesi olayı da yine Türk toplumunun kendi iç dinamiğinin özgüllüğünden ileri gelmiştir. Başka bir deyişle, Osmanlıların kapitalist üretime geçemeyişleri, **sömürge olmalarından değil, ama sömürgeleşmeleri** toplumun sosyo-ekonomik yapısının batı feodalitesinden farklı oluşundan ileri gelmiştir.

Kuruluştan 17. yüzyıla kadarki dönemde, Türk toplum yapısı ile batı feodalitesi arasındaki ayrılıktan söz ederken, bu dönemde Osmanlılarda üretici güçlerin gelişmişlik seviyesinin batıdan daha geri olduğunu da savunmuyoruz. Üretici güçlerin, batıyla aynı düzeyde ve hatta daha üst düzeyde olduğunu söylemek ve bunu kanıtlamaya çalışmak, bu konuda fazla bir anlam taşımaz.

Üretici güçleri aynı gelişmişlik düzeyinde olan iki toplumsal yapı aynı üretim biçimine sahip olmayabilecekleri gibi, üretici güçleri daha gelişmiş olan toplumun, gelişmemiş olandan daha önce devinmesi de gerekemeyebilir. Toplumların değişim ve gelişimlerinde esas etkenin, belli bir üretim düzeyinde, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki, zorunlu olan uyum kuralı olduğunu unutmamak gerekir. Yani mevcut üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesine ayak bağı olmağa başladı mı, o toplumda ileri dönüşümler gündeme girmiş demektir. Ama, bu dönüşüm anının önce, aynı üretim biçimindeki iki toplumdan, zorunlu olarak, üretici güçleri daha gelişmiş olan toplumda olacağı söylenemez.

Osmanlı toplumu ile klasik feodal sistem arasında önemli benzerlikler olduğu görüşü, «savunulan noktalarda», büyük bir gerçek payı taşımaktadır: birincisi, sömürü ilişkileri açısından; reaya-sipahi ve serf-senyör ilişki-

leri ilk bakışta birbirine benzemektedir. Batıda senyörün elkoyduğu artık-ürünü, Osmanlılarda, feodal sistemde olduğu gibi «naktî, aynî ve angarya» biçiminde sipahi ele geçirmektedir. İkincisi, sipahi de senyör gibi, reaya üzerinde (kuşkusuz, sipahinin yetkileri senyöre oranla daha kısıtlı) yargısal ya da yarı yargısal fonksiyonlara sahipti. Üçüncüsü, iş-gücünün toplumda varoluş biçimi; gerek Osmanlılarda ve gerekse batı feodalitesinde doğrudan üreticiler (köylüler) üretim araçlarıyla (toprak) birleşik bir durumda bulunuyorlardı. Her iki sistemde de köylü kendi iradesiyle toprağı terkedemezdi. Sonuncu olarak, gerek tarımsal ve sınai üretim açısından ve gerekse ticaretin gelişmesi açısından 16. yüzyıla kadar Türk toplumu, batı feodalitesinden daha geri değildi.

Bütün bunlar, büyük oranda doğru. Ama, bu kadar benzerlik bile onun (Osmanlı toplumunun) kapitalist üretim biçimine evrilmesine yetmedi. Onu batı feodalitesinden ayıran önemli bir nokta vardı ki, kapitalist ilişkilerin Osmanlı toplumunda gelişmesini engellemeğe yeterdi ve yetti de. Bu önemli farklılık nedir, onu görelim.

Bu farklılık, mülkiyet ve sömürü ilişkileri açısından, artık-ürünün doğrudan üreticilerden alınma biçiminden ileri gelmektedir. Feodal üretim biçiminde, artık-ürünün doğrudan üreticilerden alınış biçimi, «senyörün toprak mülkiyetine dayanan» hakkından doğan ve toprağı bağı köylülerin yarattıkları artık-ürünün doğrudan doğruya senyör tarafından ele geçirilmesi ile belirlenir.

Osmanlı toplumunda ise, toprağıın mülkiyeti genel kural olarak devlete aitti. Bu hakka dayanarak, Osmanlılarda artığın doğrudan üreticilerden alınma biçimi, artık-ürünün, (ister merkezî otoriteye gitsin isterse sipahide kalsın) çeşitli vergilerle devlete aktarılması biçiminde belirlenmekteydi. Sipahi devletin memuru niteliğindeydi ve artık-ürünün bir bölümü ve hatta önemli bir bölümü ken-

disinde kalsa bile, bunun karşılığında belli yükümlülükleri vardı. Aslında bu farklılığın, Osmanlı toplumunu batı feodalitesinden ayıran, diğer tüm benzemezlikleri oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü: **toplumun değişik ekonomik biçimleri, artık emeğin doğrudan üreticilerden, yani emekçilerden çekip alınış biçimine bağlıdır.**

Artık-ürünü ele geçiren sınıfın niteliği, Osmanlı toplumunda, senyörden oldukça farklıdır. Senyörün, aldığı artığı istediği gibi tasarruf etme ve ayrıca sömürüyü artırma olanakları vardır. Ama, bu olanaklar sipahi için söz konusu edilemez: birinci olarak, sipahilerin alacağı vergilerin sayısı ve oranı bellidir, bunları azaltmak ya da artırmak yetkisi ve gücü kendisinde yoktur. İkinci olarak, sipahi, aldığı artık-ürünün kendisinde kalan bölümüne karşılık, merkezî otoritenin istediği harcamaları yapmak zorunluğundaydı.

Soru 19 : Neden kapitalist üretime geçemedik?

Batı feodal yapısının, kapitalist üretime evrilmesi ya da feodal üretimin dağılma çağında, Osmanlı toplum yapısının niteliği, kapitalist ilişkilerin gelişmesine ve gidecek kapitalist üretime geçmeğe elverişli değildi: dikkatli bir okuyucu, buraya kadar söylediklerimizden, bu yargının geçerliğini kavramakta güçlük çekmeyecektir.

Feodalizmden kapitalizme geçişin temel koşullarını, biraz daha açarak tekrarlayalım: birinci olarak, sanayi sermayesine dönüşebilecek nitelik ve nicelikte bir tüccar ve tefeci sermayesinin varlığı. Nicelik olarak, sanayi sermayesine dönüşebilecek büyüklükte bir parayı, nitelik olarak da, paranın toplandığı elin ve ortamın sınaî yatırıma elverişli olmasını içerir. İkinci olarak, ücretli emeğin (özgür-emek) varlığı. Bunun anlamı şu: toplumdaki

yeni ve gelişmiş gereksinimlere cevap verebilecek nitelikteki sınaî üretimin iş-gücü talebini karşılayacak büyük lükte emekçilerin varlığı. Bunun için tarımsal yapının değişmesi, yani doğrudan üreticilerin üretim araçlarından kopması gerekir: «**İlkel sermaye birikimi** denilen şey aslında, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihi süreçten başka bir şey değildir. İlkel gibi gözükür, çünkü sermayenin ve onunla uyuşan üretim biçiminin prehistorya safhasını oluşturur. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Bu sonuncunun çözülüşü, ilki için gerekli öğeleri serbest hale getirmiştir.»

Gerekli sermaye birikimi ile doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılması koşulu, aynı zamanda, uzmanlaşmış ve belli bir bağımsızlığa kavuşmuş sınaî üretimle, belli bir ölçüde gelişmiş parasal ekonomiyi varsayar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, feodal üretimden kapitalist üretime geçişin temel koşullarının, Türk toplumunda 16. yüzyılın sonlarına kadarki dönemde oluşmadığını söyleyelim.

Bu iddianın aksini savunanlar, yani bu dönemde Türk toplumunun kapitalist üretime evrilmesi için gerekli koşulların oluştuğu görüşünde olanlar, neden kapitalist üretime geçemediğimiz sorusuna, aynı dönem içinde var olan iç ve dış güçlerin etkinliği çerçevesinde cevap bulmak zorunluğundadırlar. Doğal olarak, bu dönemdeki «kapitalist üretime evrilme» deyiminden, kapitalist üretimin egemen hale gelmesini değil, kapitalist ilişkilerin hızlı gelişmesini ya da feodal yapının dağılmasını anlamak gerekir. Oysa, Osmanlı toplumunda kapitalist üretime geçiş için, gerekli koşulların oluştuğunu savunanlar, kapitalist üretime geçemeyişimizin nedenini 15. ve 16. yüzyılların koşulları içinde arayacakları yerde, yapıyı tarihten soyutla-

yarak 200 yıl sonraki dış güçlere bağlayarak cevaplandırmaktadırlar.

Mademki, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda, belli bir noktada, toprağa bağlı köylülüğün bu bağılıktan kurtulmağa başlaması; uzmanlaşmış bir şehir zenaatının varlığı ve serbestleşmesi; ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servetin birikimi ve ayrıca büyük şehirlerin varlığı söz konusu idi, o halde, neden Türk toplumunda kapitalist ilişkiler gelişemedi ve kapitalizme evrilmenin üstesinden gelinemedi?

Kimse, dış sömürünün, sömürülen ülke için olumsuz bir etken olmadığını iddia etmediği gibi, batının büyük talanının da kapitalizmin gelişmesinde olumlu yönde önemli bir etken olduğunu inkâr etmemektedir. Ama bu durumun, belli toplumların kapitalist üretime geçmelerinde esas etkenmiş gibi gösterilmesi de ciddiye alınacak bir görüş değildir. Bu iddia, neden bazı ülkelerin bu talanı yapabildikleri ve bazılarının da yapamadıkları sorusunu havada bırakmaktadır. Ayrıca, Osmanlı toplumu da 250 yılı aşkın bir süre, böyle bir talana dayanan savaş ekonomisi uygulamış ve pek çok ülkeyi haraca bağlamıştır ki bu talan belli coğrafî ve teknik keşiflerin ötesinde, daha çok büyük bir askerî güce sahip olmaktan ileri geliyordu. O zaman, bu konuya ilişkin bir soru sormaya hakkımız vardır: ne olmuştur Osmanlı devletinin bu uygulama sonucu ele geçirdiği paralar ve neden sınaî üretime yatırılmamıştır?

Kapitalist üretime neden geçemediğimiz, ya da 15. ve 16. yüzyıllarda, Osmanlı toplumunda kapitalist ilişkilerin neden gelişemediği sorusuna verilecek cevap herhalde şöyle olmalıdır:

Bu dönem içinde, temel üretim aracı olan toprağın devletin mülkiyetinde olması ve hâlâ toprakta özel mülkiyetin evrimine olanak sağlayabilecek herhangi bir önem-

li olayın gerçekleşmemiş olması, kapitalist ilişkilerin gelişmesine en büyük engel teşkil etmekteydi. Devrin hukuk kuralları da köylünün toprağı terketmesine izin vermemekteydi. Bütün bunlar, bu dönemdeki Türk toplumunda, sipahilerin devlet görevlisi olmaktan ötürü devlet adına artık-ürünü alma biçimlerinin özgüllüğünden ileri gelmekte ve bu özellik, kapitalist ilişkilerin toplumda gelişmesine ayakbağı olmaktadır.

Batıda ise, bir yandan lüksün ve fiyatların yükselmesi nedeniyle, gereksinimlerinin artması sonucu senyörlerin sömürüyü artırmaları, belli bir köylü kitlesinin köylerden kaçmasına olanak sağlarken; diğer yandan da, feodal üretim biçiminin iyice kokuştığı bir anda, bu sefer senyörler, daha da artan gereksinimleri sonucu büyükçe bir bedel karşılığında köylüyü topraktan uzaklaştırmaya (azat etmeye) başlamışlardı. Senyörler, köylünün bıraktığı bu toprakları ya satıyor ya da daha yüksek bir gelir karşılığında (para-rant) kiraya veriyordu.

Bir yanda senyör, artan gereksinimleri karşısında sömürüyü artırıp, ve ayrıca artık-ürünü nakit olarak isterken, diğer yandan da, tüccar ve tefeciler hem senyörleri ve hem de doğrudan üreticileri büyük borçlar altına sokmakta idiler. Bütün bunlar, doğrudan üreticileri pazar için üretime zorlayan ve dolayısıyla feodal üretim biçimiyle çelişen ve de onun «mezar kazıcısı» olarak yükselen burjuva sınıfının gelişmesine olanak sağlamaktaydı. Oysa, gördük ki, Osmanlı toplumunun bu döneminde böyle şeylerden eser yok.

Soru 20 : Osmanlı toplum yapısını sarsan iç ve dış etkenler nelerdir?

Kuruluştan 17. yüzyıla kadar uzanan dönemde, Osmanlı toplumunda, mevcut üretim ilişkilerinin niteliğinin

batıdan oldukça farklı olduğunu tekrarlayalım. Bu benzerlik nedeniyle, Osmanlılarda, üretim ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çelişmenin (temel çelişme), sosyal yapıya yansması da klasik feodal batı toplumlarından değişik bir biçimde olmuştur.

Türk toplumunun bu döneminde, «toprakta varolan üretim ilişkilerinin niteliğine uygun bir biçimde», iki önemli çelişme göze çarpmaktaydı. Bunlardan birincisi, zaman zaman padişahın yetki verdiği askerilerle reaya arasında gözüken, reaya-padişah çelişmesi (temel çelişme); ikincisi de, sipahi-merkezî otorite çelişmesidir. İşin ilginç yanı, mantıksal olarak, bu iki çelişmeden, reaya-sipahi ya da reaya-padişah çelişmesinin keskinleşmesi beklenirken; aksine, sipahi-merkezî otorite arasındaki uyumsuzluk daha belirgin bir nitelik kazanarak çatışmaya dönüşebilmişti. Başka bir deyişle, temel çelişme bir türlü esas çelişme biçimine dönüşme olanağına kavuşmamıştı. Bunun nedeni açık: üçyüz yıldır artan fiyatlar ve dolayısıyla paranın değer kaybetmesi, sipahilerin gelirlerinin azalması sonucunu doğurmuştu.

Ayrıca, belli ellerde biriken paralar, toprakta özel mülkiyetin evrimini zorlayınca, bürokrat kesimle saray uyumsuzluğu iyice keskinleşmişti: devlet hizmetlerinin yüksek postlarında oturanlarca, dirlikleri olan köyleri vakıflaştırma yolu ile bozulmağa başlamış, Fatih Sultan Mehmet, bunun farkına varıp, böyle vakıfları devletleştirince, kızılca kıyamet kopmuş idi. 16. yüzyılda yurda yayılan para darlığı, altından kalkılmaz çöküntüsünü köy topluluğunda yapmış, bu kez de, parası bol devlet hizmetlileri, gene çiftçinin bunalımından yararlanarak, köye dalmışlar, köylüden yok pahasına aldıkları toprakları çiftliğe çevirmişler, devlet, kamu malı toprakların böylece güçlü kişilerce özel mülke dönüşmesine karşı mücadeleğe girişmiş, fakat, bir türlü önleyememişti... (M. Akdağ).

Biraz sonra göreceğimiz dış ve iç etkenler nedeniyle, sarayın gereksinimleri de artmış ve o da topraktan daha fazla pay istemek durumunda kalmıştı. Başka şeylerle birlikte tüm bunlar, Osmanlı toprak rejiminin ve giderek toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal örgütlerinin ömrünün azaldığının ilk ve önemli belirtileriydi.

Osmanlılarda düzenin değişmemesi için sıkı bir devlet denetimi devam ededursun; aynı dönemde batıda, feodal üretimin bağrında doğup gelişen kapitalist ilişkiler, bir dizi değişme ve gelişmeyi de beraberinde getiriyordu. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi, bir yandan pazar için üretimi daha da yaygın hale getirirken, diğer yandan belli ellerde önemli paraların birikimine olanak sağlamıştı. Batının geçirmekte olduğu bu köklü dönüşüm, ona bilim ve teknik alanında da belirgin bir ilerleme sağlamış; biriken sermaye, üretim araçlarının iyileştirilmesi amacıyla tekniği zorlamağa başlamıştı. Bilim ve teknikteki gelişmeler, üretim araçlarında ve özellikle deniz taşıt araçlarında önemli yenilikleri beraberinde getirmişti. Bu buluşlar, deniz aşırı maceraları da körüklemişti. Yeni yöreler ve yeni deniz ulaşım yolları bulunmuş, batının daha hızlı kapitalistleşmesine olanak sağlayan büyük talanı tam bu dönemde başlamıştı. Batı, insanlık dışı bir tutum ve katliamla, mazlum halkları sömürgeleştirmiş, sömürgelerden ana vatana kıymetli madenler ve hammadde akışı bu yolla sağlanabilmişti.

Tüm bu değişme ve gelişmeler, tarihî gelişim süreci içindeki dünya halklarının, yeni bir boyuta ulaşması demektir. Bazı ülkeler, önemli dönüşümlerin eşiğine gelirken, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan halklar, ya sömürgeleşiyor ya da sömürgeleşeceği günleri bekliyordu.

Batının yeni ticaret yolları bulmasıyla, doğu ticaret yolu yön değiştirmiş ve bu durum Osmanlılar için, önem-

li bir gelir kaynağının kaybolmasına neden olmuştu. Altın ve gümüşün Avrupa'yı istilâsı, Avrupa'da fiyatların hızlı bir biçimde yükselmesine olanak sağlamıştı. Hammadde ve gıda mallarına Avrupalı tüccarların yüksek paralar ödemesi, Türkiye ekonomisini de alt üst ediyordu. Ülkede fiyatların hızlı artışı yalnız halkın değil, devletin durumunu da olumsuz yönde etkilemişti. Yerli sanayi, hammadde sıkıntısından çökmek üzereydi. Batılı sanayicilerin ödedikleri yüksek bedeli, bizde lonca örgütü biçimindeki sanayicinin ödeyebilmesi olanaksızdı.

Yeni oluşan bu koşullar karşısında devlet, birtakım tedbirlerle ihracatı kısıtlamak istediye de, kaçakçılığın artmasından başka bir sonuç elde edilemedi. Bu durumdan da en büyük zararı yine devlet gördü. Kısaca, bir kapıdan altın ülkeye hücum ederken, diğer kapıdan daha fazlasıyla çıkıp gidiyordu. Çünkü, ülke pazarlarını batının sınaî ürünleri istilâ etmişti. Bu andaki Türkiye ekonomisi, dışarıya hammadde veren ve karşılığında mamul mal alan geri bir ülke durumuna gelmişti: «... büyük sermaye birikimi sağlayan iş adamlarından ve çağdaş ticaretçi sınıftan yoksun olan, devlet politikası ve görevleri içine bir türlü giremeyen Türkiye ekonomisinin, öyle Ortaçağ gidişatını sürdürdükçe, uluslararası alış-verişte başarılı olması imkânsızdı. Buna karşılık, millî endüstrinin değerli ürünlerini, ...dış pazarlara alıp gidenler, çoğunlukla, yabancı tüccarlardı... Amerika'nın kıymetli madenleri Avrupa'ya dolup taşıktan sonra, ve 1559'a kadar olan sürede, batıdan Türkiye'ye genel olarak mal karşılığı, altın ve gümüş dolmakta, fakat, Osmanlı ülkelerinden Doğu'ya giden kıymetli maden miktarı bu gelenlerden çok üstün sayıyı bulmakta idi... Kimi endüstri mallarını, fakat, daha çok, kendisine lâzım olan hammaddeleri, hatta, etlik hayvan ve öteki besin maddelerini (özellikle hububatı) sürekli darlığa rağmen, kıyılarına yanaşan Avrupalı ge-

micilere satarak sağladığı altın ve gümüşü, yetmedikleri için içerden ekledikleriyle doğu ülkelerine akıtması Türkiye'nin uluslararası ticarete iflâs yoluna girdiğini ifade ediyordu.» (M. Akdağ).

Soru 21 : Osmanlılar'da üretim ilişkilerinin özünü oluşturan, tarımdaki Miri Sistem neden çökmüştür?

16. yüzyılın ortalarına kadarki dönemde, Osmanlı toplumunda, toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğunu ve bu hakka dayanarak artık-ürünün çeşitli vergiler adı altında devlete aktarıldığını tekrarlayalım. Ele geçen artık-ürünün önemli bir bölümünün de sipahilerde kaldığını ekleyelim. Çünkü, hem devletin diğer kesimlerden elde ettiği gelirler gereksinimlerini karşılayacak niceliktedir ve hem de bu sayede devlet, büyük bir askerî gücün oluşmasını sağlayabilmekteydi. Ama, 16. yüzyıldan itibaren değişen koşullar, bir yandan devlet bütçesini büyük bir açıkla karşı karşıya getirirken, diğer yandan da timarlı sipahi ordusunu gereksiz kılıyordu. Türk ticaret yollarının önemini yitirmesi ve ülkede kaçakçılığın artması gibi nedenler, devlet gelirlerini azaltan önemli etkenler olmuştu.

Ayrıca, 16. yüzyıla kadar birer gelir kaynağı olan fet-hedilmiş ülkeler, bu andan itibaren birer gider kapısına dönüşmüştü. Beri yanda Avrupa'da yükselen fiyatlar, ülkeyi de etkilemiş ve akçe hızla değer kaybetmeğe başlamıştı. Gerek akçenin değer kaybetmesi ve gerekse çeşitli tarımsal ürünlerde kaçakçılığın artması, yalnızca devleti ekonomik bunalım içine sokmakla kalmıyor, aynı zamanda diğer askerîleri de hoşnutsuz kılıyordu. Fiyat yükselişleriyle sipahilerin gelirleri azalıyor, bu durum sipahi-

saray uyusmazlığını körüklüyordu.

Kısacası bu dönemde devletin gereksinimleri artarken, gelirleri aksine azalmaktadır: «... Görüldüğü gibi, 1550 yıllarından itibaren devletin kaynakları kurumaya yüz tutarken gerekleri, aksine artmaktadır. Ticaret yollarının değerden düşmesi ve alabildiğine gelişen kaçakçılık devlet gelirlerini eksiltmektedir. Buna karşılık fiyatların hızla yükselmesi, para değerinin düşmesi, ordu gereksinimlerini sağlamanın zorluğu, yeniçeri maaşları, beliren lüks eğilimleri devleti hergün biraz daha sıklaşan malî darlığa mahkûm etmektedir. 1597'de devletin gideri gelirinin üç katını bulmuştu...» (İ. Cem).

Bu koşullar altında devlet, en azından varlığını koruyabilmek ya da bir süre daha yaşamını sürdürebilmek için, yeni maddî kaynaklar bulmak zorunluğundaydı. Oysa, onun bu dönemde, topraktan gayri el atabileceği başka bir çıkar kapısı bulması olanaksızdı. Bu durumda devlet, bir yanıla gereklerine cevap verebilecek, ama diğer yanıla da kendi çöküşünü hazırlayacak olan bu kaynağa el atmakta gecikmedi. Tarımdaki bu yeni uygulama ile, sipahi-reaya ilişkileri yerini mültezim-reaya ilişkilerine bırakıyor ve Türk toplumundaki Mir Sistemi tarihe karışırken, İltizam uygulaması tarih sahnesine çıkıyordu. Kısacası devlet, mülkiyetinde bulunan ve memur-askerlere bıraktığı toprak gelirini artık kendisi almak istemektedir. Bu dönüşüm birdenbire olmadı, önceleri askerîlerden belli miktarda pay almak biçiminde başlayan bu değişiklik, daha sonra sipahilerin saf dışı edilmeleriyle sonuçlanmıştır.

İltizam uygulaması denilen, topraktaki bu yeni üretim ilişkilerinin özünü, reaya-mültezim-devlet üçlüsü arasındaki ilişkiler oluşturmaktaydı. Devlet toprak gelirini, ihale ile ve belli bir bedel karşılığında mültezimlere (bir çeşit derebeyi, ayan, eşraf v.s.) devrediyordu. Böylece ar-

tık-ürün, derebeyler tarafından alınır olmuştı. Bu yeni uygulama, köylü için oldukça kötü sonuçlar doğurmuştu. Artık-ürünü belli vergilerle devlet adına askerilere aktaran köylülerin, verdiği artığın niceliği hemen hemen büyük değişiklikler göstermiyor ve bu durum köylüyü fazla tedirgin etmiyordu. Yani, sipahilerin sömürüyü artırma olanakları hemen hemen yoktu. Oysa mültezimlerin, artık-üründen aldıkları payı artırabilmek için, köylüye yapmadıkları kalmamıştır. Baskı ve zulmün şiddetinden pek çok köylü yerini yurdunu terketmek zorunluğunda kalmıştı. Köylerini terkeden köylüler, kendilerine iş temin edecek bir kent sanayii ülkede oluşmadığından, ya dağlara kaçmakta ya da şehirlerde serserilik etmektedirler. Osmanlı toplumunda toprak mültezimlere sunulup, onlarda belli servetler birikirken, ülkede artık herhangi bir sanayi yatırımı söz konusu değildi. Çünkü, bu dönemde batı toplumları güçlenip merkezî kiralıklar biçimine gelirken, Osmanlı toplumu aksine dağılmakta, toprak kaybetmekte ve toplumda saraya kafa tutabilen derebeyler oluşmaktaydı.

Soru 22 : Osmanlı toplumunda, 16. yüzyıldan sonra oluşmağa başlayan yeni yapının nitelikleri nasıl özetlenebilir?

İki asır öncesine bakılınca, 1800'ler Türk toplumu, sosyo-ekonomik ve politik açılardan tam bir yıkılımm eşiğine gelmişti. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibâren, gelirleri azalırken gereksinimleri aksine bir o kadar artan devlet, daha önce sipahilere bıraktığı toprak gelirini artık kendisi almak istemekteydi. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, temel üretim aracı toprak, sipahilerden alınarak zenginlere sunulmağa başlanmıştı: «Para halindeki

sermayeye en elverişli, âdeta sığınak olabilecek yerin toprak olması gibi sebeplerle, giderek 18. yüzyılda, ister özel mülklerin ya da çiftliklerin genişlemesiyle olsun, ister şehirlerde ileri gelen tefecilerin, mültezimlerin, tüccarların temel üretim aracına (toprağa) sahip olmaya gitmele-riyle olsun, **esas anlamıyla ayan ve derebeyler** belirlemeye başlamıştı. Timarların has'a çevrilmesi ve hasların mali-kâne olmak üzere satışı ile, mahallî olarak güçlenen bu ayan ya da eşraf, tarihî bir oluşumun sonucu olarak or-taya çıkmışlardı. Bunlar güçlenirken imparatorlukta eko-nomik, politik, hatta askerî gücün bölünmesinde, ilâve bir sebep olacaktı...» (M. Cezar'dan aktaran K. Ömer).

Bu yeni uygulamayla birlikte, toplumda mevcut üre-tim ilişkilerinde önemli değişimler oluyordu. Toprağı ele geçiren tüccar, tefeci ve ayan hukuken toprağın özel mül-kiyetine sahip olmasa bile, fiilî olarak özel mülk sahibi gibi davranır olmuşlar ve artık-ürünü, toprağın özel mül-kiyetine sahip olmaktan doğan bir hakla dolaysız bir bi-çimde ve hatta nitelik ve niceliğine kendileri karar vere-rek almağa başlamışlardı. Bu yeni ilişkiler, devletin ge-reklerini karşılamak şöyle dursun, aksine onu (devleti) iyice zayıflatan bir unsur olurken, diğer yanıyla da doğru-dan üreticiyi üretim araçlarından koparan ve dolayısıyla tarımsal üretimi düşüren önemli bir etken olmaktaydı: «Yukarıda değinilen mülkiyet biçimindeki fiilî değişiklik, ayan ya da derebeyin güçlenmesiyle doğacak ve gelişecek-ti. Bu da yeni üretim ilişkileri getirecekti. Nitekim eya-letlerdeki ayan 18. yüzyıl sonlarında iyice güçlenecek, yer yer merkezî otoriteye karşı duracaktı. Toprağa daya-nan, yeni beliren bu egemenlik, askerî gücü de getirecek-ti. Büyük çiftlik ya da malikânelere bağlı olarak ortaya çıkan bu büyük toprak temerküzü tegallüple de beslenir-ken bir kısım halk üretim aracından ayrılıyordu. Tarihî **gizli işsizlik**, sanayileşme olanağı bulunmayınca yaygın

olacaktı. Nihayet kul olmağa hazır nüfus zaten vardı. Bunların bir kısmı üretimde çalışma yerine ayanın askeri olabilecekti. (K. Ömer).

Osmanlı toplumunun tam bu döneminde, ticaret ve sanayi kesimleri de kesin bir yıkılışın eşiğinde bulunuyordu. 1838 Ticaret Andlaşması yapılmadan uzunca bir süre önce, batının gelişen makinalı sanayi ürünleri Osmanlı pazarlarını etkilemeye başlamıştı. Bu etki, cılız Osmanlı imalât sanayiini çökertmeğe yetti; bir yandan atelyeler ve tezgâhlar azalırken, öbür yandan da işsizler ordusuna yeni ilâveler oluyordu. Gelişen batı kapitalizminin etkisiyle gerileyen, Osmanlı üretim güçlerinin kesin tasfiyesine engel olmak için, batının sanayi ürünlerine gümrük duvarı çekmek gerekirdi. Bunun tam tersi yapılarak, mevcut ve yetersiz olan gümrük engelleri de kaldırılıyor ve tam bir liberalizm uygulanmasına razı olunuyordu.

Aynı dönemde, dünyanın en gelişmiş ve sanayileşmiş ülkesi olan ve liberalizmin şampiyonluğunu yapan İngiltere, diğer ülkelerin sanayi mallarına gümrük kapılarını kapatıyordu.

Tam bu noktada bir soru akla gelebilir: **Nasıl oluyorda, 16. yüzyıla kadar, üretici güçleri batıdan daha geri olmayan ve belki de daha üstün olan Osmanlı toplumu, tam bir yıkılışın ve çöküşün eşiğine gelebiliyor?** Aslında bu sorunun cevabı, Osmanlı toplum yapısının niteliğinde yatmaktadır. Ve bir cümle ile bu soruya verilecek cevap; **klasik feodal toplumların kapitalist üretime evrilme çağında, Osmanlı toplum yapısının niteliği, kapitalist üretime evrilmeğe yeterli değildi de ondan.**

Böyle toplumlara durağan, yani oldukça hareketsiz toplumlar denilmektedir. Bu yargı, Osmanlı toplum yapısı için de geçerlidir. Bazıları buna şiddetle karşı çıkarlar. Derler ki, Osmanlı toplumu durağan olsaydı, hem üre-

tici güçleri ve hem de üst yapı kurumlarıyla bu kadar gelişebilir miydi? Ve bu dönemde, Türk toplumunun batı karşısındaki üstünlüğünü bin bir örnekle kanıtlamağa çalışırlar. Bu çaba sahipleri, Osmanlı toplumuna batı feodalitesine göre durağan denildiği zaman, neyin anlatılmak istendiğini ya anlamamışlar ya da anlamak istemişlerdir. Osmanlı toplumunun ilgili döneminde (batının feodal yapıya sahip olduğu dönemde), toplumdaki üretim güçlerinin batıdan daha gelişmiş olması, o toplumun hareketli bir üretim biçimine sahip olduğunu göstermez. Aksine, burada anlatılmak istenen, yani durağanlıktan kastedilen, toplumun kapitalist üretime evrilmede yetersiz oluşudur.

Belli toplumların belli toplumlar karşısındaki üstünlüğü söz konusu edilirken, birincilerin üretici güçlerinin ve özellikle üretim araçlarının diğerlerine oranla daha gelişmiş olduğu anlatılmak istenir. Üretici güçleri daha gelişmiş toplumların, «genel doğru olarak», sosyal ve kültürel açılardan da daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Bu genel doğrunun, toplumların tarihî gelişim süreci içinde ve belli bir dönemde, alınan bir kesit için geçerliği vardır. Ve bu kesit çerçevesinde bir anlam taşır. Başka bir deyişle, toplumların gelişmişlik durumlarının üretim biçimlerinden soyutlanarak karşılaştırılması fazla anlamlı değildir. Osmanlı toplumunun 16. yüzyıla kadar, batı karşısındaki üstünlüğünü kanıtlamağa çalışmak ve giderek toplumun geri kalmışlığını yalnızca dış güçlere bağlamak, böyle bir soyutlamanın güzel örneklerinden biridir.

Soru 23 : Türk toplumunda, toprağın özel mülkiyete evrimi ne zaman tamamlanmıştır?

Klasik feodal sistemle geleneksel Osmanlı düzeni karşılaştırılırken, aralarındaki ayrılığın artık-ürünün alı-

nış biçiminden ileri geldiğini saptamıştık. Bu dönemdeki Türk toplumunda, artık-ürünün reayadan alınış biçimi; devletin toprağın mülkiyetine sahip olma hakkından doğan ve bu nedenle çeşitli vergiler adı altında asker-memur niteliğindeki kimseler tarafından, devlet adına artığa elkoyma biçiminde gerçekleşmekteydi. Batı feodalitesinde ise toprağın mülkiyetine senyör sahipti ve bu hakka dayanarak artık-ürünü dolaysız bir biçimde ele geçiriyordu. Bu iki yapı arasındaki temel ayrılık olarak sözünü ettiğimiz bu benzemezlik, toprağın mülkiyet biçimlerinin iki toplumda farklı oluşuna indirgenebilir. Bu farklılıktır ki, Türk toplumunun kapitalist üretime evrilmesine en büyük engeli teşkil etmişti. Çünkü, kapitalist üretime geçişin temel koşullarından biri, toprakta özel mülkiyetin varlığıdır.

16. yüzyıldan itibaren bozulmağa başlayan timar sistemi, yerini yeni ilişkilere bırakırken, sosyal, ekonomik ve politik alanda da değişiklikleri beraberinde getirmişti: Geleneksel yapıda üretim ilişkilerinin özünü, reaya-sipahi-saray ilişkileri oluşturmaktaydı. Toprağın mültezim, ayan ve ağalara sunulması ve zamanla bu üçlünün güçlenerek derebeyleşmesi, üretim ilişkilerinin özünü de değiştirmişti. Türk toplumunda timarların bozulmasıyla birlikte, üretimi denetleyen güçler birer otorite haline gelirken, saray da aksine güç kaybediyordu.

Türk toplumunda saray gücünü yitirdikçe, yeni oluşan bey ve ağalar toprağın sahibi gibi davranmağa başlamışlardı. Artık saray bunlarla baş edemez olmuş, hukukî olarak toprağın sahibi kendisi olmasına rağmen, pratikte bu hak işlemez olmuştu. Bu değişen ilişkilerle birlikte, Osmanlı toplumunda, artık-ürünün alınış biçimi de değişmiş ve bu yeni üretim ilişkileriyle toplum batı feodalitesine daha benzer bir duruma gelmişti, ama birkaç yüzyıl gecikme ile: «Derebeyliğin varlığı için bazı koşulların

da varlığı gereklidir ki, bu koşullar Anadolu'da çok geç oluşmuştur. Derebeyliğin meydana çıkması, öncelikle, bu kişinin önemli çapta toprak mülkiyetine sahip olmasına bağlıdır. Sonra, mülkiyetin kendisine verdiği maddî olanağın yararlanarak toprağındaki insanları kendi siyasî ve idarî egemenliği altına alması, bir oranda özerk olan bir bütün yaratması, istediklerini kabul ettirmek için, emrindeki insanlarla silâhlı bir güç meydana getirebilmesi şarttır.

«Tabiatıyla, bu oluşumun gerçekleşmesi için büyük toprakların rahatlıkla özel mülkiyete geçebileceği, zayıf merkezî otoritesinin kendi uzağındaki gelişmelere karışamıyacağı bir düzen gerekir. Geleneksel Osmanlı düzeninde hem bu şartlar yoktur, hem de devlet, uzun süre, şartların belirmemesi için âdeta bilinçli bir mücadele yapmıştır.

«Osmanlı toplumunda 1550'den sonra başlayan eğilimler ve Celâli isyanlarının yarattığı karışıklıklar, işte bu geç kalmış derebeyliğin ortamını hazırlamıştır.» (İ. Cem).

Toprakta özel mülkiyetin evrimini görebilmek için, timarların bozulması ve hazineye gelir sağlamak amacıyla toprağın, yeni kişilere sunulma biçimlerine kısaca göz atmak gerekmektedir: Timarların boşalması iki biçimde olmaktaydı. Birinci olarak, ya ölüm sonucu timarlar kendiliğinden boşalmakta, ya da sipahi ekonomik nedenlerle timarı kendiliğinden terketmekteydi. İkinci olarak devlet, bizzat timarı kendisi bozmaktaydı. Boşalan toprakları devlet, yeni bir timar beyine vermeyip, devlete «mukataa» yapıyor, yani kendisine gelir kaynağı temin etmek için toprağı parası olanlara bırakıyordu. Timarları parası olanlara sunmak, rüşvet karşılığı olarak bu gelir kaynağından yararlanma hakkını vermek, 1650'lerde resmî bir biçim aldı.

Toprağın paralılara sunuluş biçimi iki şekilde olmak-

taydı: Bunlardan birincisi ve kestirme olanına göre, devlet, boşalan timarların gelirinin toplanması hakkını, belli bir bedel karşılığında «mültezim» denen kişilere bırakıyordu. Mültezim, belli bir vilâyetin toprak gelirlerini iki seneliğine toplama hakkını satın alabilirdi. Hazine malî sıkıntı içine girdikçe, bu hak süresi daha da uzatılabilirdi. Temel üretim aracının, zenginlere bir diğer sunulma biçimine göre ise, toprakların ilgili kişilerce malikâne yapılmasına izin verilmekteydi. Bu uygulama, malikâne alan kimselerin elde ettikleri hakkı, bir mülkiyet hakkı biçiminde yorumlamalarına yol açtı. Çünkü bu hak, malikâneyi alan kimseye ondan, hazinenin istediği ödemelere karşılık, ölünceye kadar yararlanma hakkı veriyordu.

İster mültezim usulü ile olsun, ister malikâne usulü ile olsun, paralı kişilere toprak sunulunca, bir nevi batı feodalitesine yaklaşan bir yapı içinde oluşan derebeyler, çok kısa bir süre içinde toprağın yararlanma hakkını ele geçirmiş ve bu hakkı hızla mülkiyete yöneltmeyi başarmışlardı. Devlet bunlarla mücadele etmek bir yana, gücünden yitirdiği oranda onlarla iş-birliği etmek ve hatta onlara el açıp, sığınmak zorunluğunda kalmıştı.

Bey ve ağalarca, toprağın özel mülkiyet koşulları altında kullanılır olması, hukukî statüyle uyuşum göstermiyordu. İç ve dış zorlamalarla, bu pratik durumun hukukî kılıfı bulunmak isteniyordu. Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemleri, toprak sorununu çözmek için harcanan çabalarla doludur. 1847 tarihli bir resmî bildiri ile, kız çocukların da miri topraklara sahip olabilecekleri kararlaştırılmıştı. Bu bildiriden az sonra bir emirname ise, kesinlikle konmuş bir yasağı kaldırmakta ve kadınların eline geçmiş bulunan toprağın da miras yoluyla intikali-ne cevaz vermektedir. Osmanlılarda, toprakta özel mülkiyetin hukukî olarak tanınmasına en büyük kolaylığı gösteren girişim, 1858 Arazi Kanunnamesi ile olmuştur. İlgi-

li kanuna göre, toprakların bağılı olduğu hükümler, özel mülk topraklarına hayli benzemekte; toprağın satışı ve devri bazı sınırlamalarla serbest bırakılmaktadır. Timar usulü kalkmış olduğundan, bu topraklar tasarruf sahiplerine tapu ile bağlanmakta, ferdi tasarruf hakkı kabul edilip kanunî teminata alınmaktadır. 1870 yılında çıkan bir nizamname ile toprakların devir ve temlikindeki sınırlamalar daha daraltılmış ve 1880 tarihli bir kararname ile de, hazine devlet topraklarını özel mülk olarak satabileceğini ilân etmiştir. Nihayet, 1913 yılında «emvali gayrimenkulenin tasarrufu» ile ilgili kanun toprağın satımına elvermekte, geçerliğini sürdüren özel mülkiyet düzeninin hukuken biçimlendirilmesi tamamlanmaktadır.

Soru 24 : Osmanlılarda, batılılaşma hareketlerinin anlam ve önemi nedir? Böyle bir davranışa neden gerek duyulmuştur?

1800'lerde Türk toplumunun sosyal-ekonomik ve kültürel açılardan batı karşısındaki geriliği, açık seçik görülmekteydi. Ekonomik yapıdaki çöküntü, gerek tarım ve gerekse sanayi kesimlerinde, üretici güçlerin belirgin bir gerilemesi ve hatta kesin bir yıkılımı görüntüsündeydi. Ticaret ve finans kollarında da durum bundan çok farklı değildi.

Ayan ve derebeyler, temel üretim aracı toprağa sahip çıkınca, artık-ürünün doğrudan üreticilerden almış biçimi de değişmişti: Sipahinin dolaylı bir biçimde aldığı artık-ürünü, toprağın yeni sahipleri, dolaysız bir biçimde alır olmuşlardı. Hem de niceliğini artırarak. Üretim ilişkilerindeki bu değişme, doğrudan üreticilerin daha fazla sömürülmesi demektir. Sürekli bir yükseliş gösteren bu ekonomik baskıya, doğrudan üreticinin can ve mal gü-

venliğini ortadan kaldıran siyasal baskı da eklenince, köylü toprağı bırakmak zorunluğunda kalmıştı. Bu da tarımsal üretimin düşmesi demekti.

Tarımdaki çöküntünün yanı sıra, batının sınaî ürünlerinin ülkeyi istilâ etmesiyle sınaî üretim düşmüş ve hatta kesin bir yıkılımin eşiğine gelmişti. Gelmişti, çünkü, Osmanlı toplumunun 17. yüzyıla kadar uzanan döneminde, mevcut üretim ilişkileri, toplumun kapitalist üretime evrilmesine olanak sağlayamamıştı da ondan.

Ekonomik yapıdaki bu çöküntü, toplumun tüm üst yapı kurumlarını da etkilemişti. Timarların bozulmasıyla ordu çökmüş, Osmanlı devleti askerî yönden de batı karşısındaki üstün durumunu yitirmişti. Ayrıca, yeni üretim ilişkileriyle oluşan derebeyler, tarımdan aldıkları artığın merkezî otoriteye düşen bölümünü de vermez olmuşlardı. Osmanlı ordusunun zayıflaması yanında, batının da kışkırtması ile milliyetçi unsurların güç kazanması, imparatorluğun toprak kaybına ek neden olmaktaydı. Başka şeylerle birlikte tüm bunlar, bir yandan devletin gereksinimlerini artıran, diğer yandan da gelirlerini eksiltен nedenler olmaktaydı. Artık devletin giderleri gelirlerinden birkaç kat daha yüksekti.

Kısacası 19. yüzyılın başında, tam bir anarşi ve yıkılımm eşiğine gelen Türkiye, geri kalmış ve dışarıya el açan bir ülke durumundadır. Ülkede dirlik düzenlik bozulmuş, yeni oluşan derebeyleri her yerde egemenliğini ilân etmişlerdi.

Toplumun bu döneminde, imparatorluğun çöküşüne engel olmak için bir çözüm yolu arayanlar, dönemin batı ekonomisine bakıp, ondan birtakım kurumları «ona benzemek için» aktarınca geriliğin üstesinden gelinebileceği sanıldı: «... Değişik üretim biçiminin meydana getirdiği üst yapı kurumlarını, temeldeki üretim biçimine sahip olmadan aynen kabul etmek, bunları topluma yerleştirmeye

ğe çalışmak, ne ölçüde bir reformdur?... Eğer, sadece kurumları kabul etme biçimindeki bir uygulamadan, «ben yaptım oldu» anlayışından ileri gitmeyen davranışlar reform ise, Mısır bu reformları Osmanlı devletinden en az yarım yüzyıl önce gerçekleştirmişti.» (T. Çavdar).

Batılılaşmak ya da batı kültürünü ve kurumlarını aktarmak eğilimini doğuran nedenler birden fazladır. Tarih kitaplarında ileri dönüşüm hamleleri diye adlandırılan batılılaşma isteği, önce, imparatorluğun çöküşü karşısında onu kurtarabilmenin batıya benzemekle mümkün olacağına inananlardan gelmişti. Belli bir kesim için bu yargı doğrudur. Ama, asıl etken, Osmanlı egemen sınıflarının çıkarları ve batı kapitalizminin Türkiye emelleridir.

Batılılaşma hareketlerinden yarar sağlayan ilk kesim bürokrasidir. İster askeri olsun ve isterse sivil kesimden olsun bürokrasi, gerek rüşvet ve gerekse başka yollardan eline geçirdiği artık-ürünün bir bölümüyle kücümsevenecek oranda servetler yığmışlardı. 1800'lerin anarşik ortamında, mallarını ve canlarını güvence altına almak isteyen bu sınıfın, batı kurumlarına dört elle sarılması olağandı. Toplumda batılılaşmanın ilk ve en hararetli savunucuları bunlar olmuştu.

Batılılaşmadan çıkarı olan bir diğer sınıf da, büyük toprak sahipleridir. Temel üretim aracı toprağın mülkiyetine fiili olarak elkoyan bu kesim, hukukî olarak da bu hakkın onayını istemekteydi. Batının özel mülkiyete ilişkin hukuk kuralları, reform diye topluma aktarılınca, bu istek yerine gelmiş olacaktı. Büyük toprak sahipleri, istekleri gerçekleşinceye kadar, bürokrasi ile birlik olacak, ama toprağın özel mülkiyete evrimi gerçekleşince bu birlik bozulacaktı.

Batılılaşma eylemlerini destekleyen diğer bir sınıf da, ticaret ve finans kesimlerine egemen azınlıklarla (levantenler), yabancı uyruklu tüccarlardır. Bunlar, toplumda,

liberal ekonominin tüm gereklerinin yerine getirilmesini istemekte ve batılılaşmadan bunu anlamaktaydılar.

Osmanlı toplum yapısındaki egemen güçlerin batılılaşma deyiminden neyi anladıklarını, İ. Cem iyi bir biçimde özetlemektedir: «Batılılaşmanın ilk ve en büyük şampiyonları devlet yönetimindeki paşalar olmuştur... Bu paşalar, öteki vezirler ve devlet büyükleri, imtiyazlı durumlarına rağmen özledikleri can ve mal emniyetine, politik güce asla kavuşamamışlardır... 1800 yıllarında bu zümre hem canını hem de özelci ekonominin de yardımıyla gittikçe artan servetini emniyete almak özlemiindedir... Aslında, öncelikle bu nedenlerden ötürü hasreti çekilen batılılaşma «memleketi kurtarmak» gerekçesiyle örtülüp «tek çıkar yol» şeklinde iyi niyetli padişahlara sunulacaktır. Batının yaşayışı, giyimi, kişiyi ve özel mülkiyeti emniyete alan kurumları ithal edilince, devlet, ve bu arada, tabii, yüksek memurlar kurtulacaktır...

Batılılaşmada çıkarı olan ikinci zümre büyük toprak sahipleridir. Ayanlar, beyler, ağalar. Bu zümre toprak mülkiyetine fiilen el koymuş, 1808 sened-i ittifak'ıyla varlığını resmen kabul ettirmiştir. Ancak, elindeki toprağın hukukî mülkiyetine hâlâ sahip değildir. Batı Roma hukukunun tavizsiz mülkiyet kavramıyla gelecek ve onların da kayıtsız şartsız egemenliğini sağlayacaktır.

Batılılaşmanın yarayacağı üçüncü zümreyi, Avrupa'nın işbirlikçileri, gelişen finans kapitalizmi, devletin gerilediği oranda eski huzurunu kaybetmiş olan azınlıklar meydana getiriyor. Türkiye batıya açıldıkça bu zümre daha rahat yaşama olanağını bulacaktır.

Osmanlı ekonomik ve sosyal düzeninin ferdiyetçiliğe doğru gelişmesinde önemli bir aşama olarak beliren Batılılaşmanın bir büyük desteği de, tabiatıyla, bizzat batının kendisidir.»

Soru 25 : Batılılaşma ile Osmanlıların sömürgeleşmesi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Türk toplumunda Tanzimatla başlayan yenilik hareketlerini, Osmanlı egemen güçleriyle yabancı unsurlar birlikte yürütmüşlerdi. Toplumun bu çabalarla kurtulabileceğine gerçekten inanan iyi niyetli kimseler yok değildi. Yönetici kadronun belli bir kesimi ile birkaç iyi niyetli aydın, batı kurumları topluma aktarılınca geriliğin üstesinden gelinebileceğine ve böylece çökmekte olan imparatorluğun kurtarılabilmesine inanmışlardı. Batılılaşmanın asıl itici gücünü, Osmanlı egemen güçleriyle, batı kapitalizminin kendisi oluşturmaktaydı. Toplumda artık-üründen aldığı paylarla, önemli servetler biriktiren bürokrasi, bu aktarmalarla mallarını ve canlarını güvence altına almak istiyorlardı. Temel üretim aracı toprağın yeni sahipleri, eşraf, ayan ve derebeyler, fiilî olarak el koydukları toprağın hukukî mülkiyetini de ister olmuşlardı.

Makinalı sınaî üretime geçerek, kapitalist ilişkilerin iyice geliştiği batı dünyasının da, Osmanlı devletinden istekleri olacaktı. Çünkü, kapitalist üretim, bir yandan sınaî ürünlerini satabilecek ve diğer yandan da sınaî üretim için ucuz hammadde temin edecek dış pazarlara gereksinim duymaktaydı. Bu istekler, kısaca, gümrük duvarlarının kaldırılması, ticaret ve mülkiyet haklarının yabancı uyruklulara da tanınması ve yabancıların can ve mala ilişkin haklarının güvence altına alınması diye özetlenebilir.

Görülmektedir ki, Osmanlı toplumunda artık-ürünü ele geçiren kesimle, batının istekleri bu dönemde birbirine uygun düşmekteydi. Durum bu olunca, hiç çekinilmeden tam liberal bir uygulamaya geçildi ve batı kurumlarını topluma aktarmalar reform diye halka su-

nuldu. Toplumdaki egemen güçlerle, batının çıkarları bir uyuşum gösterince, batı kapitalizminin Türkiye emelleri gerçekleşmiş oldu. Bu, Osmanlıların yarı sömürge olmaları demekti. Bu anlamda, batılılaşma ile Osmanlıların sömürge olmaları birbirine özdeştir.

Batıya benzemek için batı kurumlarını aktarmak, halka rağmen halk için yapılmıştı. Bu uğraşlar, hep halktan kopuk, halkın zararına ve tepeden inme bir nitelik taşıymca, batıcı takım halka ters düşecek ve toplum ikiyüz yılı aşkın bir süredir devam edegelen bir ikilileşmenin içine itilecekti: «Batıcılar, batılaşalım derken Batının özellikle askerî, siyasî, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler, bu arada **laikliği** bir kuruluş ilkesi olarak görmüşlerdir.

«... Kapitalist düzen gibi bir düzenin yaratılmasının iç ve dış olanağının kalmadığı bir ülkede, Jön Türklerin istedikleri gibi burjuvalar yaratılamayacaktı... Oysa bu yoldan batılaşma, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak **kapitalizmin**, ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim de öyle oldu... İslâmcılar ise, İslâm kurumlarını yaşatmak ve batının üstün tekniğini ekonomik hayata uygulamak isterlerken, batılaşma hareketini «taklitçi», «kopyacı» olarak niteliyorlardı... Bu ilişkilerle batıcılar grubu, aydın kesimi temsil eder görünseler de, halkla, hiç değilse bazı sınıflarla tamamlanmış organik bir bağlantı kuramayacaklardı. Ve gerçekte çoklukla **halka karşı** düşebileceklerdi.» (Küçükömer).

III. BÖLÜM

CUMHURİYET TÜRKİYESİ

Soru 26 : Osmanlı devletinin yıkılışını ve yeni Türk devletinin kuruluşunu kolaylaştıran dış etkenler nelerdir?

200 yılı aşkın bir süredir, açık seçik gözüken, Türk toplumunun geriliğine en büyük neden olarak, yönetici kadronun yeteneksizliğinin gösterilmesi, bugün bile fazla yadırganmayan bir şartlanmadır. İmparatorluğu İttihatçıların batırdığı görüşü, günümüzde bile taraftar bulabilmekte ve hâlâ konu, bu anlayışla tarih kitaplarında yer alabilmektedir. Söylenmektedir ki, toplum, birinci büyük savaşın sonucu batı karşısında yenik düşmüş ve dağılmıştır. Ayrıca sanılmıştır ki, bu sonucu yaratan neden, İttihat ve Terakkinin imparatorluğu, Almanya'nın yanında savaşa itmesidir. Bu görüş, üçyüz yılı aşkın bir süre bocalayan toplumun bocalama nedenini, yöneticilerde ve genellikle yeteneksiz padişahlarda bulan görüşün aynı yöndeki uzantısıdır. Bu yargıyı, 1920 hareketinin önemli liderlerinin de paylaştığı bilinen bir gerçektir.

Aslında gerek 1908 ve gerekse 1920 girişimleri aynı yönde hareketlerdi ve amaç, toplumun kapitalist üretime evrilebilmesinin olanaklarını sağlamaktı. Ama, bir

farkla ki, birincisi daha güçlü bir toplumsal tabana sahip (burjuva nitelikte), fakat dış etkenlerin olumsuz etkisiyle şanssız; ikincisi ise, daha zayıf toplumsal bir tabana sahip, ama, dış dinamiğin olumlu etkisiyle şanslıydı.

Tam bu noktada bir soru sorulmalıdır: Bir yanıyla imparatorluğun yıkılumma, diğer yanıyla da 1920 hareketinin başarıya ulaşmasına olanak sağlayan dış etkenler nelerdir? Bu soru, birinci büyük savaşın nedenleriyle, sonuçlarının ne olduğu sorusuna indirgenebilir.

Birinci büyük savaşın nedenlerinden biri, kapitalist ülkeler arasındaki çelişmenin, çatışmaya dönüşebilecek bir nitelik kazanmasıdır. Kapitalizmin eşit olmayan gelişme kuramı nedeniyle, yirminci yüzyılın başında büyük ülkeler arasındaki sıralama yeniden bozulmuştu; İngiltere birinci sıradan dördüncü sıraya düşerken, Almanya dördüncü sıradan ikinci sıraya, Amerika Birleşik Devletleri de birinci sıraya yükseliyordu. Fransa ise, ikinci sıradan dördüncü sıraya düşmüştü. Sömürgelerin üç büyük devlet tarafından kapatılmış olması ve Almanya'nın diğerlerine oranla sömürgelerinin yetersizliği, onu yeni sömürgelerin ancak savaşla elde edilebileceği vargısına götürmüştü. Bu durum Almanya'yı İngiltere ile karşı karşıya getiriyordu. Böylece bir yanda İngiltere, diğer yanda Almanya'nın öncülüğünde otuz altı ülkenin katıldığı, milyonlarca insanın öldüğü, milyarlar değerindeki maddî servetin yok olduğu birinci dünya savaşı başlamış oldu. Sömürgelerin yeniden paylaşılması anlamına gelen bu savaşa, Osmanlı devleti de Almanya'nın yanında katılmakta gecikmedi.

Bu büyük savaşın çıkış nedenlerinden biri de, kapitalist ülkelerin sınıfsal yapılarında keskinleşen çelişmeleri törpülemek ve giderek sınıfsal bir çatışmaya dönüşmesini engellemektir. Sözgelimi, Çarlık Rusya'sının bu

savaşa giriş nedenlerinden biri ve belki de en önemlisi, bu nedendir. Batı kapitalizminin egemen güçleri bu dönemde, temel çelişmenin geçici bir süre için de olsa, tali bir çelişme ile ört bas edilebileceği bilincine ulaşmıştı. Ama, bu bilinç bile Rusya'nın sosyalist üretime evrilmesini engellemeye yetmedi.

Dünyanın yeniden paylaşılması ve kapitalist toplumların sosyal yapılarındaki çelişmelerin arka plana atılması amaçlarıyla başlatılan birinci büyük savaşın sonucunda, dünya kapitalist sistemi önemli kalelerinden birini yitiriyor ve sistemin bağrında onarılması olanaksız büyük bir gedik açılıyordu. Böylece dünya, kapitalist ve sosyalist sistem diye iki kampa bölünmüştü. Bu bölünme, kapitalist ülkeler arasındaki çelişmelerin tali plana geçmesi demekti. Bu çelişme, dünyada var olan başka bir çelişmenin de ön plana geçmesine olanak sağlamıştı: Bu, sömürge halklarla, anavatan arasındaki uyumsuzluktur.

Birinci dünya savaşının sonunda, dünyanın iki sisteme bölünmesi, 1920 hareketini olumlu yönde etkileyen önemli bir faktördür. Çünkü, 1917 Ekim'inde Rusya'da devrim başarıya ulaşınca, batı emperyalizminin temel hedefi yön değiştirmişti. Onlar (batı kapitalizmi) biliyorlardı ki, uluslararası kapitalizm için, Rusya'da kurulan bu rejim ciddi bir tehlikedir. Yıkılması ya da en azından kuşatılarak tecrit edilmesi gerekir. Doğu Akdenizi kontrol eden İngiltere için, bu nokta özellikle önemlidir. Batı kapitalizmi için bu amaç önemli olunca, Türkiye sorununun onlar için ne kadar hayati bir önem taşıdığı kendiliğinden anlaşılmaktadır. İlk başlarda emperyalist ülkeler, Türkiye'nin komşusu olan tampon devletler vasıtasıyla (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan), Türkiye ile Rusya'nın sınırlarını kapamak istemişlerdi. Öte yandan, emperyalizmin jandarma kuvveti

olan Yunanistan da Türkiye'yi istilâ edecekti. Böylece hem Türkiye paylaşılacak ve hem de Rusya güneyinden kuşatılmış olacaktı.

Soru 27 : Millî kurtuluş savaşı süresince, emperyalist devletlerle Sovyetler Birliği arasındaki çelişmeden nasıl yararlanılmıştır?

Emperyalizmin bu tutumu, millî mücadelenin stratejik ve taktik olanaklarını hangi yönde belirleyeceğini tayin etmiştir. Bu, şu demektir: 1920 hareketinin öncüleri, hareketin taktik ve stratejisini, emperyalist ülkelerle Sovyetler Birliği arasındaki çatışmadan yararlanma fikri üzerine kurmuşlardı. Bunun böyle olduğu, M. Kemal Paşa'nın 5 şubat 1920'de Millî mücadele liderlerine gönderdiği bir mesajda açıkça görülmektedir:

«Müttefik devletlerin Türkiye ile barış akti için Aralık sonlarına doğru gösterdikleri aşırı ilgi ortadan kalkmış ve Türkiye barışı, belirsiz bir zamana yeniden ertelenmiştir... Diğer taraftan bizim barışımız aktedilmiş olsa bile Bolşevik başarıları bize temasettiği zaman Avrupa'nın durumu yeniden nezaket kazanacaktır. Çünkü Bolşeviklerle temas eden millet ya sosyal veya politik bir hareket birliğine veya onun seline silâhla muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini seçmemiz gerekmektedir ki, müttefik devletlerin bizim Bolşeviklere karşı mukavemetimizi ümit edebilmeleri için birçok fedakârlıklarda bulunmaları ve en azından bir yıldanberi geçici işgal altında bulundurdıkları... yerleri bize geri vermeleri gerekir... Türkiye her tarafından kuşatılmıştır. Tek açık kapı, Bolşeviklerle sınırimızı teşkil eden Kafkasya yoludur... Bu durum karşısında İtilâf Devletleri Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kesmek planını bulmuşlardır.»

M. Kemal Batılı devletlerin plan ve hedeflerini böylece açıkladıktan sonra, bu konuda alınması gerekli tedbirleri şöyle özetlemektedir: «Bu planın açıklanması bize düşen tedbirleri ve görevleri göstermektedir. Bu tedbirler aşağıdadır: Doğu cephesinde resmî ve resmî olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak sığınağa başlamak, yerli Kafkas hükümetleriyle ve özellikle Azerbaycan ve Dağıstan İslâm hükümetleri ile acele olarak ilişki kurarak itilâf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmağa karar verdikleri halde taarruz hareketimizi birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak(tır)....»

Bunun dışında, kurtuluş savaşının öncülüğünü yapan yönetici kadronun, doktriner sosyalizmle herhangi bir ilişkisi olduğu söylenemez. Ancak, Millî mücadelenin başarıya ulaşmasında, Türk-Sovyet ilişkilerinin büyük yarar sağlayacağı bilindiğinden, Millî mücadele süresince anti-komünist fikirlere izin verilmediği gibi, aksine, sosyalist bir akımın varlığını gösterecek sunî kuruluşların oluşması için önemli çabalar harcanmıştır.

Soru 28 : Kurtuluş savaşı döneminde, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı nasıl bir nitelik taşımaktaydı?

1920 hareketinin temel niteliklerini doğru bir biçimde kavrayabilmek için, dönemin sosyo-ekonomik yapısını bilmek gerekir. Bu özetleme, aynı zamanda, hareketin toplumsal tabanını ve yöneldiği hedefleri saptamamıza olanak sağlayacaktır. Kurtuluş savaşına girerken, üretim ilişkilerinin niteliği, üretici güçlerin gelişmişlik durumu ve üst yapı kurumlarına ilişkin ve belli bir yıl için istatistik veriler hem eksik ve hem de yeterli değil. Durum bu

olunca, toplumun sosyal- ekonomik ve kültürel açılardan görünümünü ortaya koyarken belli bir yılın verilerini değil, bir dönemin verilerini kullandık. Bu verileri zaman zaman bugünün verileriyle karşılaştırarak, 1920'lerde toplumun gelişmişlik durumunun hangi aşamada olduğunu daha kolay kavrayabileceğiz.

Kurtuluş savaşından önce, bugünkü sınırlarımız içinde 14 milyon insan yaşamakta idi. Barış konferansına hazırlık olmak üzere, İstanbul hükümetinin, dört büyük devletin temsilcilerine verdiği muhtırada Anadolu illerinde 10.941 bin kişinin yaşadığı belirtilmekteydi. Bu nüfusun % 85'ini İslâm, % 9'unu Rum, % 5'ini Ermeni ve % 1'ini de diğer gayri müslim nüfus oluşturmaktaydı. İstanbul'un nüfusu ise, «Çatalca sancağı dahil» halkın %59.7 si (580.432) Türk, % 25'i (242.559) Rum, % 15.3'ü diğer unsurlardan oluşmak üzere 970 bin civarında idi.

«Osmanlı Coğrafyayı Tabiiye ve İktisadiyesi» adlı kitapta Doğu Anadolu halkının etnik yapısı şöyle anlatılmaktadır: «Müslümanlar burada ekseriyeti teşkil eder. Nüfusun beşte dördü müslümandır. Bundan maada Bitlis ve Van illerinde Yezitler (10.000) ile birkaç bin kadar musevi vardır.

Müslümanların mühim bir kısmını Kürtler vücuda getirir. Şehirlerde Türkler oldukça ziyadedir. Mamüretülaziz vilayetindeki 30.000 kadar «Kızılbaş» lar vardır. Çerkez muhacirleri de oldukça ehemmiyetlidir.»

Etnik yapının böylesine karmaşık olduğu, antiemperyalist bir mücadelenin eşiğindeki bir toplumda, çeşitli etnik unsurların Millî mücadeleyi olumsuz yönde etkileyeceği doğaldır.

Kurtuluş savaşı sırasında, Türk toplumunun ekonomik yapısı oldukça geri bir düzeydedir. Bu dönem Türkiye ekonomisinde, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin yaygın bir biçimde yer aldığı, geri bir tarım ekonomisi-

nin egemen olduğu gör÷lmektedir. Gerek İstanbul ve İzmir'de yer alan ve komprador bir nitelik taşıyan ticaret burjuvazisi ve gerekse millî burjuvazi, sanayi burjuvazisine dönüşerek, Anadolu'da kapitalizmi geliştirecek bir niteliğe sahip değildi.

1915 sanayi sayımına göre, Türkiye'de 5 ve daha yukarı kişi çalıştıran işyeri sayısı 284'dür. 284 işyerinin ülkede dağılımı ise; 148 İstanbul, 62 İzmir, ve geri kalan 74 tanesi de batı Anadolu'ya dağılmış durumdadır. 14.179 kişinin çalıştığı, sözü edilen 284 işyeri, sermaye bakımından % 85 gayri millî bir nitelik taşımaktaydı. Bu demektir ki, ülkede millî demokratik burjuva devrimine öncülük edebilecek nitelikte bir sanayi burjuvazisi hem yok denecek kadar az ve hem de gayri millîdir.

1923-1926 yılları verilerine göre, bazı temel sınaî ürünlerin üretim miktarlarına bakıldığı zaman, sonuçlar söylediklerimizi doğrular niteliktedir:

TABLO : 1

Üretilen maddeler	Üretim (ton) 1923-1926	Üretim (1968)
Kömür	597.000	14.000.000
Krom	3.000	620.000
Bakır	2.000	27.000
Bor	11.000	300.000
Şeker	573	670.000
Tütün	7.875	175.000
Pamuk ipliği	3.000	149.000
Şişe ve cam	370	75.000
Pamuklu dokuma (bin metre)	4.000	749.000
Elektrik (milyon KWH)	77	6.000

Kaynak: Çeşitli istatistik yayınları

Türkiye sanayiinin günümüzdeki önemli maddelerinin üretimine ilişkin doneleri yukarıdaki tabloda kullanmadık. Çünkü, bu tür sanayi ürünleri üretimi (ana metal sanayii, petrol sanayii, metalden mamul maddeler sanayii ve ulaştırma sanayii ürünleri üretimi), Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş yıllarında söz konusu değildi. Günümüz Türkiye'sinin üretimi, 1923'lerin üretim sonuçlarıyla karşılaştırıldığı zaman, görülmektedir ki, ülkede gerek imalât sanayiine ve gerekse istihraç sanayiine ilişkin kuruluşlardan söz etmek hemen hemen olanaksızdır. Sanayii böylesine cılız olan ülkemizde, bir sanayi burjuvazisinin varlığından söz edilemeyeceği gibi, sanayi işçisinin varlığından da söz edilemeyeceği doğaldır. Anlaşılmaktadır ki, ülkenin o günkü koşullarında, temel üretim aracı topraktır ve üretim ilişkilerinin özünü de tarımdaki ilişkiler oluşturmaktadır.

Durumun tarım kesimindeki görünümü de fazla iç açıcı değildir. Doğal ekonominin yaygın olduğu bu kesimde, kapitalist ilişkilerin önemli oranda geliştiği söylene-
mez. Pazar için üretim yapan işletmeler, genellikle Batı Anadolu'da toplanmıştır. Bu tip tarım işletmeleri, ya yöredeki büyük şehirlerin ya da batı pazarlarının gereksinimlerini karşılamak için üretimde bulunuyorlardı. 1914 toprak sayımına göre, Anadolu'da küçük işletmelerin tarıma egemen olduğu görülmektedir. Feodal üretim ilişkilerinin en yaygın olduğu Bitlis, Muş ve Bingöl illerinde bile ortalama işletme büyüklüğü 83 dönümdür.

Tarım kesimine ilişkin üretim rakamlarına bakınca, bu sektörde de toplumun oldukça geri bir düzeyde olduğu görülmektedir. Bugün 17 milyon ton olan tahıl üretimi, 1925 yılında ancak üç milyon tondan biraz fazla idi. 1925 yılı ile 1969 yılı üretim rakamları sınaî bitkiler, yaş ve kuru meyveler üretimi bakımından şöyledir: Sınaî bitkiler üretimi 1925 yılında 798 bin ton iken, 1969 yılında

4 milyon tona; yaş ve kuru meyveler üretimi 1 milyon tondan 6.5 milyon tona yükselmiştir. Üretimde uygulanan geri teknolojiye bir örnek olmak üzere, traktör sayısı gösterilebilir: 1924 yılında 29 bin hektar toprağı işleyen yalnızca 221 traktör varken, bugünün Türkiyeğinde 7.5 milyon hektar toprağı işleyen 80 bin traktör vardır.

1920'lerdeki mevcut ulaştırma şebekesinin yetersizliğinden de, toplumda kapitalist ilişkilerin gelişmemişliğini görmek mümkündür. 1923 yılında yeni Türkiye Devletinin Osmanlı İmparatorluğundan devir aldığı demir yollarının uzunluğu 4232 km. dir. Bunun da, 2365 km. si yabancı şirketlerin kontrolü altındadır. 1923 yılında 88 istasyon ve durak varlığıyla, 313 bin ton eşya ve iki milyon insan taşınmıştır. 1967 yılında ise, 985 istasyondan 92 milyon kişi ve 15 milyon ton eşya taşınmıştır. Karayollarındaki durum, daha da kötü gözükmemektedir. Vilâyetler içindeki üç metrelik ilkel yollar da dahil olmak üzere, toplam karayollarının uzunluğu 9711 km. dir. Bunun 3747 km. si, ıslaha muhtaç, 3238 km. si süratli bakım isteyen yollar olup, geri kalan bölümün ise yeniden yapımı gerekmektedir.

Cumhuriyetin başlangıç yıllarında, Türkiye'nin halini Emin Türk'den dinleyelim: «İmparatorluğun kirli soykasından yeni Türkiye'ye kalan varlık kaba çizgileriyle şöyle özetlenebilir: 42 bin köyü, 1000 kasabası ve 67 kenti ile yuvarlak 750 bin kilometrekarelik koskoca bir coğrafya parçasını kaplayan Türk yurdunda son derece ilkel geçim şartları içinde yaşayan 12 milyonluk bir halk oturmakta, daha bir «mutlu azınlığı» bile yok, daha kötüsü, bölgeler, hatta birbirine yakın şehirler bile birbirine bağlı değil, her yer daracık bir çevrede kapalı. Bir millî pazardan, bir millî ekonomiden eser bile yok. Ortak dili, özyurdu, bağımsız devleti, bir tarih ve kültür geleneğı olsa bile, ortada daha Batılı anlamda bir ulus (Na-

tion) yok, olsa olsa Atatürk reformlarıyla coşturulmuş bir ulus potansiyeli var.»

Soru 29 1920 hareketinin toplumsal tabanı hangi güçlerden oluşmaktaydı?

Hareketin toplumsal tabanını oluşturan güçleri say-
tayabilmek için, önce 1920'ler Türkiyesinin hangi sınıf
ve tabakalardan oluştuğunu, sonra da çeşitli sosyal grup-
ların hareket içindeki davranışlarının ne olduğunu açık-
lığa çıkarmak gerekir. Elde bulunan kaynaklara bakarak,
Millî Mücadele dönemindeki Türk toplumunda, sosyal ta-
bakalaşma aşağıdaki sınıf ve tabakalardan oluşmaktay-
dı:

1. Büyük toprak sahipleri,
2. Ticaret ve sanayiciler,
3. Şeyhler ve din adamları,
4. Sivil - asker aydın kesim,
5. Halk (topraksız ve az topraklı köylülerle, kasaba
ve şehirlerde oturan işçiler, zanaatkârlar ve küçük
esnaf.)

Gerek halktan ve gerekse devletten yağmaladıkları
topraklarla, ülke topraklarının önemli bir bölümünü ele
geçiren ağa ve eşraf takımı, 1920'ler Türkiyesinde güçlü
yapısıyla, toplumun egemen sınıfı görüntüsündedir. Ağ-
lar ve eşraf, hareketin başında büyük bir kararsızlık için-
de idi. Önceleri, pekçoğu harekete karşı çıkmış ve düş-
manla anlaşma yolunu tutmuştu. Daha sonra ve özellikle
Batı Anadolu'da, egemen güçler, mal ve cana ilişkin gü-
venlikleri tehlikeye girince harekete katılmışlar ve hatta
bizzat örgütlenmede öncülük etmişlerdir. Söylenebilir ki,
ağa ve eşrafı Millî Mücadeleye iten en önemli neden, mal-
larını koruma dürtüsüdür: Eğer eşraftan biri Kuva-

yi Milliyeci ise, diğeri İstanbul hükümeti tarafındadır. Bazısı malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştı...»

«... Ağaların ve eşrafın sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinden sonra, bölgenin bu nüfuzlu insanlarına özel mektuplar yazarak kendilerini, bulundukları yerde millî teşkilâtın kurulmasında ve zararlı telkinlerin önlenmesinde yardıma çağırmıştır.» (Selek).

Tüccar ve sanayicilere gelince, esasen ülke ekonomisinde önemli sayılabilecek bir sanayi kuruluşu olmayınca ve mevcutların da gayri millî bir nitelik taşımasıyla, Millî Mücadelede böyle bir sınıfın önemli bir etkinliğe sahip olamayacağı kendiliğinden bellidir. Anadolu'da ticaretle uğraşanların büyük bir bölümü de ağa ve eşrafın kendisiydi. Batı Anadolu'da büyük şehirlerde oturan ve ticaretle uğraşanların büyük bir bölümünün hareketi geniş ölçüde desteklediği söylenebilir. Ancak, özellikle İstanbul ve İzmir'de oturan ve gayri millî bir nitelik taşıyan büyük tüccarların harekete karşı olduklarını ve bu yönde çalıştıklarını ekleyelim.

Din adamlarının Millî Mücadeleye ilişkin tutum ve davranışları da belli bir kararlılık göstermemiştir. İstanbul hükümetine ve padişaha karşı çıkmamanın, dine ve tanrı buyruğuna karşı çıkmak olduğu yönünde fetva verenlere rastlandığı gibi, «gavurların işgal ettiği memleketler halkı için kavgaya girişmek farzı ayındır. Ben fetva veriyorum.» diyenlere de rastlamak mümkündür. Din adamlarının halk üzerindeki etkisini iyi bilen M. Kemal ve arkadaşları, Millî Mücadeleyi dinî esaslara bağlamaya dikkat etmişler ve böylece din adamlarını kendi yanlarına çekmeğe çalışmışlardır. Amaç, yalnız vatani ve ulusun egemenliğini kurtarmak değil, aynı zamanda hilâfet ve sal-

tanatın da kurtarılması olduğu defalarca söylenilmiştir. Mücadelenin bir yönü böylece gizlenmeğe çalışılmış ve din adamlarının desteğı sağlanarak, Millî Mücadele lehine fetvalar çıkarılabilmekmiştir.

Aydın kesim, Millî Mücadelenin başlarında, iki düşman cepheye bölünmüştü: bir yanda ittihatçılar, diğer yanda da itilâfçılar. Aydın kesimden harekete en büyük katkı, genellikle ittihatçılardan gelmiştir. İster sivil olsun, ister asker ya da ordudan kovulmuş olsun ittihatçıların, özellikle kurtuluş savaşının gerek örgütlenmesinde ve gerekse hareketin devamı süresince katkıları küçümsenemez.

Yüzyıllar boyu vatan ve din diye canını, vergi diye malını veren halk, Millî Mücadelenin içinde bitkin bir durumdaydı. Eldeki kaynaklara ve bizzat Millî Mücadele liderlerinin söylediklerine bakarak, halkın bu dövüşte büyük ölçüde katılmadığı ve hatta katılanların da bir fırsatını bulunca kaçtıklarını söyleyebiliriz. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta açıkça anlatır: «Şayanı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna teessür ve şikâyet izhar olunmamıştır.

«Milletin bu haksız darbe karşısında sakit ve hareketsiz kalması elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı.»

Soru 30 Kurtuluş Savaşının yönetici kadrosunu özel teşebbüsçü bir uygulamaya yönelten etkenler nelerdir?

Toplumsal tabanını büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin oluşturduğu siyasal iktidarın, yeni Türk

devletinin kuruluş yıllarındaki programı, burjuva nitelikte bir program görüntüsündeydi. Bu güçlerce, toplumda kapitalist ilişkilerin geliştirilebilmesi için, iki şeyin gerçekleştirilmesi gereği iyice bilinmekteydi: Bunlardan birincisi, tarım kesiminde hızlı kapitalistleşmeyi sağlayacak tedbirlerin alınması; ikincisi de, ticaret sermayesini sanayi sermayesine dönüştürecek koşulların yaratılması.

İlk Cumhuriyet hükümetleri, toplumda kapitalist ilişkilerin gelişmesi için, ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir: 1923-1931 döneminde, özel teşebbüse millî ekonomi içinde önemli bir yer verilmiş ve devletin ekonomik hayata müdahalesi en küçük seviyede tutulmuştu. Devletin ekonomik hayata etkisi, genellikle özel teşebbüsü teşvik amacı gütmekteydi. Bunun dışında, devletin ekonomik hayatla ilgilenmesi, imparatorluktan devralınan bazı işletme ve tekel idareleriyle, yabancı şirketlerden alınan işletmelerden ibaret kalmaktaydı. Elde bulunan bu işletmelerin, bu dönemde, devlet için büyük bir yük teşkil ettiği çok söylenmiş ve hatta bunların ya özel teşebbüse devri ya da özel teşebbüsün bunlara iştirakinin sağlanması için, ciddi çabalar harcanmıştı. Ama, tam bu sıralarda, Aşarın kaldırılmasıyla devletin önemli bir gelir kaynağından yoksun kalışı, bu teşebbüslerin devlet elinde kalmasına neden teşkil etmişti.

Sözünü ettiğimiz dönemin genel niteliğini tayinde, birinci derecede hareketin toplumsal tabanı; ikinci derecede de dış dinamik etkin olmuştur. Ülkede harekete öncülük edebilecek ve siyasal iktidara sahip olabilecek güçte bir burjuva sınıfı olmayınca, devrimin toplumsal tabanı karmaşık bir nitelik alacak ve bürokrasi siyasal iktidara ağırlığını koyabilecekti. Bu ittifak içinde, burjuva unsurların gücü önemli bir yer tutmasa bile, hareketin öncülüğünü yapan kesim, harekete burjuva bir nitelik kazandırmak istegindeydi: «Kurtuluş Savaşının öncü kadro-

larınm sınıfsal niteliği, hareketi batıyla işbirliğine itmek-
teydi. Buna rağmen batının Türkiye'yi yok etme planları,
böyle bir gelişimi bir süre engellemiştir. Nitekim Ana-
dolu'da sol hareketlerin en yoğun bir şekilde ortaya çık-
tığı dönem Sevr anlaşmasının imzalanışını takip eden ay-
lardır. Hatta bu dönemde Atatürk bir resmî Komünist
Fırkası kurulmasını sağlayarak, hareketi kontrol altına
almak amacını gütmüştür.» (T. Timur). Ülkenin o günkü
koşulları böyle bir nitelik taşıyınca, ittifak içinde önemli
bir ağırlığa sahip olan büyük toprak sahipleri, öncü kad-
rodan gelen böyle bir isteğe elbette evet diyeceklerdi.

Birinci İnönü Savaşı takip eden günlerde, Sevr an-
laşmasının hükümleri yeniden görüşülmek üzere, yeni
Türk Devleti'nin de katılmasıyla Londra'da bir konferans
toplandı. Sonuç alınmadığı gerekçesiyle, bu konferansın
bir önem taşımadığı hep söylenilmiştir. Bu yargı kesin-
likle yanlıştır. Aksine, Londra görüşmeleri iki bakımdan
büyük önem taşır: Bir kere, ilk defa Anadolu Hükümeti
batılılarca bu konferans vesilesiyle tanınmış; ayrıca da,
batılılarla işbirliği koşulları bir biçimde bu görüşmelerde
ele alınmıştır. Anadolu Hükümeti, batıyla anlaşabileceği-
ni belirtmiş ve Bekir Sami Bey, batılılar Türk toprak-
larından çekildikleri takdirde, Rusya ile savaşa dahi gire-
bileceklerini söylemiştir.

Ayrıca, Londra Konferansından önce, Anadolu'daki
tüm sol hareketler ve örgütler temizlenmişti. Çerkez Etem
kuvvetleri dağıtıldıktan sonra, Yeşil Ordu Cemiyeti ve
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatılmış, Bakû'dan
komünist örgüt kurmak umuduyla gelen Mustafa Suphi
grubu Sürmene açıklarında boğulmuştu.

Emekçi unsurların hem nicelik ve hem de nitelik ola-
rak yetersiz olduğu ve de ayrıca, anti-emperyalist müca-
delenin abartılarak sınıf çelişmelerinin geri plana atıla-
bildiği bu dönemde, sistemin alacağı yön kendiliğinden

belli olmuştur. Bu dönemde uygulanacak ekonomik politika da kuşkusuz, sistemin niteliğine uygun olacaktı.

Hem, 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinin toplanma tarihi ve hem de kongre kararları söylediklerimizi doğrulayan iki önemli olgudur.

21 kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinin, gerek Türkler ve gerekse batılılarca bir iki haftada sonuçlanacağı umulmaktaydı. Ama görüşmeler, sekiz ay sürmüş ve bir sonuç alınamamıştı. Emperyalist kamp, sömürge bağlarını koparmak istemiyordu. Batılılar için Türkiye açısından en büyük tehlike, yeni Türk Devletinin Sovyetlerle işbirliği etmesiydi.

4 şubat 1923'den başlamak üzere, iki buçuk aya yakın bir süre Lozan görüşmeleri kesilmişti. Bu kesilme anında, İzmir İktisat kongresi'nin toplantıya çağırılması, rastlantıya bağlı bir durum değildir. Bu kadar delegeyi, kışın hüküm sürdüğü bir anda İzmir'de toplamak, pek kolay olmamıştır. Bu kongre ile iki amaç güdülmüştü; birincisi, devletin uygulayacağı ekonomik politikayı tayin etmek (sistemi tayin etmek değil); ikincisi de, batı dünyasına görüşümüzü ve barış koşullarımızı belirtmekti.

Soru 31 : Kapitalist ilişkileri geliştirmede, özel teşebbüsçü uygulama neler getirmiştir?

Bu dönemin temel niteliği, özel teşebbüsçü uygulamayla, kapitalistleşme sürecini hızlandırmaya çalışmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için, gerek sanayi ve gerekse tarım kesimlerinde küçümsenemeyecek tedbirler alınmıştır. Bir yandan sanayiciler teşvik edilmiş, diğer yandan da, tarımda kapitalizmin gelişmesine ayak bağı olan önemli engeller ortadan kaldırılmıştır.

Daha 1923'te çıkarılan bir kanunla, tarım araçlarının

Ziraat Bankası kanalı ile ithali ve üreticiye gümrüksüz olarak dağıtılması kararlaştırılmıştı. Aynı yıl içinde çıkarılan başka bir kanunla, hayvan ithalinin de iki yıl için gümrükten muaf tutulması sağlandı. Bu kararları, tarımsal kredi alanındaki uygulamalar takip etti. Ziraat Bankası kanalı ile verilen tarımsal kredi miktarı, 1924'de 17 milyon lira iken, 1930'larda 36 milyon liraya yükseldi.

Tarım kesiminde kapitalistleşmeyi hızlandıracak asıl önemli uygulamalar, 1925'lerde başlar. Bu yıl başlayan kadaastro çalışmaları ve 1926'da yürürlüğe giren Medenî Kanun, temel üretim aracı toprakta, mülkiyetin yasal olarak gerçekleşmesine ve giderek toprağın değişim konusu olabilmesine olanak sağlamıştı. Tarımda kapitalistleşme sürecini hızlandıracak temel koşulun toprağın metalaşması olduğu düşünülürse, gerek kadaastro çalışmaları ve gerekse Medenî Kanunun, bu amaca hizmet edebilecek uygulamalar olduğu söylenebilir.

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlayabilecek bir diğer uygulama da, devlet gelirlerinin büyükçe bir bölümünü oluşturan Aşar'ın kaldırılmasıdır. Kanımızca, aynı olarak alınmakta olan Aşar Vergisinin kaldırılması, iki nedenle kapitalizmi geliştirecek niteliktedir. Birincisi, bundan böyle, küçük üretici devlete aynı olarak ödediği artığı, pazarda satabilecekti. İkincisi ise, aynı vergi kaldırılınca yerine naktî olarak ödenmesi zorunlu bir arazi vergisi konmuştu. Bu karar, özellikle büyük üreticileri, pazar için üretime zorlayan bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü, üretici aynı olarak devlete ödemek zorunluğunda olduğu artığı, naktî olarak ödemek durumundaydı. Tüm bunlar, tarımsal ürünlerin bir bölümünün daha pazarlarda işlem görmesini sağlamış ve giderek parasal ekonomi ülkede önem kazanmaya başlamıştır.

Kapitalizmin gelişmesine olanak sağlayabilecek, tarım dışı önemli bir girişim, İş Bankasının kurulmasıdır.

Hükümetin direktifi ya da en azından himayesinde Celal Bayar'ın kurduğu bu banka, 1.000.000 TL.'lık nominal bir sermayeye sahipti. Çoğu tüccarların iştirakiyle A.O.'lık biçiminde kurulan bankadan beklenen; küçük birikimleri toplamak, teşvik etmek, artırmak ve bu kanalla yerli sanayii finanse etmektir.

Bu dönemin temel niteliğini gösteren en önemli olay, 1927 yılında çıkarılan Sanayii Teşvik Kanunudur. İlgili kanun sanayi teşebbüslerine oldukça geniş bir himaye, teşvik ve muafiyet unsurları sağlamakta idi. Bu kanuna göre, devlet, özel kişilerin fabrika kurmaları için gerekli araziye ücretsiz olarak verebilecekti. Ayrıca, gerek gelir ve gerekse gümrük vergisi açısından sanayicilere akçalı indirimler tanınmakta, üretim değerinin % 10'nuna kadar prim verilebilmekteydi. Bunların yanında, haberleşme ve ulaştırma hizmetleri de sanayicilere, ya parasız ya da çok ucuza sunulabilecekti.

Dönemin özel teşebbüsçü niteliğini gösteren bir diğer olay: devlet elinde bulunan işletmelerin âdeta bir yük telâkki edilmesi ve bu nedenle bunların ya özel teşebbüse devredilmesi ya da özel şahısların iştirakinin sağlanması bir amaç olarak kabul edilmişti.

Bu dönemde, zaman zaman yabancı sermayeye de davet çıkmış ve yalnızca onlardan Türk kanunlarına uymaları istenmişti.

Gerek özel kişilere ve gerekse yabancı sermayeye çıkarılan bu davetlere ve akçalı indirimlere rağmen, bu dönemde, sanayileşme ve giderek ülkede kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından önemli mesafelerin alındığı söylenemez. Tüm bu uğraşlara rağmen, toplumda kapitalist gelişmenin sınırlı kalması, devletin ekonomik eylemlerinin daha belirgin bir nitelik almasını doğuran nedenlerden biri olacaktır.

Soru 32 : Devletçilik uygulamasına geçişin nedenleri nelerdir?

1932 yılından sonra, Türkiye'nin ekonomik politikasında belirgin bir değişme ile «devletçilik» denilen yeni bir dönem başlamış oluyordu. Sekiz yıl kadar süren bu dönemin temel niteliği, kapitalistleşme sürecini hızlandırmak için, kamunun ekonomik eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaşmasıdır. On yılı aşkın bir süre denenilen özel teşebbüsçü girişimin nedenleri birden fazladır. Bu nedenlerden biri ya da birkaçı kendi başına, devletçilik uygulamasına geçişi anlatmada yeterli gözükmemektedir. Ama, nedenler anlatıldığı zaman görülecektir ki, bunlardan bazıları oldukça önemlidir. Ayrıca, yine görülecektir ki, bu dönüşüm yani liberal bir ekonomi politikasından devlet müdahaleciliğine geçiş, belli bir sistemden diğer bir sisteme geçiş değildir. Tam aksine, belli bir sistemi ayakta tutmaya ve daha doğrusu sistemi geliştirmeye yönelik tutum ve davranışlar bütünüdür.

Ülkenin ekonomik hayatına, devletin etkin bir şekilde müdahalesini gerektiren nedenlerden birisi, 1929 buhranının Türkiye üzerindeki etkisidir. 29'larda kapitalist blok, sistemin en büyük bunalımlarından birine tanık olmaktaydı. Bunalım, kapitalist üretimin kendi yapısının niteliğinden ileri gelmişti. Çünkü, kapitalist üretimde üretilen ürünlerin satılabilmesi sorunu, belli bir noktadan sonra önem kazanır. Doğrudan üreticiler, kendi ürettikleri ürünü satın alacak güçten yoksun bırakılınca, kapitalist ekonomilerde bir talep yetersizliği ve giderek kronik üretim eksikliği ortaya çıkar. Bu durum, üretilen ürünlerin satılamaması ve dolayısıyla ele geçen artığın gerçekleştirilememesi demektir. Üretilen ürünler parasal olarak ele geçmeyince, ürün olarak ele geçen artık-değer somut olarak gerçekleşmiş olmaz. Artık-değerin gerçek-

leşmesi başka bir şey, yaratılması başka bir şeydir. Çünkü, **doğrudan sömürünün koşullarıyla onu gerçekleştirmenin koşulları birbirine özdeş değildir.**

Kapitalist dünyada meydana gelen bu büyük buhran, aynı bloktaki bütün ülkeleri etkisi altına almıştı. Bunalımın Türkiye'ye olan etkisi, daha çok dış ticaret yoluyla gelmişti. Türk parası önemli oranda değer kaybına uğrayınca, tarımsal ürünlerin fiyatında büyük düşmeler olmuştu. Bu durum, hem büyük toprak sahiplerinin ve hem de devletin gelirlerinin olumsuz yönde etkilenmesi demekti. Ayrıca aynı yılda, Osmanlı borçlarının ilk taksidinin ödenmeye başlaması, buhranın etkisini daha da körüklemişti. Çünkü, yıllık taksitler, devlet bütçesinin % 10'undan daha büyük bir sayıya ulaşmaktaydı. Durum bu olunca, devlet ekonomik hayata fiyat ve gümrük politikası yoluyla ilk müdahalesini yapmak zorunluğunda kalacaktı.

Kamu ekonomik eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaşmasını gerektiren diğer önemli bir etken de, dünya kapitalist sistemini sarsan büyük buhrandan Sovyet ekonomisinin fazla etkilenmemiş olmasıdır. Sovyet ekonomisinde, bu yıllarda bir bunalımdan söz etmek bir yana, ilk beş yıllık planla ekonominin belirgin bir gelişme içinde olduğu haberleri, Türkiye'de de duyulmuştu. Türk toplumunda ilk planlama girişiminin, bilimsel anlamda bir plan niteliği taşımasa bile, «beş yıllık plan» adını alması ancak Sovyet etkisiyle açıklanabilir.

Bu yargının doğruluğunu kanıtlayan önemli bir olay da, Türkiye'de devletçiliğin batı kapitalizmine karşı kadrocu yorumunun bu dönemde başlamış olmasıdır. Denildi ki, Türk devletçiliği, batıda kapitalist sınıfa dayanan burjuva devletçiliği değildir. Bunun işçi sınıfına dayanan komünist bir devletçilik olmadığı da eklenerek, bizim uygulamamızın bütün geri kalmış dünya uluslarına örnek ola-

bilecek, hiç bir sınıfa dayanmayan bir millî devletçilik olduğu defalarca anlatıldı ve yazıldı. Devletin niteliğinin bu denli saptırılabilmesinde ve giderek Türk toplumunun tarihsel gelişiminin metalaştırılmasında, kadrocu ekibin payının azımsanamayacağını bir kere de biz söyleyelim. Y. Küçük'ün söylediği gibi, Türkiye'nin ekonomik yapısını anlamada iki önemli yanlışlığın birincisi, Türkiye düzeninin tarihten ve ikincisi de teknolojiden soyutlanmasıdır. Bu çarpıtmada en büyük katkı kadrocuların olunca, başka bir soruda bu konuyu biraz daha açıklığa çıkarmak gerekir.

Devletin ekonomik hayata müdahalesini gerektiren bir diğer önemli neden de, 1923-1931 yılları arasındaki özel teşebbüsçü uygulamanın, beklenen sonuçları vermede yetersiz kalışıdır. Bu dönemde tüm devlet yardımlarına rağmen, özel teşebbüsün iyi bir imtihan verdiği söylenemez. Özel girişimlere tanınan ayrıcalıklara rağmen, ülkede ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesi sağlanamamış ve önemli sayılabilecek bir sanayi yatırımı gerçekleştirilememiştir. Ayrıca, Serbest Fırka denemesi de, Kurtuluş Savaşının yönetici kadrosunu, daha ciddi olarak ekonomik sorunlarla ilgilenmeye yöneltmiş olabilir.

Devletin ekonomik hayata müdahalesini gerektiren bir diğer etken de, müdahale olanaklarının ancak 1929 larda elde edilebilmesidir. Bilindiği gibi, 1923'lerde istense de kamunun ekonomik eylemlere girebilmesi hemen olanaksızdır. Çünkü, Lozan anlaşmasının bazı hükümleri, devletin etkin bir gümrük politikası uygulamasına izin vermemekteydi. Bu durum, bir yarıyla millî sanayiinin kurulmasına önemli bir engel olurken, diğer yarıyla da devleti büyük bir gelir kaynağından yoksun bırakmaktaydı. 1929 yılında Lozan'ın bu engelleyici hükmü ortadan kalkınca, devlet ekonomik hayata etkin müdahale olanağına kavuşmuş oluyordu.

Soru 33 : Devletçilik uygulamasını hangi sosyal grup ve kişiler etkilemiştir?

1932-1939 yılları arasında, kamunun ekonomik eylemlerinin, ekonomik hayat üzerindeki etkinliği, dönem boyunca düzenli bir seyir takip etmemiştir. Bunun en önemli nedeni, çeşitli sosyal grupların siyasal iktidar üzerindeki baskılarıdır. Kısa dönemde, egemen güçleri tedirgin edebilecek uygulamalara gidilmiş ise de, uzun dönemde özel teşebbüsün isteklerine boyun eğilmiştir. İlgili dönemde, yabancı özel teşebbüslere ve ayrıcalıklı şirketlere karşı devletin tutumu oldukça istikrar göstermiştir. Madencilik kesimindeki yabancı işletmeler ve yabancı şirketlerin hisseleri satın alınarak millileştirmeye gidilmişti. Yabancı şirketlere ait tekeller ve İstanbul'da yabancı şirketlerin yürüttüğü beledî hizmetler de millileştirilmişti.

1932 yılında arka arkaya çıkarılan ve kamunun ekonomik hayata etkinliğini hızla artıran kanunlar, özel teşebbüs üzerinde ürkütücü ve hatta iş hayatını paniğe uğraticı bir nitelik kazanmıştı. Bu uygulamalara karşı, iş çevrelerinden büyük bir muhalefet gelmiş ve nereye gildiği sorulmağa başlanmıştı. Özel teşebbüsten gelen bu karşı çıkışın, Büyük Millet Meclisine de yansıdığına tanık olmaktayız. Kamunun ekonomik hayata müdahalesini öngören kanunlar Mecliste görüşülürken, ilgili kanunlar büyük bir tepki görmüş ve hükümet ağır tenkitlere uğramıştı. İzmir milletvekili Kitapçı Hüsnü Bey, devletçiliğe karşı çıkarak şöyle diyordu: «Devlet tekellerine gerek yoktur. Hayatlarını bu işe veren yurttaşlar yeni bir işi nasıl tutabileceklerdir? Ya paralarını bankaya yatıracaklar ya da apartman satın alacaklardır. Bundan da ülkenin döner sermayesi zarar görecektir. Hükümet ne zaman isterse elimizdeki işi alabilmek gücüne sahiptir

inancı hâsıl olacaktır. Bundan sonra yeni yeni teşebbüsler yapmağa kendilerinde kudret bulabilirler mi?»

Ayrıca, sözü edilen kanunların, Türkiye ekonomisini kollektivist bir uygulamaya iteceği dahi söylenmişti. Bağımsız milletvekili Halil Bey, bu konuda oldukça ilginç konuşmaktadır: «Halk partisinin programındaki esaslara tecavüz edildiğini görüyorum. Ben de etatistim. Fakat sizler ekonomik zorunluluk olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz. Bunda tehlike görüyorum. Üretime devletin müdahalesi bölümüne gelince iş **kollektivizasyona** gider. Bu müdahalenin nerede durdurulacağı bilinmediği için, ülkede iş âleminde büyük bir güvensizliğin ortaya çıkması doğaldır. Zorunluk varsa, devletin fabrika kurmak suretiyle değil, özel sermayelere müzaharet etmek şartı ile kabul edebiliriz.»

Bu tepkiler karşılıksız kalmadı. İş Bankasının kurucusu ve ticaret burjuvazisinin en yakın kişisi Celal Bayar 1932 eylülünde Ticaret Bakanlığına getirildi. Bu tutum, gelişen kapitalist unsurların yüreğine su serpmiştii: «Sümerbank kanunu dolayısıyla demiştim ki, devletin ekonomik gidişi hakkında iş âleminde kuşku vardır ve bu durum sermayeyi kaçırmaktadır. Tedbir almak gerekmektedir. Ondan sonra Celal Bey ekonomi bakanlığına geldiler. Kendileri iş âleminde önder olan büyük bir işletmenin direksiyonunda bulundukları için zannediyorum ki, bu kuşku hakkında bilgi sahibi oldukları için ilk hedefte onu bertaraf etmek ve memlekette emniyet ve istikrarı tesis etmeğe çalıştılar. Ferdî teşebbüsleri yavaş yavaş iktisadî sahadan kovarak bütün memleketin ekonomik faaliyetlerinde devletçiliğe giden aşırı devletçilikle münasebetimiz yoktur buyurdular. Nazilli'de nutuklarında —burada büyük bir mensucat fabrikası kuracağız. Sizin sermayeniz, yeterli olmadığı için bunu devlet yapacak. **Sizin sermayeniz devletin yardımı ile büyüdükten sonra devle-**

tin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş size bırakacağız — demişlerdir...» (bağımsız Halil Bey. Altlarını ben çizdim Ö.Ö.).

1932-1939 döneminde, Türkiye'nin ekonomik politikası üstüne en etkin kişinin Celal Bayar olduğu söylenebilir. Devletçiliğin şekillenip geliştiği bu dönemin hemen tamamında, Celâl Bayar ya ekonomi Bakanı ya da Başbakan olarak görev almıştı. Gerçekte ise Bayar, devletçiliğin bu dönemde aldığı biçim üzerinde kişisel damgasını vurmakla birlikte, bu çabalar kamu ekonomik eylemlerinin aşırı bir nitelik alması yönünde değil, aksine aşırı müdahaleciliğe yönelişlerin firenlenmesi yönünde etkin olmuştur. Bu dönemde, özel teşebbüse karşı oldukça sert davranışlarda bulunmaktan yana olan yöneticilerden bir bölümü etkisiz hale getirilmiş, daha da ileri gidildiğinde yönetimden iyice uzaklaştırılmıştır.

Sözü edilen bu dönem içinde, ekonomik sorunların çözümlenmesinde, siyasal iktidar üzerinde en etken sosyal grubun çiftçiler olduğu görülmektedir. Doğaldır ki, bu gruptan büyük toprak sahiplerini anlamak gerekir. Genellikle pazar için üretim yapan bu kişilerin, aynı zamanda, yörelerindeki tüccar sınıfını oluşturdıkları hatırlanmalıdır. Bunların çıkarları ile diğer sosyal sınıfların çıkarları arasında bir çatışma söz konusu olduğu zaman, çözüm yolu genellikle bu ekibin isteği doğrultusunda olmaktaydı. Bu dönemde, özellikle sınaî bitkiler üreten tarımcıların ürünlerinin fiyatları desteklenmiş ve buhranın fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisi belirli bir ölçüde önlenmiştir.

Büyük toprak sahiplerinin kuvvetli bir çıkar grubunun da tüccar, özellikle ithalâtçı ve ihracatçılar olduğu anlaşılmaktadır. Bu grubun bazı davranışları şikâyet konusu edilmiş olmakla birlikte, bunları kesin bir denetim içine sokan tedbirlerin de bir türlü almamadığı görülmektedir.

Sanayiciler ve diğer teşebbüs grupları ise, çıkarları devletçilikten en fazla zarar gören kimseler görüntüsündeydi. Sınai tesislerin kuruluş yerleri, kuruluş koşulları, maliyet ve toptan satış fiyatları sıkı bir devlet denetimine tutulmuş; madencilik ve deniz ulaşımında doğrudan doğruya devletleştirmelere gidilmiş; birçok durumlarda devlet girişimleri özel teşebbüs aleyhine genişlemişti. Gerçekte de özel sanayiciler, madenciler ve diğer müteşebbisler (örneğin armatörler) bu dönemin oldukça cıvıllı sosyal gruplarındandı.

İşçi ve ırgat gibi çalışan sınıfların çıkarlarını Meclis içinde ve hatta Meclis dışında sistemli bir biçimde savunan gruplar bu dönemde pek gözükmemektedir. Bu durumu fazla yadırgamamak gerekir. Kapitalist ilişkilerin henüz emekleme çağında olduğu bir ülkede, örgütsüz olan emekçilerin, etkin bir mücadele örneği verememesi doğal karşılanmalıdır.

Soru 34 : Devletçilik uygulaması sınıfsal açıdan nasıl yorumlanabilir?

1930'larda başlayan ve 10 yıla yakın bir süre devam eden devletçilik uygulamasının, Türkiye tarihinde özel bir yeri ve önemi vardır. Günümüzün önemli sanayi kuruluşları dahi, o günün izlerini taşır. Bunları biliyoruz. Yalnız, pek çok kimsenin hâlâ görmek istemediği bir gerçek var ortada: Türk devletçiliğinin, devlet kapitalizminden başka bir şey olmadığı olgusu. Bu olgu hep çarpıtılmış ve Türk devletinin dünyada bir eşi daha bulunmaz bir niteliğe sahip olduğu, binlerce kere söylenmiş ve yazılmıştır. İleri sürülmüştür ki, batılı devlet burjuva sınıfına dayalıdır ve bundan ötürü kapitalist bir nitelik taşır. Rusya'daki komünist devlet, işçi sınıfına dayanır. Bi-

zim devletimiz, ne kapitalist ve ne de sosyalisttir; çünkü, hiçbir sınıfa dayanmaz; esasen bizde sınıflar dahi oluşmamıştır.

Bu görüş ve yorumların benzerleri, 1970'ler Türkiye-sinde bile görülmektedir: «Yeni parti kurulacaktır. Atatürk sevgisini millete götürecekler bu uğurda hizmet aşkı ile beraber çalışacaklarla, parti kurulacaktır. Karma ekonomiye dayanarak, hürriyet içinde hızlı kalkınmayı öngö-recek, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe dayalı **milliyetçi, sınıfsız, imtiyazsız, eşit haklara, eşit fırsata değer veren** kuruluşu gerçekleştirmeye kararlıyız.» (K. Satır, altlarını ben çizdim. Ö.Ö.).

Gerçeğin bu olmadığını ortaya koyabilmek için, kamunun ekonomik eylemlerinin yüksek bir düzeye ulaştığı dönemde devletin, toplumun çeşitli sınıf ve tabakaları karşısındaki tutum ve davranışlarına göz atmamız gerekir.

1930 ve onu takip eden yıllarda, devletin, tüccar ve sanayiciler karşısında kesin bir tutum ve davranış içinde olduğu söylenemez: Bir yandan, devrin iktisat vekili; «Burada... büyük bir fabrika kuracağız, sizin sermayeniz devletin müzahareti ile büyüdükten sonra, devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş size bırakacağız...» derken; diğer yandan da, ilgili dönemde, gerek ticaretle uğraşanları ve gerekse sanayicileri ürküten müdahaleci kanunlar çıkarılabilmektedir. 1932 yılında çıkarılan bir kanunla, çay, şeker ve kahve ithalâtının devlet eliyle yürütüleceği kabul edilmişti. Büyük bir muhalefetle karşılaşan bu kanuna, komisyon bir madde ekleyerek, «aynı amacın, ithalâtçı tacirler tarafından sağlanabileceği görülürse, tüccarların da bu uğurda kullanılabilecekleri» kabul edilmişti. Ayrıca, 1936 yılında çıkarılan bir kanunla, ihracatçılık yapabilmek bazı koşullarla sınırlandırılıyordu. İlgili kanunun getirdiği yenilik, bir yandan ihracatın ruhsa-

ta tâbi olmasını öngörürken; diğer yandan da, ihracat yapacak tüccarın, hiyleli bir iflâs durumu geçirmemiş olmasını öneriyordu. Kanımızca, bu uygulama ile büyük ticaret burjuvazisi korunmak istenmiştir.

1936 yılında çıkarılan bir kanunla, sanayi mallarının maliyet ve satış fiyatlarının saptanması ve denetlenmesi yetkisi, sanayi bakanlığına verilmiştir. Sanayi burjuvazisi hayli cılız olmasına rağmen, bu kanun, Mecliste büyük tartışmalara yol açmıştır. Mecliste, fiyat tesbitindeki amacın, yalnızca, sanayi ürünleri fiyatlarının düşük tutulması mı olduğu sorulmuş; ilgililer, gerektiğinde fiyatların belli bir düzeyin altına düşmesini de engellemek istediklerini belirtmişlerdir.

Ticaret ve sanayicilerle ilgili tutum ve davranışlarda, belli kararsızlıklar söz konusu olurken, çiftçilerle ve özellikle büyük toprak sahipleriyle ilgili uygulamalar kesin ve tutarlıdır. Bu dönemde çıkarılan bir kanunla, buğday fiyatlarının korunması amaçlanmış ve Ziraat Bankasına, bu girişiminden ötürü, bir milyon liralık zararın devlet tarafından ödeneceği kabul edilmişti. Topraksız ve az topraklı köylülerin, küçük miktarlardaki dolaysız vergileri dahi ödemekte güçlük çektiği düşünülürse, bu uygulamanın yalnızca büyük toprak sahiplerine yaradığı söylenebilir. Esasen bu dönemde, küçük üreticilerin pazarla büyük bir ilişkisi olduğu söylenemez; ürettikleri tahılın önemli bir bölümünü kendileri tüketmekte, geri kalanı ise tefeci sermayesine çarpılmaktadır. Tüccar ve tefecilerin, küçük üreticileri aşırı derecede sömürmesi büyük şikâyet konusu olmuş ve konuya ilişkin, tatbik kabiliyeti olmayan (ödünç para verme işleri kanunu), bir kanun dahi çıkarılmıştı. Büyük toprak sahiplerinin korunduğunu kanıtlayan en iyi gösterge, tahıla ilişkin üretim rakamlarıdır: Tahıl üretimi, 1925 yılında 3.5 milyon ton iken; 1939 yılında, iki katından daha fazla artarak, 8.2 milyon

tona yükselebilmektedir. Oysa, aynı tahıl üretimi 1950 yılında dahi, 7.8 milyon ton olabilmek  idi.

Devletin ekonomik eylemlerinin yüksek bir düzeye ula   ı bu dönemde, kamunun işçi sınıfı karşısındaki tutumu da, sistemin niteliğine tam bir uyumu göstermekteydi. Emekçilerle ilgili, üç Kanunu defalarca gündeme girmiş, geri alınmış ve nihayet 1936 yılında yürürlüğe girmiştir. Adı    Kanunu olan bu yasa, işçiye grev, toplu sözleşme ve asgari ücrete ilişkin hiçbir şey getirmezken, **13 saatlik çalışmayı**  ng rebilmektedir.  lgili kanunun hazırlanmasında, **Faşist İtalyan Kanunundan** büyük ölçüde yararlanıld  ını söyleyerek konuyu tamamlayalım.

Soru 35 : Devletin niteliğine ilişkin yorumlarda, dünden bugüne nasıl bir değişim olmuştur?

1920'lerden bu yana, Türk Devletinin ayrı bir niteliğe sahip olduğu, gerek yöneticilerce ve gerekse aydınlar tarafından sürekli olarak söylenilmektedir. Bilim ve gerçek dışı olan bu görüşler, Türk toplumunun tarihî gelişim sürecine uygun olarak de i mi  ve günümüze kadar uzan-

mıştır. Kemalist ideolojinin çıkış noktası, devletçilik ilkesinin **Kadrocu** yorumuyla başlar. Bu anlamda **Kemalizmin** yorumu, Türk Devletinin yorumuyla özdeşdir. Bu görüşler, birçok Atatürkçü olduğunu savunanlara ait olunca, Atatürk'ü birçok Atatürkçülerin istismar ettiği söylenebilir. Çünkü, bu güçler Atatürk'ü hem tarihten ve hem de sınıflı toplumdan soyutlamaktadırlar. Atatürkçülük günümüzde, küçük burjuva devrimcilerle, egemen güçlerin ve de onların ideologlarının tekelindedir.

1923-1930 yılları arasında devletçilik ve devletin niteliği hakkında söylenenler, henüz bu kavramın istismar edilmeğe uygun olmadığını göstermektedir. Konuya ilişkin ilk ciddi tartışmalar, Serbest Fırka liderleriyle, devlet yöneticileri arasında olmuştur. 1930'larda resmî ağzlar devletçi olduğunu savunurken, Liberal Parti yöneticileri devletçilikle alay etmektedir: «İktisadî faaliyetleri devlet elinde temerküz ettirmek... sola mütemayil addedilebilir... Şimendifer işletmek, madenleri ve... tabii servetleri... istismar eylemek gibi faaliyetleri ele alan devlet sola... gitmiş addedilebilir... Yoksa Türk köylüsünün varidatının % 35'ini elinden alıp ecnebi sermayeye vermek ve... devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk etmek; buna ne etatizm, ne sağ, ne sol... denir.» (A. Ağaoğlu). 1930 yılında, Serbest Fıkranın bu denli sıkıştırmaları karşısında, dönemin iktisat vekili Mustafa Şeref Bey, devletçiliğin resmî tanımını şöyle yapmaktadır: «... Bugün eğer hükümet devletçiyim diyorsa, ...kendisinin bir millî iktisat mefhumunu kavramış olduğunu beyan etmiş oluyor... Memleket dahilindeki iktisadî menfaatler kendi kendine ve anarşik surette faaliyette bulunamayacaklardır... Devletin faaliyeti ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak, ferdin faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecektir.»

Devletçiliğin ve Kemalizmin asıl ilginç ve çarpık yo-

rumunu yapmak şerefi Kadrocularındır: «Biri baş sözcüsü... Şevket Süreyya Aydemir olan Kadrocu Kemalizm ideolojisi, ikincisi Ahmet Hamdi Başar'ın «iktisadî devletçilik» doktrini'dir. Dıştan, yüzdən bakılırsa, bunlar bir ve aynı devletçilik tezinin iki varyantı gibi gözükür, çünkü ikisi de davalarını yürütmek için bir liderler kadrosuna dayanmak istemekte, üretim-ilişkilerinden doğan toplum güçlerine boşvermektedir; ama biraz yakından bakılınca hemen anlaşılır ki, bunlar aslında birbirine aykırı iki amaç gütmektedirler. Ahmet Hamdi'de Kemalizmin tarihsel ödevi bizde eksik olan modern sınıfları, burjuvazi ile işçi sınıflarını yetiştirmek ve ondan sonra devletçilikten vazgeçmek olduğu halde, Şevket Süreyya'da çelişmesiz, yani sınıfsız toplum bütününe varmaktır.» (Emin Türk). Kadrocu ekibin, Türk Devletinin niteliği hakkında düşündüklerini Vedat Nedim iyi bir biçimde özetlemektedir: «Türk Devletçiliği o kadar Türk inkılabına has bir prensiptir ki, onun ne tarihte ne de kitapta yeri vardır. Kapitalizm ister liberal, ister müdahaleci bir politika takip etsin burjuvazinin, sosyalizm ise işçi sınıfının hâkimiyetine dayanır. Türk sistemi ise bir sınıf hâkimiyetine değil, millet hâkimiyetine dayanır.»

Konunun yorumunda, Kadrodan bugüne özde bir değişiklik yok. Biçimde olan değişiklik şu: 1970'ler Türkiye'sinde sınıfların belirginliğini görmede dürbün kullanmanın gereği kalmayınca, Türk devletinin niteliği de, yeni sosyo-ekonomik yapıya uygun bir biçimde yorumlanmağa başlanmıştır. Kadroda devlet sınıfsız bir topluma dayalı, ya da modern sınıfların oluşmadığı toplumda, sınıfsız bir toplumu amaçlamakta idi. Ama, yıllar geçtikçe sınıflar daha belirgin bir nitelik almış ve devletin yorumu da bu değişmelere paralel olarak yeni bir biçim kazanmıştır: Devlet, toplumdaki çeşitli çıkar gruplarının üstünde, onların «sosyal-ekonomik ve kültürel» ilişkile-

rini denetler. Bu denetimle, toplumda varolan sınıflar arası çelişmeler uzlaşır bir biçim alır. Ve giderek devlet, çeşitli sosyal sınıfların birbirleri karşısındaki çıkarlarını uzlaştırır ve hatta dar gelirliilerin çıkarlarını savunarak sosyal adalet ilkesinin gerçekleşmesini sağlamış olur.

Soru 36 : İkinci Dünya Savaşı döneminde, devletin uyguladığı ekonomik politika nasıl bir nitelik taşımaktaydı?

Devletin, 1940-1945 yılları arasında uyguladığı ekonomik politika, «Türkiye savaşın dışında kalmakla birlikte», bir savaş ekonomisi niteliğindeydi. İkinci büyük savaş 1939 sonuna doğru patlak verince, Türkiye de gerek ekonomik ve gerekse askerî alanda, ilk savunma tedbirlerini, 1940 başlarında almağa başladı. Oysa bu dönemde, 1932 ya da 1935-1936'ların radikal devletçilik anlayışı çoktan terkedilmiş ve özel teşebbüse yeni tâvizler verilmeğe başlanılmış idi. Bu nedenle, 1940-1945 arasında uygulanan harp ekonomisi, özel teşebbüsü ciddiyetle saracak bir biçimde yürütülemedi.

Savaşın, kamunun ekonomik eylemlerinin düşük bir düzeyde bulunduğu bir anda başlaması, savaş ekonomisinin yürütülmesinde birtakım çelişik unsurların, birarada varolması sonucunu doğurmuştu. Bir yandan, savaşın getirdiği yeni koşullar, uygulanan ekonomik politikada devleti sert tedbirlere başvurmağa zorlarken; diğer yandan da, verilen tâvizlerle belli bir gelişmişliğe kavuşan özel teşebbüse yeni olanaklar tanımak zorunluğunda kalınıyordu: «Bir taraftan, ekonominin harp şartlarına intibak edebilmesi için zarurî olarak artırılması gereken devlet kontrolleri vardı. Ayrıca özel teşebbüsün bilhassa iç ve dış ticarete ekonomiye hâkim olmasından ötürü,

karaborsacılık ve ihtikârın alabildiğine artması karşısında devletin sert müeyyidelere başvurması zarureti duyuluyordu... Bütün bunlar, ileri ve sert devlet müdahaleleri ile sağlanabilirdi. Nitekim 1940-1945 arasında devletin bu müdahalelere geniş çapta başvurduğunu görmekteyiz...

Geçici bir devletleştirmeye imkân veren Millî Korunma Kanunu ve buna dayanılarak çıkarılan kararnameler hükümetin ekonomiyi yöneltmede kullandığı başlıca araçtı. Ayrıca zengin sınıfları çok ağır bir şekilde vergileme imkânı getiren Varlık Vergisi gibi bir yarı-müsadereci vergi, özel teşebbüsün karşısına dikilmişti...

«Ancak... 1940-1945 arasında harp şartlarına rağmen özel teşebbüse bir yığın tâviz de verilmektedir... Devlet özel teşebbüsün kârlarını ve sürümünü garanti etmekte; kredi, döviz temininde kolaylık göstermektedir. İşçilerin hakları kısılmakta, hatta kaldırılmakta, özel teşebbüsün işçileri insafsızca **sömürebilmesi** için çok müsait bir ortam yaratılmaktadır. Devlet bilhassa savunma ihtiyaçları için geniş çapta mahsul-hayvan satın alarak muhtemelen **büyük çiftçi gelirlerini yükseltmektedir**. Devrenin en sert tedbiri olan **Varlık Vergisi** bile ön planda **azınlıkları** ezecek bir şekilde uygulanarak belki de **aslı gayesinden uzaklaşmaktadır...**» (K. Boratav, altılarını ben çizdim. Ö.Ö.).

Bu dönemde üretim büyük oranda yavaşlamış, ekonomide büyüme şöyle dursun, küçümsenmeyecek gerilemeler olmuştur. İlgili dönemde meydana gelen en önemli değişiklik, gelir dağılımıyla ilgilidir. Savaş ekonomisinin yarattığı koşullar; fiyat artışları ve üretken unsurların silâh altına alınması, gelir dağılımını emekçi kitleler aleyhine bozmuş ve bu oluşan koşullar, küçümsenemeyecek bir tüccar ve tefeci sermayesinin belli ellerde birikimine olanak sağlamıştı.

Soru 37 : Milli Korunma Kanunú ile hükümete ne gibi yetkiler verilmiş ve bu yetkiler hangi amaçlarla kullanılmıştır?

1940'ların başında yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu, hükümete, ekonominin tümünü denetim altına alabilecek nitelikte yetki ve görevler vermektedir. Yürütme organının ilgili kanunla elde ettiği yetkiler o kadar geniştir ki; kanun tasarısının Anayasaya uygun olup olmadığının araştırılmasına dahi gerek duyulmuştur. Kanun taslağının Anayasaya uygun olup olmadığını araştıran komisyon, kanunun «Hukuku Esasiye düsturlarımıza tamamen mutabık bulunduğu» yönünde karar almıştı.

İlgili kanuna göre yürütme organı, imalât ve istihraç sanayiine ilişkin hangi maddelerin, ne kadar miktarlarda üretileceğini kararlaştırmaya, bu amaçların gerçekleşmesi için işletmelerde gerekli yenilikleri yaptırmaya ve üretimi denetim altında tutmaya tam yetkili kılınmaktadır. Bu amaçlara uygun biçimde hareket etmeyen işletmelere devlet el koyarak bunları bizzat işletebilecek tir. Kanun, yürütme organına, büyük toprak sahiplerini de tedirgin edebilecek yetkiler tammaktaydı. Gerekli görülen bölgelerde hangi ürünlerin üretileceğine devlet karar verebileceği gibi, tarım yapılmayan 5000 dönümden büyük toprakları devlet, bir bedel ödemek koşuluyla bizzat işletebilecekti.

Gerek sanayi ve gerekse tarıma ilişkin bu yetkilerin yanı sıra, kanun hükümete, iç ve dış ticareti de sıkı bir denetim altında tutma yetkisi vermektedir. Kanuna göre devlet, fiyatları kontrol edebilmekte, tarımsal ürünlerin alımcısı olarak piyasaya girebilmekte ve hatta belli ellerde toplanan ürünlere el koyabilmektedir.

Yasanın özel teşebbüse karşı gözüken niteliği yanında, bir de onu (özel teşebbüsü) besleyecek hükümler ta-

şıması oldukça ilgi çekicidir: «Görülüyor ki tahdit ve kontrollerin yanısıra hükümetin özel teşebbüse yüksek kârlar sağlayacak bir şekilde davranması da mümkündür. Devlete en çok bu alanda yetkiler verilmesi idarî kadro içinde suistimal ve rüşvetlerin artması için de uygun bir zemin hazırlayacak mahiyettedir... özel teşebbüsün yüksek kârlar sağlamalarını en ziyade M.K.K.'nun işçiler ve işçi haklarıyla ilgili hükümleri gerçekleştirecek mahiyettedir.» (K. Boratav).

Yasanın egemen güçlerin aleyhine olan hükümlerinin uygulanmayacağı, yasa daha Mecliste görüşülürken belli olmuştur. İki önemli gösterge, bu yargıyı kanıtlayacak niteliktedir. Göstergelerden birisi, Millet Meclisinde yapılan tartışmalarda yetkililerin konuya ilişkin açıklamaları; diğeri ise, yasanın emekçilerle ilgili hükümleridir. Millî Korunma Kanunu Mecliste görüşülürken, C.H.P. müstakil grubu adına söz alan Ali Rıza Tarhan, tasarıyı prensip olarak grubunun desteklediğini söyleyerek, hükümete şu soruyu sormaktadır: «Kanunun uygulanmasında egemen olan zihniyet nedir?... Hususî teşebbüsleri ilgilendirecek kararlar alınmadan önce özel teşebbüsün fikirleri sorulacak mıdır?» Başbakan Saydam bu soruya: «İş sahibi yurttaşların normal... kazançlarını mümkün olduğu kadar tahdit (etmemek ve) mümkün olduğu kadar... fazla iş muhitinin fikrini sormak... bizim için kolaylık arzedecektir.» biçiminde cevap vermektedir.

Kanunun emekçi kitlelere ilişkin hükümlerine gelince; devlet, özel işletmelerin saptanan üretim hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla, gerekli iş-gücünü bulmaya yetkili kılınmıştır. Yurttaşlar ücretli iş-yükümlülüğüne tâbi tutulabilmekte, işçiler ve müstahdemler zorunlu bir neden olmaksızın işlerini terkedememektedirler... Bu şekle uygun olarak çalıştırılanlara uygun bir ücret ödenecektir. Gerek görüldüğünde iş saati günde, üç saat uza-

tılabilecektir. Ayrıca tarımda çalışanlar, kendi işlerine sekte vermemek koşuluyla, bulunduğu yerden onbeş km lik uzaklıktaki özel veya devlete ait çiftliklerde uygun bir ücretle çalıştırılabilecektir.

Yasanın bu kadarcık bölümü bile, emekçi sınıflar için ne kadar ağır hükümler taşıdığını göstermeye yeter sanırım.

İlgili yasanın, tarım kesimine ilişkin bir hükmü de oldukça ilgi çekicidir: Bu bölümde, tarım yapılan her 40 dönüm toprak için bir çift öküz, millî savunma yükümlülüğünden istisna kılınmaktadır. Bu hükmüne göre, 40 dönümden küçük toprağı olanlar, tüm öküzlerini yasa gereğı devlete vermek zorunluğundaydı. Bu maddeyi sert bir biçimde eleştirenlere devrin başbakanının verdiği cevap şöyledir: «40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınırsa, yalnız kendisini beslemek için (zi-raat yapanlara) bir istisna yapmış olursunuz... 40 dönü-mün (sınırını koyarak)... üretimi tezyit etmek için yapılmış olur.»

Soru 38 : Varlık Vergisiyle hangi sınıf ve tabakaların vergilendirilmesi amaçlanmıştır? Uygulama ile yasadan beklenen amaçlar gerçekleştirilebilmiş midir?

1942 yılında yürürlüğe giren Varlık Vergisi, savaştan doğan aşırı kârların devlete aktarılmasını amaçlamaktaydı. Vergi ve hukuk kurallarına uygun düşmeyen ve ilk bakışta egemen güçlere karşı çıkarılmış gibi gözüken yasanın uygulanması, beklenen amaçları gerçekleştirilememiştir. Yasanın gerekçesine göre, bu vergi; «ekonomik koşulların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kârlar elde ettikleri halde, gelirleri ile orantılı vergi ödemeyenleri hedef almakta ve olağan üstü koşul-

ların gerektirdiği fedakârlığa bunların da katkısını sağlamayı amaçlamaktadır. Yükümlülerin malî güçlerini, halk temsilcilerinden oluşan bir komisyon kararlaştıracaktır.»

Yasa, bir kez olmak üzere alınacak vergiyi, hangi sınıfların ödeyeceğini şu şekilde saptamaktadır:

a) Kazanç ve buhran vergisi yükümlüleri,

b) Büyük çiftçiler, (kimlerin bu bölüme girdiğine komisyon karar verecektir.)

c) Binaların gayri safi geliri 2500 liradan ve arsaların vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yüksek olup, bu miktarın düşülmesinden sonra geri kalan gelir ve kıymetlerle vergiyi ödeyebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar,

d) 1939'dan beri kazanç ve buhran vergilerine tâbi bir işle uğraştığı halde, yasanın yayınlanması tarihinden itibaren işini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlar,

e) Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal, simsar olmadığı halde, 1939'dan beri yalnızca bir kere bile olsa ticarî işlemde bulunup karşılığında para veya mal almış olanlar.

Vergi miktarını saptama yetkisi komisyonlara verilmiştir. İlgili komisyonlar **kanundaki beyanlarla kayıtlı değildirler**; şu koşulla ki, şirketlerin ödeyecekleri vergi, son vergi ödedikleri yılın safi gelirlerinin % 50'sinden az ve A.Ş.'ler için % 70'inden çok olamaz. Çiftçilerin ise varlıklarının % 5'ini geçemez. **Engeç ilk buçuk ayda tarh edilmemiş vergiler, yeniden tarh ve tahsil edilemez.**

Yasanın yürütülmesine ilişkin en büyük yetki belli bir komisyona verilince, komisyon üyelerinin niteliğinin bu konuda büyük önem taşıyacağı doğaldır. Ayrıca, bu noktaya yasanın hazırlanmasında büyük bir dikkat sarfedilmiştir: Vergiyi tarhla görevli komisyon, yörenin en büyük idare amirinin başkanlığında, en büyük mal müdürü, ticaret odaları ve belediyelerce seçilen ikişer kişi-

den oluşur. Yörede ticaret odası yok ise, belediye kendi dışından olmak koşuluyla, tarımdan ve ticaretten anlayan iki kişiyi seçerek komisyona katılmasını sağlar.

Her ne kadar gerekcede, varlıklı sınıfların vergilendirilmesinin amaçlandığı söylenilmekte ise de, gerek yasanın bazı hükümleri ve gerekse komisyonun kuruluş biçimi, bu yönde bir uygulamayı olanaksız kılmaktadır. Esasen, böyle ciddî bir yasanın tartışılmasında, yalnızca iki kişinin söz alarak önemsiz konuşmalar yapması ve ayrıca, özel teşebbüsün çıkarlarını azıcık zedeleyebilecek yasa önerilerinde bile kıyamet koparanların bu yasanın görüşülmesinde seslerini çıkarmamaları oldukça ilgi çekicidir: «Görüldüğü gibi kanun, özel teşebbüsü tahrip edebilecek imkânları, yetkileri hemen hemen sınırsız olan ve bu vergi konusunda üstünde herhangi bir merci bulunmayan kanunla dahi kayıtlı olmayan tek bir komisyona vermektedir. Komisyon ise iki memur, iki belediye meclisi mensubu iki de ticaret odası mensubundan kurulur. 6 üyeden hiç olmazsa dördünün (belediye ve ticaret odaları temsilcileri) muhtemelen mal mülk sahibi sosyal gruplardan olması ise kanunun çok radikal bir biçimde uygulanmasını önlemiş olabilir. Hatta kanunun; belki de yasama organının, hükümetin istekleri dışında en ziyade gayri müslimlere yüklenilmesinde komisyonun kuruluş tarzı rol oynamış olabilir.

«Bu önemli kanun Meclise getirildiğinde, sadece iki kişi söz almış ve önemsiz konuşmalar yapmıştır.» (K. Boratav).

Soru 39 : C.H.P.'ni önce kendi içinde ikiye bölen ve sonra da siyasal iktidardan uzaklaştıran nedenler nelerdir?

Cumhuriyet Türkiyesinin kuruluşundan 1950'lere ka-

dar geçen döneminde, siyasal iktidarın toplumsal tabanını, sivil-asker bürokratlarla büyük toprak sahipleri, tüccar ve sanayiciler koalisyonu oluşturmuştur. Toplumsal tabanın karmaşıklığı ve bürokrat kesimin 1950'lere kadar siyasal yapıda etkinliğini sürdürmesi, siyasal iktidarla toplumsal taban arasında bir boşluk ve sürekli bir çelişme yaratmıştır. Bu ittifaktaki artık kavgasının, C.H.P.'ne yansıyan bölümünü kırk yıldır izlemekteyiz. C.H.P., tarihi boyunca, temeldeki üretim biçimine boşveren, Tanzimat kalıntısı batıcı bürokrat bir ekiple, sınıf bilincine varmış ve egemen güçlerden yana olan diğer bir takımın çekişmesini sürekli olarak içinde taşımıştır. Türk toplumunun tarihî gelişim süreci içinde bu çelişme, belli bir noktaya kadar devam edebilirdi. Öyle de oldu; C.H.P. önce ikiye bölündü ve sonra da 1950'de siyasal iktidardan uzaklaştı. Ders alınması gereken bu önemli olay, belki de, yüzyıllardır siyasal iktidarda çöreklenmiş olan bürokrasinin, Türkiye tarihinde halktan yediği ilk büyük darbedir.

Savaş yıllarında büyük çıkarlar sağlamış ve savaş öncesine oranla çok daha güçlenmiş bulunan bir sanayici ve tüccar grubu, barışın gelmesiyle birlikte geniş isteklerde bulunmağa başlamıştı. Bu grubun C.H.P. ve daha sonra kurulan D.P. içindeki siyaset ve devlet adamları üstünde önemli bir nüfuzu vardı. Eski yıllara dayanan bu ilişkiler, savaş yıllarındaki büyük vurgun ortaklıklarıyla daha da güçlenmişti. Tüccar ve sanayiciler, özel teşebbüsü sınırlayan her engelin kalkmasını, kendilerine yeni ayrıcalıklar tanınmasını, kamunun ekonomik eylemlerinin genişlememesini ve hatta daraltılmasını açıkça ve ısrarla istemekteydiler.

Geniş halk yığınlarının, özel teşebbüs üzerinde devlet müdahalesinin dozu ve devletçiliğin sınırı konusunda fazla bir fikri yoktu. Ama halk, devletçilik diye getirilen

her yeni uygulamanın, yalnızca kendisinden yeni bir şeyler götüreceğini bilmekteydi. Ayrıca, İkinci büyük savaşın getirdiği koşullar olağanüstü varsayılp, dönemin önemli devlet giderlerini karşılamak için, görünürde ege-men güçleri vergilemeyi amaçlayan kanunlar çıkarılmış ve fakat uygulamayla bu gerekler de emekçi kitlelerin sırtına yükletilmiştir. Kara borsacılık ve ihtikârla, tüccar ve tefecilerin aldıkları da buna eklenirse, yoksul sınıfların C.H.P.'ne ve daha doğrusu batıcı ve laik bürokrat takıma yıllardır süren karşı oluşu fazla yadırganamaz.

Savaş sonunda yakın ilişkiler kurmağa başladığımız batılı devletler, çeşitli nedenlerden ötürü, kendi değer yargılarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye'de de yerleşmesini istiyorlar ve bu yönde değişik kanallardan etkiler ve hatta baskılarda bulunuyorlardı. Bu etkilerin büyük bir bölümü, 1947'den itibaren söz konusu olan dış yardımlar dolayısıyla ekonomik bakımdan muhtaç olduğumuz ve ayrıca gerek dış politika ve gerekse askerî yönden desteğini aradığımız A.B.D.'nden geliyordu.

Bu arada hükümetin bir kanun teklifi, büyük toprak sahiplerinin de C.H.P.'nin ekonomik politikasma cephe almalarına neden olmuş ve giderek yukarıda sözünü ettiğimiz parti içi mücadelenin sonucunu tesbit etmeğe yetmiştir. İlgili yasa, 1945 yılında yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunudur.

Soru 40 : Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile amaçlanan hedefler nelerdir ve bu amaçlar gerçekleştirilebilmiş midir?

İkinci büyük savaşın sonunda, toplam nüfusun büyük bir bölümünü barındıran tarım kesiminde, yeni düzenlemelere gidilmesi büyük bir zorunluluk halini al-

mıştı. Tarımda kurulmak istenen yeni düzenden amaç, ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamak ve giderek tarımsal nüfusun yaşama koşullarını iyileştirmektir. Kanunun gerekçesinde, arazi mülkiyeti yalnız bir hukuk sistemi değil, aynı zamanda bir iktisat düzenidir denilerek, arazinin iyi ve koyu bir şekilde kullanılabilmesi için, memleket içinde çiftçi ailelerinin çoğalmalarının gerekli olduğu belirtilmekte ve bu durumun gerçekleşmesinin ise arazi mülkiyet rejiminin şekline ve mahiyetine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Oysa gerekçe, Türkiye’de mevcut büyük işletme ve yarıcılık sisteminin, böyle etkili bir toprak düzenini önlediğini, saptamaktadır. 35 ilde yapılan ve sonuçları yasa gerekçesinde belirtilen ankete göre, ortalama 15 bin dönüme sahip 418 ve yine ortalama 3000 dönüme sahip 5764 işletme bulunmaktadır.

4753 sayılı ve haziran 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun birinci maddesi, yasadan beklenen amaçları şöyle sıralamaktadır:

a) Toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçileri ve de ayrıca tarımla uğraşmak isteyenleri yeterli toprak sahibi kılmak.

b) Kendilerine toprak verilenlerle yeter toprağı bulunup, diğer üretim araçları eksik olanlara, kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi ile canlı ve cansız demirbaş vermek.

c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak.

Kanun, 500 dönüme kadar olan toprağı küçük toprak, 500-5000 dönüm arasındaki toprağı orta toprak, 5000 dönümden fazla toprağı da büyük toprak ilân etmektedir. Kamulaştırılarak, toprak dağıtımına esas olacak kısım ise, geniş topraklı bölgelerde 5000 dönümden, dar topraklı bölgelerde ise iki bin dönümden fazla olan kısım dır.

1945 yılında yürürlüğe giren yasanın uygulanmasından beklenen sonuçların alındığını söyleyebilmek bir yana, gerekçede söz konusu edilen amaçlara yaklaşım bile yapılamamıştır. 1947-1962 döneminde ilgili yasa gereğince, 5167 köyde 360 bin aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır. Gereğince işletilmiş bile olsa özel mülklerin 5000 dönümden fazlasının kamulaştırılacağı öngörüldüğü halde, ancak 175 bin dönüm toprak kamulaştırılabilmekmiştir. Bu o kadar küçük bir sayıdır ki, dağıtılan toprakların ancak % 0.8'ini teşkil etmektedir. Demek ki, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile köylüye verilen toprakların % 99'undan daha fazlası kamunun mülkü olan topraklardan dağıtılmıştır. Oysa aynı dönemde, tarıma açılan toprakların alanı 90 milyon dönüm olup, dağıtılan toprağın beş katına eşittir. Bunun anlamı şudur: geri kalan 70 milyon dönüm toprağı büyük toprak sahipleri ve yakınları yağmalamışlardır.

Soru 41 : 1950-1960 yılları arasında, kapitalist ilişkilerde hızlı bir gelişme olduğu söylenebilir mi?

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1948'lere kadarki yirmi beş yıllık sürede, Türkiye'nin ekonomik yapısına damgasını vuran tarım kesimi olmuştur. 1932'lere kadar geçen dönemde, kadastro çalışmaları, Medenî Kanunun yürürlüğe girmesi ve aynî verginin kaldırılmasıyla toprağın metalaşması sağlanmış, 1924 yılında kurulan İş Bankası ve 1927'de çıkarılan Sanayii Teşvik Kanunu ile tarım dışında kapitalistleşme sürecinin hızlandırılması sağlanmak istenmiştir. Bütün bu çabalara rağmen, gerek üretim ve gerekse kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından uzunca bir yol alındığını söylemek pek mümkün gözüküyor.

Üretim ve ulusal gelirdе sürekli bir yükseliş ve giderek kapitalist ilişkilerin hızlı gelişimi 1950'lerde başlamıştır. 1950 yılından itibaren ve özellikle ilk dört yılda tarım kesiminde meydana gelen üretim artışı, dış borçlanma kaynaklarının genişlemesi, Kore savaşının yarattığı yüksek dünya konjonktürü gibi nedenlerle ekonomide hızlı bir gelişme ve giderek önemli sayılabilecek bir ölçüde sanayileşme başlamıştır. Tarımsal üretimdeki bu artış başka şeylerle birlikte, yeni toprakların işletmeye açılması, tarımda ileri girdilerin kullanılmaya başlaması ve de doğal koşulların tarımsal üretime elverişli gitmesiyle ilgilidir.

1948 yılında 13.9 milyon hektar olan tarım topraklarının genişliği, 9 milyona yakın bir artışla, 1956 yılında 22.5 milyon hektara ulaşmıştır. 1948-1960 arası ekilen topraklarda meydana gelen 10 milyonluk artışın, onda biri kadarı hükümetin dağıtımıyla, geri kalan bölümü ise hazineden ve köy orta malından yapılan «özelleştirmelerle» ilgilidir. Bu gelişmelere bağlı olarak, tarımın ulusal gelire katması 1950'den 1960'a % 54.8 oranında artmıştır. Aynı dönemdeki tarımsal mallar üretimindeki artış daha da yüksektir. 1950'de 7.8 milyon ton olan tahıl üretimi, on yılda iki katma yakın bir artışla, 1960 yılında 15.2 milyon tona ulaşmıştır. Kapitalizmin gelişmesi gereği sınaî bitkilerdeki artış, tahıl üretimine oranla daha da hızlı olmuştur. Türkiye tarihinde on yıllık hiç bir dönem yoktur ki, tarımda böylesine hızlı bir gelişmeye tanık olunmuş olsun.

Tarım kesiminde meydana gelen gelişmeler, diğer kesimleri de etkilemiş, sanayi ve hizmet sektörlerinde de önemli gelişmeler olmuştur. Bu değişme ve gelişmelere bağlı olarak nüfusun niteliği de değişmiş, kırsal nüfusun payı görece olarak azalırken, kentli nüfusun payı artma-

ğa başlamıştır. Pazar için üretim yaygınlaşmış ve köylülerin pazarla olan ilişkileri büyük düzeylere ulaşmıştır.

Soru 42 : Türkiye ekonomisinde hızlı bir sanayileşme ile birlikte kapitalizmin gelişmesi ve toplumda kapitalist üretimin egemen olduğu dönem hangisidir?

1950-1955 yılları arasında, ulusal gelirden meydana gelen önemli sıçrayış, tarımdaki üretim artışı ile ilgili idi; fakat 1955'lerde bir yandan ekilebilir toprakların son sınırlarına varılması, diğer yandan da öteki koşulların elverişsizliğiyle dar boğazlar kendini göstermeye başladı ve ekonomi 1958 sonlarına kadar süren bir bunalıma sürüklenmiş oldu. Kişi başına düşen gelir endeksine baktığımız zaman, 1950'de 100, 1951'de 111, 1952'de 118, 1953'te 128 olmuş ve 1961 yılında ise 124'e düşmüştür. Aynı yıllar içindeki geçinme endeksine göre ise fiyatlar; 1950 de 100, 1951'de 103, 1952'de 107, 1953'de 110 ve bundan sonra hızla artarak 1961 yılında 264 olmuştur. 1950-1960 arasında sanayileşmenin büyük düzeylere ulaştığı söylenemese bile, 1960'lardan sonra sanayi yatırımlarına giden önemli birikimlerin bu dönemde oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Türkiye'nin ekonomik yapısını tarımdan sanayie dönüştüren esas atılım 1960'lardan sonra ve özellikle 1963 yılında başlamıştır. Gerçekten 1963-1970 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde imalat sanayiinde önemli gelişmeler olmuş ve sanayi burjuvazisi egemen bir güç haline gelmiştir. Bu önemli gelişmeler sonucu, **bugün, sınıai üretim toplamı tarımsal üretim toplamını geçmiştir.** Pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt, petrol, lastik, cam, çimento, kok, kimyasal maddeler, şeker, demir ve çelik gi-

bi maddelerin 1963-1968 yılları arasındaki üretim artışlarına baktığımız zaman gelişmenin önemini açıkça görmek mümkündür. Pamuklu ve yünlü dokuma üretimi 550 milyon metreden 780 milyon metreye, kağıt üretimi 94 bin tondan 125 bin tona, ham petrol üretimi 745 bin tondan 3.3 milyon tona, petrol ürünleri üretimi 3 milyon tondan 6 milyon tona, otomobil lastikleri üretimi 200 bin adetten 2.2 milyon adede yükselmiştir. Cam üretimi 22 bin tondan 65 bin tona, çimento üretimi 2.5 milyon tondan 5.3 milyon tona, kok üretimi 1 milyon tondan 1.5 milyon tona, pik üretimi 90 bin tondan 139 bin tona, ham demir üretimi 210 bin tondan 910 bin tona, saç üretimi 10 bin tondan 272 bin tona, şeker üretimi 472 bin tondan 670 bin tona, çelik blok üretimi 332 bin tondan 1.109 bin tona yükselmiştir.

Bu değişmelerin doğal sonucu olarak, toplumdaki tüm geri üretim ilişkilerinde büyük çözümler olmuş ve geçmişe ait kalıntılar hızlı bir tasfiye sürecinin içine girmişlerdir. «Öyle ki, kentlerde tümüyle kesinleşmiş bulunan kapitalist üretim ilişkileri, zincirleme değişikliklerle 1971 Türkiye'sinde hâlâ feodal kalıntı arayanları bile neredeyse boşlukta bırakmıştır.» (A. Gevgilili).

Ekonomik yapıdaki bu değişme ve gelişmeler, toplumsal yapıda da değişme ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir: «1970'lerin başından itibaren sanayi burjuvazisinin siyasal iktidardaki etkisi geniş ölçüde artmış, A.P. den 41'lerin tasfiyesiyle, siyasal iktidara büyük burjuvazi içinde damgasını vuran kesim sanayi burjuvazisi olmağa başlamıştır. Bunu birçok siyasî ve iktisadî göstergeden çıkarmak mümkündür. Kredilerin sanayi burjuvazisine doğru açık bir biçimde kayması, kotaların sanayi burjuvazisinin isteklerine göre düzenlenmesi v.b. bu durumun bazı iktisadî göstergeleridir. Devalüasyon ve bunu izleyen bir sürü ekonomik karar büyük burjuvazi

içinde sanayicilerin kazandığı ağırlığın üst yapısal belirtileridir. İşletme vergisi, emlâk ve diğer alım-satım vergileri, sanayii kolayca desteklemek için çıkarılan ve sonra Anayasa Mahkemesince iptal edilen Yetki Kanunu v.b. hep sanayie fon aktarmak için alınmış tedbirlerdir.»

IV. BÖLÜM

TARIM

TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN FARKLILAŞMASI

Soru 43 Türkiye'de toprak ve köylü sorunu nasıl ele alınmaktadır ve bu konuda değişik görüşler var mıdır?

Tarım kesimine ilişkin tartışmalar, günümüzde yeniden yoğun bir biçim almıştır. Bu şaşırtıcı bir olay değildir. Çünkü, tüm toplumsal değişme ve gelişmelere rağmen, toplam nüfusun büyük bir çoğunluğu hâlâ kırsal kesimde oturmakta ve geçimlerini tarımdan sağlamaktadırlar. Bir kez, bu olguya dayanılarak konu rahatlıkla istismar edilebilmektedir. Ayrıca, toplumsal değişme ve gelişmelerle birlikte tarım sektöründen beklenen amaçlar da değişmektedir.

Elli yıldır Cumhuriyet Türkiyesinde toprak ve köylü sorunu zaman zaman gündeme girmiş, konu her ele alınışta, esas amacın ülkede âdil bir toprak dağılımı gerçekleştirmek olduğu söylenilmiştir. Hiçbir Cumhuriyet Hükümeti yoktur ki, sorunu programına almamış, ya da konuya ilişkin kanun metinleri hazırlamağa yeltenmemiş olsun. Cumhuriyet dönemindeki Meclis zabıtlarında, parlamenterlerin konuyla ilgili tartışmaları ve de az topraklı ve topraksız köylülerin yararlarını savunur gibi gözüken

söylevleri önemli bir yer kapsar. Ayrıca, hiçbir politikacı ve devlet adamı yoktur ki, ülke topraklarının dengeli bir biçimde yeniden dağıtımını sağlamak amacıyla, toprak reformunun yapılması gereğinden söz etmemiş olsun.

Ama yine görülmüştür ki, hiçbir hükümet, «toprakların mülkiyet açısından âdil bir dağılımını gerçekleştirmek amacıyla» toprak ve köylü sorununu ciddi olarak ele almamıştır. Bugün de olduğu gibi, gerek politikacı ve gerekse aydın kesimden âdil bir toprak dağılımıyla sorunun çözümlenebileceği inancında olanlar ve de çözümlenmesi için çaba harcayanların sayısı küçümsenmemelidir. Bu inançta olanların iyi niyetinin, Tanzimat ve batıcılık iyimserliğinden öteye bir anlam taşımadığını söyleyebiliriz.

Sorunu gerçek bir biçimde değerlendirebilmek için, tarım kesiminin önem ve içeriğindeki değişme ve gelişmeleri gözden ırak tutmamak gerekir. Başka bir deyişle, tarım sektörüne ilişkin sorunların önem ve anlamındaki değişmeler, Türk toplumundaki değişme ve gelişmelerle yakından ilgilidir. Konunun, toplumsal yapıdaki dönüşümlerden ayrı olarak ele alınması ve ortaya konması, sorunun yanlış ve eksik bir biçimde değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Son yirmi yıldır Türk toplumu, sürekli bir değişim ve gelişim süreci içindedir. Bu dönüşüm, toplumsal üretim içinde tarımsal üretimin görece olarak azalması ya da aynı şey demek olan, sanayi malları üretiminin hem görece ve hem de mutlak olarak sürekli bir artış göstermesi biçiminde olmuştur. Bu söylediklerimizden, tarım kesiminin son yirmi yılda gelişmediği sonucunu çıkarmamak gerekir. Aksine, ilgili dönemde, tarım sektöründe küçümsenemeyecek gelişmelere tanık olduk. Ama, asıl söylemek istediğimiz, tarıma oranla sanayi kesimindeki değişme ve gelişmelerin çok daha yüksek düzeylere ulaşmış olduğudur.

Ekonominin yapısal açıdan nitelik değiştirmesi, sosyal ve politik yapıda da önemli değişme ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 1970'ler Türkiyesinde toplumsal yapıdaki gç dengesi ve ilişkiler, 1960'lardan oldukça farklıdır. Bir kere, egemen sınıflar arasındaki ilişkiler geniş ölçüde değişmiştir. Yakın zamanlara kadar, siyasal iktidara damgasını vuran ticaret burjuvazisi bu yerini büyük oranda kaybederken, sanayi burjuvazisi ve mali burjuvazi güçlenmiştir. Toprak sahipleri, siyasî plandaki güçlerini geniş ölçüde yitirmişlerdir. Beri yandan, toplam üretim büyük bir bölümünün az sayıda tekelerde yoğunlaşması ve küçük üreticilerin hızla mlkszleşmeleri, toplumun iki temel sınıf biçiminde kutuplaşma sürecini de aynı oranda abuklaştırmıştır.

Böylesine değişik 1970'ler Türkiyesinin yeni ortamında, tarım kesimine ilişkin sorunların nasıl çözümlenmesi gerektiğine herhalde sanayi burjuvazisi karar verecektir. Tanzimat kafasını bir türlü bırakamayan küçük burjuva unsurlar da, konuyu istismara devam edecek ve fakir-fukaralık edebiyatıyla halktan yana olduklarını durmadan söyleyeceklerdir.

Saru 44 Türkiye ekonomisinde tarım kesiminin yeri ve önemi nedir?

Tarım sektörünün Türk toplumundaki yeri ve önemi anlatılırken, konu sürekli olarak abartılmış, çoğu kere sosyal, ekonomik ve siyasal gerekler üretim biçiminden ayrı olarak ele alınmıştır. Sorunun çözümlenmesiyle beklenen sosyal ve ekonomik amaçların birbiriyle çelişir nitelikte olduğu ya gözden kaçmakta, ya da görmezlikten gelinmektedir. Genellikle bilerek yapılan bu çarpıtma, konunun, Türk toplumunda yoğunluk kazanan kapitalist

ilişkilerin niteliğinden soyutlanarak ele alınmasından ileri gelmektedir.

1972 baskılı bir resmî raporda, tarım kesiminin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi şöyle özetlenmektedir: «Türkiye ekonomisi, bütün gelişme gayretlerine rağmen, tarıma dayalı bir ekonomi karakterini sürdürmektedir. Tarım kesimi ekonominin belkemiğini teşkil eder. Bu durumu belirtmek ve tarım sektörünün kalkınmadaki yerini ve rolünü açıklamak için tarımsal nüfus, tarım faaliyetlerinin millî gelire katkısı, tarımın iç ve özellikle dış ticaretteki payı ve diğer sektörler üzerindeki dolaylı etkileri üzerinde durmak gereklidir.»

Türk toplumunun tarımsal bir yapıya sahip olduğu öne sürülürken; «bu yargıyı kanıtlamak için», tarımsal nüfusun toplam nüfus içindeki payının büyük oluşu önemli bir gösterge olarak kullanılır. 1970 yılı verilerine göre, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı %61.2'dir. Büyük bir olasılıkla denilebilir ki, 20 milyondan fazla insan kırlarda oturmakta ve geçimini topraktan sağlamaktadır. Ayrıca iktisaden faal nüfusun (15 - 65 yaş arasında çalışanlar) 2/3'si hâlâ tarım kesiminde çalışır gözükmemektedir. Bu nüfusun büyük bir bölümünün, gizli ya da açık bir şekilde işsiz olduğu söylenebilir.

Gerek iktisaden faal ve gerekse toplam nüfusun dağılımı, kuşkusuz, bazı sorunların kavranması açısından önemli bir göstergedir. Ama bu kriter tek başına kullanılarak, ekonomik yapıya ve toplumsal sorunlara ilişkin önemli sonuçlar çıkarmaya kalkmak yanıltıcı olabilir. Söz gelimi, yalnızca tarım kesiminde yaşayan nüfusun kentli nüfustan fazla olduğu saptanınca, başka göstergelere bakmadan hemencecik o topluma tarımsal bir kılıf giydirilemez.

Ülke ekonomisinde tarım kesiminin yeri ve önemi belirtilirken, tarımsal nüfusun fazlalığı yanında, sanayi

kesiminin ulusal gelir içindeki payının küçük oluşu da eklenerek, konuyu abartmak gelenek haline gelmiştir. «Nüfusun %60'tan fazlası kırlarda oturmakta, bütün çabalara rağmen sanayiın ulusal gelirdeki payı %18.4'ü ancak bulabilmektedir.» denilince, Türkiye ekonomisinin tarımsal bir yapıya sahip olduğu kanıtlanabilmektedir. Ulusal gelir ve ulusal gelirin ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki dağılımı da belli bir göstergedir ve iyi yorumlamak koşuluyla ekonomik yapıya ilişkin önemli sonuçlar elde edilebilir. Ama, bu verilere dayanarak doğru yorumda bulunanlara da pek az rastladığımızı söyleyelim. Bunun nedeni şu: özellikle kapitalist ekonomilerde ve Türkiye'de ulusal gelirin hesaplanış yöntemi, üretken olmayan sektörlerin de değer yarattığı varsayımına dayanır. Aslında bir ekonomide belli bir sürede yaratılan değer tamamı, insanların **üretime ilişkin** emek harcamaları ile oluşur: «Eşdeğerli şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde, bir **artık-değer doğmaz**; eşdeğerli olmayan şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde, yine de bir **artık-değer doğmuş** olmaz, dolaşım ya da mal değişimi değer yaratmaz.»

Sonuç olarak, ulusal gelire tarım kesiminin katkısının sanayi kesiminden fazla olduğunu söylemek, o ekonominin tarımsal bir yapıya sahip olduğunu söylemekle bir değildir. Asıl önemli gösterge, sanayi malları üretimi ile tarımsal mallar üretiminin, toplam üretim içindeki paylarının ne olduğudur. Bir ekonomide, sanayi malları üretimi, tarımsal mallar üretimini geçmişse ve bu gelişme devam ediyorsa, o ekonomiye tarım ekonomisi demek pek doğru bir yargı değildir.

Kapitalist kalkınmanın belli bir noktasına gelen Türkiye ekonomisi, bu noktada karşılaştığı sorunları çözmek istemektedir. Çözüm bekleyen sorunlar, özellikle sanayicileri yakından ilgilendirmektedir. Genellikle, dayanıksız ve giderek dayanıklı tüketim malları üretiminde

ihhtisaslaşan imalat sanayii, artık aramalları ve yatırım malları üretiminde de ihtisaslaşmak durumundadır. 1970' ler Türkiyesinde, bu amaçların gerçekleşmesinde tarımın yeri ve önemi küçümsenemez. Sanayi burjuvazisinin tarıma ilişkin önerileri en çok bunun içindir.

Soru 45 Türk tarımındaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi hangi göstergelerle izlenebilir?

Kapitalist üretim koşulları içinde bir malın değeri üç bölüme ayrılır: Sabit sermaye, değişen sermaye ve artık - değer. Birinci bölüm, üretim süreci içinde hiçbir değışikliğe uğramayan ve bu nedenle **sabit sermaye** denilen girdilerle, üretim araçlarının aşınma payından oluşur. İkinci bölüm emek - gücünün yerini alır, bir anlamda o da bir değer değışikliğine uğramaz; hem kendi değerine eş bir değeri tekrar yaratır ve hem de koşullara göre değışen bir **artık-değer** yaratır. Bu nedenle bu bölüme **değışen sermaye** (işçi ücretleri) adı verilir. Üçüncü bölüm **artık-değerdir**; kâr, faiz, kira ve dolaysız vergilerden oluşur.

Bunun anlamı şudur: Kapitalist üretimin egemen olduğu bir toplumda, ürünlerin büyükçe bir bölümü, üretim araçlarından ayrılan ücretli işçiler tarafından üretilir. Kapitalizmin gelişmesini izlememize olanak sağlayan en iyi ölçüt de kuşkusuz, ücretli-emek kanalıyla üretilen ürünlerin toplumsal üretim içinde önemli bir ağırlığa sahip olması ve de bu payın sürekli olarak artmasıdır.

Türkiye ekonomisinde, sanayi kesimi için bu işlemi yapmak kolaydır. Ama, tarım kesiminde böyle bir girişimle amaca ulaşabilme olanağı yoktur. Tarımda, tarımsal üretimin ne kadarını ücretli işçiliğin oluşturduğunu, küçük meta üretiminin payını ve sonra da feodal kalıntı ilişkileri sonucu üretilen ürünlerin değerini dolaysız

bir biçimde hesaplayamayız. Tüm bunlardan sonra, tarım kesiminde kapitalist ilişkilerin gelişmişlik durumunu izleme olanağına sahip olmadığımızı söylemek istemiyoruz. Aksine, dolaylı yollardan, gerek kapitalizmin gelişme hızını ve gerekse gelişmişlik düzeyini izleyebilecek önemli göstergeler vardır.

Bunlardan birisi nüfusun niteliğindeki değişmelerle ilgilidir. Bu nitelik değişmesinin iki yanı vardır: Tarım kesiminde kapitalist ilişkiler geliştikçe, bu kesimde çalışan nüfusun bir bölümü topraktan itilir. Giderek hem çalışan nüfus açısından ve hem de toplam nüfus açısından kırsal nüfusun payı, tarımdaki kapitalist ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak azalır. Nüfusun niteliğindeki bu değişmede, tarımdaki gelişmelerin itici gücü yanında, sanayileşmenin çekici gücü de önemli rol oynar.

Diğer önemli göstergeler; ücretli işçiliğin tarımda yaygınlaşması, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin önemini yitirmesi, tarım topraklarının büyük oranda genişlemesi, pazar için üretimin yaygınlaşması ve üretilen ürünlerin nitelik ve niceliğinin v.b. gelişmesidir. Tüm bunlar, yeri geldikçe daha geniş ve açık bir biçimde anlatılacaktır.

Soru 46 Tarım kesiminin ulusal gelir ve toplam üretime katkısı, son yirmi yılda nasıl bir değişim göstermiştir?

Bir ekonomide, kapitalist ilişkilerin gelişmesini ortaya koyarken, bir üretici kesimi diğer kesimlerden, ayrı düşünmenin zorluğu ve anlamsızlığı ortadadır. Söz gelimi, ulusal gelir ve üretim açısından tarımdaki gelişmeleri, sanayideki gelişmelerden ayrı olarak ele almak fazla anlamlı değildir. Tarım kesiminde kapitalizmin gelişmesini izlerken, kullanacağımız bazı göstergelerin diğer sek-

törlerden soyutlanarak ele alınması, sorunun kolay anlaşılmasını sağlamak içindir.

Tarımın ulusal gelir ve toplam üretime katması, son yirmi yıldır «mutlak olarak artmasına rağmen», görece olarak sürekli bir düşme göstermiştir. Yine de tarım, 1964'lere kadar birinci kesim olma niteliğini sürdürebilmiştir. 1948 - 1961 döneminde tarım kesiminin ulusal gelire katması %52.8 oranında bir artış gösterirken, sanayide aynı sürede, %97.7'lik bir gelişme sağlanabilmiştir. Başka bir deyişle, tarımın ulusal gelir içindeki payı, 1951'de %51.3 iken 1961'de önemlice bir kayıpla %42.8'e düşmüştür.

Türkiye ekonomisinde tarımın asıl kaybetme dönemi, 1962'lerden itibaren başlamıştır. Tarım kesiminin ulusal gelir içindeki payı, 1962 yılında 25.1 milyar lira iken 1971 yılında %43'lük bir gelişme ile 35.6 milyar liraya ulaşmıştır. Bu dönemdeki gelişme, 1948 - 1961 yılları arasındaki gelişmeye oranla çok daha yüksek bir düzeydedir. Gerçi, ikinci on yıllık süredeki %43'lük gelişmeden, birinci dönemdeki %52.8'lik artış daha fazladır. Ama, unutmamak gerekir ki, 1948 - 1961 yılları arasında tarımsal gelirde %52.8'lik bir artış olurken, 1950'de 14.5 milyon hektar olan işlenen toprakların genişliği, 1961 yılında %53'lük bir artma ile 23 milyon hektara ulaşmıştır. Büyük bir olasılıkla, bu dönemdeki üretim artışının büyük bir bölümü, yeni alanların işletmeye açılması ile ilgili iken, ikinci dönemdeki gelişmeler daha çok ileri tekniklerin kullanılmasıyla ilgilidir.

Bunları söylemek, tarımın ikinci dönemde daha hızlı bir biçimde kaybettiğini görmemize engel değildir. Bunun nedeni açık: 1962'lerden sonra sanayi kesimi, gerek üretim açısından, gerekse gelir açısından, tarımdan üç kere daha hızlı gelişmiştir. Gerçekten de, 1962 - 1971 döneminde tarımdaki %43'lük gelişmeye karşılık, sanayinin

ulusal gelire katması 1962'de 13 milyar lira iken, 1971'de %140'lık bir gelişmeyle 31.2 milyar liraya ulaşmıştır. Başka bir deyişle, 1962'de tarımın ulusal gelirdeki payı %34 iken 1971'de %27.6'ya düşmüş, sanayinin payı ise %17.6 dan %24.2'ye yükselmiştir. Dahası var, **Türkiye tarihinde ilk kez, 1972 yılı ilk altı aylık tahminlerine göre, sanayi kesiminin ulusal gelire katması tarımı geçmiş ve artık gelir açısından da tarım birinci kesim olma niteliğini yitirmiştir.**

TABLO : 2

**YURTIÇİ GAYRİ SAFİ MİLLÎ HÂSILA (1968 fiyatları ile)
Milyar T.L.**

Sektörler	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Tarım	25.1	27.6	28.3	27.3	30.0	30.3	30.9	31.1	32.7	35.7
Sanayi	13.0	14.6	16.2	17.8	20.5	22.2	24.7	27.7	28.3	31.2
İnşaat San.	4.6	5.0	5.6	5.7	6.5	6.7	7.5	7.7	8.3	7.9
Hizmet Sekt.	27.4	29.6	31.0	32.8	35.8	38.0	40.9	43.8	46.5	50.2
İthalât verg.	3.8	3.9	3.9	3.9	4.4	4.6	4.7	4.1	4.2	4.1
Millî Hâsıla	73.9	80.7	85.0	87.5	97.2	101.8	108.7	114.4	120.0	129.1

TABLO : 3

**SEKTÖRLERİN GAYRİ SAFİ MİLLÎ HÂSILA İÇİNDEKİ
PAYLARI % OLARAK :**

Sektörler	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Tarım	34.0	34.2	33.3	31.2	30.9	29.7	28.5	27.2	27.2	27.6
Sanayi	17.6	18.1	19.1	20.3	21.1	21.8	22.7	24.2	23.6	24.2
İnşaat San.	6.2	6.2	6.5	6.6	6.7	6.6	6.9	6.7	6.9	6.2
Hizmet Sekt.	37.1	36.6	36.4	37.5	36.8	37.3	37.7	38.3	38.8	38.9
İthalât Verg.	5.1	4.9	4.7	4.4	4.5	4.6	4.2	3.6	3.5	3.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: D.İ.E. Millî gelir istatistikleri.

Soru 47 1972'ler Türkiye'sinde tarımın birinci kesim olduğu görüşü ciddiye alınabilir mi?

Ekonomik yapının tarıma dayalı olduğu savı, 1972'ler Türkiye'sinde bile fazla yadırganmayan bir görüştür. Bunun böyle olduğu, genellikle iki göstergeye itibar edilerek kanıtlanmak istenir. Bu göstergelerden birisi, tarımın ulusal gelire olan katmasıyla; diğeri de, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payıyla ilgilidir. Burjuva hesaplama yöntemiyle ortaya konan istatistik veriler, bu konuda oldukça yetersizdir. Bu biçimiyle ulusal gelir, hem iyi bir gösterge değildir ve hem de yanlış yorumlamaya elverişli bir niteliğe sahiptir.

1971 yılı verilerine göre, tarımın ulusal gelir içindeki payı %27.6, sanayiın %24.2, inşaat kesiminin ise %6.2'dir. Geriye kalan %42'lik katkı ise hizmet sektörlerinin payını oluşturmaktadır. Buradaki hesaplama yöntemi, hizmet kesimlerinin de üretken faaliyet olduğu ve değer yarattığı varsayımına dayanmaktadır. Bu durum, ekonomik yapıdaki esas üretken sektörlerin ağırlıklarını ve ekonomideki yapısal değişimleri gerçeğe yakın bir gözle değerlendirmemize engeldir. Çünkü, hizmet kesimlerinin ulusal gelir içindeki payları, esas üretken sektörlerde yaratılan ve oradan aktarılan artık-değerin bir bölümünden ibarettir. Toplumsal üretim içinde, sanayi malları üretiminin fazlalığı ve sanayi malları üretiminin tamamına yakın bir bölümünün dolaşım sürecine girdiği düşünülürse, hizmet sektörlerinde yaratılmış gibi gösterilen değerlerin büyükçe bir bölümünün, sanayi kesiminden aktarıldığı söylenebilir.

Ekonomik yapıyı gerçek bir biçimde gösterecek esas ölçütün, iki üretken sektörün üretim açısından karşılaştırılması olduğunu daha önce söylemiştik. Yukarıdaki tablo, en çok, 1972'ler Türkiye'sinde hâlâ tarımın birinci kesim olduğu görüşünde olanlarla, kapitalist üretimin Tür-

TABLO 4 : CARİ FİYATLARLA ÜRETİM (Milyon T.L.) :

Yıllar	Tarım	Sanayi
1962	25.689	22.810
1963	29.998	27.139
1964	29.864	30.664
1965	29.886	34.009
1966	36.023	40.397
1967	37.941	47.633
1968	39.583	54.041
1969	47.938	62.016
1970	49.406	69.207
1971	58.488	90.368

Kaynak: D.İ.E. Millî Gelir İstatistikleri (yayınlanmadı)

kiye ekonomisinde tam egemen olduğu gerçeğinden kuşku duyup, toplumda feodal ilişki arayanlar içindir.

Soru 48 Türkiye’de kentleşme olayı nasıl bir gelişim göstermektedir?

1970 Nüfus Sayımının geçici sonuçlarına göre, ülke nüfusunun %38.8’i kentlerde, geriye kalan %61.2’si kırlarda yaşamaktadır. Bu sonuca bakarak, Türkiye’nin ileri derecede şehirleşmiş bir ülke olduğunu söyleyemeyiz: «...Şehirleşme derecesi bakımından ülkemiz, Tunus, Ceza-yir ve Mısır’la aynı yerde bulunmaktadır. Oysa, Pakistan, Hindistan, Nijerya gibi ülkelerin şehirleşme dereceleri Türkiye’den çok daha az; öte yandan, Amerika, İngiltere, İsveç, Fransa ve Sovyetler Birliği Türkiye’ye oranla çok daha fazla şehirleşmiş ülkelerdir. Birincilerin şehirleşme derecesi %20’nin üzerine çıkmamakta, ikincilerin şehirleşme dereceleri ise %55’in altına düşmemektedir.

«Türkiye'nin fazla şehirleşmemiş bir ülke olduğunu saptamak, 25 yıldan beri hızla şehirleşmekte olduğunu görmeye engel değildir.» (R. Keleş).

TABLO 5 KENTLİ VE KIRSAL NÜFUS (1000 kişi)

Yıllar	Kırsal nüfus	Toplam nüfusa oranı %	Kentli nüfus	Kentli nüfus oranındaki artış
1927	10.347	75.8	3.301	100
1940	13.475	75.6	4.346	132
1950	15.703	75.0	5.244	159
1960	18.895	68.1	8.860	268
1965	20.586	65.6	10.806	327
1970	21.849	61.2	13.818	419

Kaynak: D.İ.E. adı geçen yıllar nüfus sayımı sonuçları.

Gerçekten de, Türkiye'de kentleşme olayı küçümsenemeyecek oranda hız kazanmış, örneğin 1927'de 100 olan kentleşme oranı, özellikle 1950'lerden sonra yivmesi artarak büyümüş ve 1970'de 419 olmuştur. Başka türlü söylemek gerekirse, köylü nüfus 1927'de 10.3 milyon kişi iken, 1970'de %111'lik bir gelişme ile 21.8 milyona ulaşmıştır. Buna karşılık kentli nüfus aynı dönemde, %319 bir artışla 3.3 milyondan 13.8 milyon kişiye yükselmiştir. İşin ilginç yönü, kentleşme olayının son nüfus sayımına göre, batı bölgelerine oranla doğu bölgelerinde çok daha yüksek düzeylere ulaşmasıdır: Son beş yılda, Türkiye'nin il merkezlerindeki kentleşme oranındaki artış %25 olmasına karşılık, Adıyaman'da %35, Bingölde %39, Gümüşhane'de %47, Maraş'da %51, Muş'da %40 ve Tunceli'de %47 dir.

5 no.lu tablo olayın gerçekleşmiş yönünü vermektedir. Oysa ki, D.P.T.'nin 1970 yılında yaptığı bir araştırma-

ya göre, kırsal yörelerde yerleşik ailelerin kentlere gitme istemleri çok daha yüksektir: Kentlere gitmek istemeyenlerin oranı %15.3, kararsızların %6.9 iken, topraktan kaçmak isteyenlerin oranı %77.8'dir. Bu gereksinimlerin gerçekleşmemesinin nedeni, kırsal yörelerdeki bu «mülksüzleşme istemini» ya da iş-gücü arzını, kentsel yörelerdeki iş-gücü talebinin karşılamakta yetersiz kalışıdır. Büyük bir olasılıkla denilebilir ki, bugünün Türkiye'sinde, kentin çekici yanına oranla, toprağın itici yanı daha güçlü bir et-kendir.

Soru 49 Toplumda kırsal nüfusun payı neden azalmaktadır?

Bir toplumda, kırsal nüfusun görece olarak azalması, ya da aynı şey demek olan kentli nüfusun sürekli olarak artması, o ekonomide kapitalist ilişkilerin hızlı bir gelişim süreci içinde olduğunu gösterir. Tarım kesiminde kapitalizmin gelişmesi, bir yanıyla doğrudan üreticiyi üretim aracından koparıp ücretli işçi biçimine dönüştürürken, diğer yanıyla da fazla iş-gücünü toprakta gereksiz kılar. Bu olgu, kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, tarım kesiminde kullanılan yoğun emeğin yerini, ileri girdilerin almaya başlaması demektir. Gereksiz iş-gücünün topraktan kovulması, kentleşme olayının itici yanını oluşturur. Kentli nüfusun hem görece ve hem de mutlak olarak artmasının bir diğer nedeni de, kentin çekici gücüdür. Bir ekonomide, kapitalist mantık içinde sanayileşmenin, kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle özdeş olduğu ve giderek sanayileşmeyle birlikte hizmet sektörlerinin de gelişeceği düşünülürse, ilgili kesimlerin kırsal nüfusu kentlere çekme gücü kendiliğinden anlaşılmış olur.

Türk toplumu son yirmi yıldır, sürekli bir değişim ve gelişim süreci içindedir. 1970'ler Türkiye'si, 1950'lerden ve hatta 1960'lar Türkiye'sinden çok farklı bir noktaya gelmiştir. Ulusal gelir son yirmi yılda %180'lik bir artış göstermiş, sanayi malları üretimi 1962 yılında 22.8 milyar lira iken, 1971 yılında 90.3 milyar liralık bir düzeye ulaşmıştır. Tarım kesiminde de önemli gelişmeler olmasına ve 1962 yılında 26.6 milyar lira olan tarımsal üretim 1971 yılında 58.4 milyar liraya ulaşmasına rağmen, endüstriyel üretimin oldukça gerisinde kalmıştır. Özellikle, son on yılda somut bir görünüm kazanan sanayileşme olayı, inşaat ve hizmet sektörlerini de önemli oranda etkilemiş; 1971 verilerine göre, ilgili kesimlerin ulusal gelire katkısı %45.1'e ulaşmıştır. Bir ülkede kapitalist ilişkiler geliştikçe, hizmet sektörlerinin hem ulusal gelire katkısı ve hem de çalışanlar sayısı bakımından önem kazandığı düşünülürse, Türkiye'de kapitalizmin küçümsenemeyecek oranda geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ekonomik yapıda meydana gelen bu dönüşümler, toplumun sosyal ve kültürel yapısında da bir dizi değişim ve gelişmeyi beraberinde getirdi. Sosyal yapıdaki değişimlerden biri de nüfusun niteliğinde meydana gelen değişimlerle ilgili: Bir yandan, tarım kesiminde kullanılmaya başlanan ileri teknikler nedeniyle kırlı nüfus topraktan itilmiş; diğer yandan da endüstrileşme ve hizmet kesimlerindeki gelişmeler nedeniyle köylü nüfus kente akmaya başlamıştır. 1963 - 1967 yılları arasındaki çok kısa bir dönemde bile, çalışan nüfusun niteliğinde meydana gelen gelişmelerin önemini gözlemek mümkündür. İlgili dönemde, tarım kesiminde çalışanların sayısında %2.2'lik bir artış olmasına karşılık, sanayide %35.8, inşaatla %47.9, ulaşırmada %34.3 ve hizmet kesiminde %40.4'lük bir gelişme sağlanabilmiştir.

Soru 50 Tarım işçiliği yapan ailelerin sayısı ne kadardır?

Kapitalist üretimin çıkış noktası ücretli emek olunca, tarım kesiminde ücretle çalışanların sayısı, kapitalist ilişkilerin gelişmişlik durumunu tayinde iyi bir gösterge olarak kullanılabilir. Bu olay, tarımda kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, küçük üreticilerin mülksüzleşme sürecinin hız kazanmasını göstermesi açısından da ayrıca önem kazanır. Kapitalist üretim koşulları altında, köylülüğün farklılaşması ya da doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılması diye tanımladığımız bu değişimleri, Türk tarımında sayısal verilerle gözlemek mümkündür: 1950 Tarım Sayımı sonuçları, 400 bin ailenin tarım işçiliği yaptığını ve bunların 90 bininin hiç toprağı olmadığını göstermektedir. 1950 - 1960 yılları arasında 369 bin aileye toprak dağıtılmasına rağmen, topraksız ailelerin sayısı üç katmdan daha fazla artarak, 1963 yılında 309 bine ulaşmıştır.

TABLO 6 : TÜRKİYE KÖYLERİNDE TOPRAKSIZ AİLE SAYISI

Bölgeler	Çiftçi aile sayısı	Ortakçı	Hiç topraksız aileler		Toplam
			Kıracı	Tarım İşçisi	
Ortakuzey	611.867	2189	59	186.063	188.311
Ege	581.889	8185	3154	141.192	152.531
Marmara	343.597	1018	1338	85.964	88.520
Akdeniz	377.569	14896	763	101.715	117.374
Kuzeydoğu	292.856	4980	1146	79.822	85.948
Güneydoğu	323.845	26855	4019	102.015	132.889
Karadeniz	526.659	1871	187	156.770	158.828
Ortadoğu	333.925	8891	1076	104.366	114.333
Ortagüney	410.598	2192	524	116.820	119.536
Toplam	3.802.805	71.077	11.266	1.074.727	1.158.070

Kaynak: Köy Envanter Etüdleri, 64 il toplamı.

1970'ler Türkiyesinde topraksız aile sayısı bir milyondan fazla iken, Tarım Bakanı 1972'nin temmuzunda 1963 yılı verilerine dayanarak, topraksız aile sayısını 309 bin olarak ilân etmiştir. Oysa, sayın Bakanın da elinin altında olan köy envanter etüdlerine göre, 1.2 milyon civarında çiftçi ailesinin hiç toprağı yoktur. Bunlardan 71 bini ortakçılık, 11 bini kiracılık usulü ile tarımsal faaliyetlerde bulunmakta, geri kalan bir milyondan fazla aile ise tarım işçiliğı ile geçimini sağlamaktadır.

Köy envanter etüdlerine göre, hiç topraksız ailelerden 1 milyon 74 bin kişinin tarım işçiliğı yaptığı görölmektedir. Bu sayı, Türkiye'de tarım işçiliğı yapan ailelerin sayısından küçüktür. Çünkü, toprak sahiplerinin önemli bir bölümü de, yeterli toprağı sahip olmamaktan ötürü, tarım işçiliğı yapmak zorunluğunda kalmaktadır. Nitekim, köy envanter etüdları, Türkiye köylerinde 726 bin ailenin 0 - 10 dönüm ve 663 bin ailenin de 11 - 25 dönüm toprağı sahip olduğunu belirtmektedir. Türk tarımında 0 - 25 dönüm büyüklükteki toprak parçalarının bir çiftçi ailesini geçindirmekte yeterli olmadığını söylemek, büyük bir sır olmasa gerektir. Büyük bir olasılıkla, 0 - 25 dönüm arasında toprağı sahip 1.4 milyona yakın çiftçi ailesinin önemli bir bölümünün de, tarım işçiliğı yaptığı söylenebilir. 2.5 milyona yakın ailenin tarım işçiliğı yaptığı düşünülürse, Türk tarımında kapitalist ilişkilerin küçümsenmeyecek oranda geliştiğı rahatlıkla söylenebilir.

Soru 51 : Tarım topraklarının mülkiyet açısından dağılımı nasıldır?

Elde bulunan istatistik verilerin niteliğı, ülkedeki tarım topraklarının gerek işletme büyüklüğü ve gerekse mülkiyet açısından gerçek bir dağılımını vermekten oldukça uzaktır. 1960'lardan sonra konuya ilişkin tüm anket

TABLO 7 TOPRAKLARIN AİLELER ARASINDAKİ DAĞILIMI**1) 1938 TARIM ANKETİ SONUÇLARI :**

Dekar (dönüm)	Aile sayısı	Ailelere oranı	İşlenen alan (hektar)	Toplam İşlenen alana oranı
500'den küçük	2.492.000	%99.75	16.500.000	%86
500'den büyük	6.182	% 0.25	2.600.000	%14

2) 1950 TARIM SAYIMI SONUÇLARI :

Dekar (dönüm)	Aile sayısı	Ailelere oranı	İşlenen alan (hektar)	Toplam İşlenen alana oranı
1—100	2.122.000	%84.0	7.650.000	%39
100—500	367.000	%14.5	6.980.000	%36
500+	33.840	% 1.5	4.826.000	%25

3) 1963 TARIM SAYIMI SONUÇLARI :

Dekar (dönüm)	Aile sayısı	Ailelere oranı	İşlenen alan (hektar)	Toplam İşlenen alana oranı
1—100	2.694.020	%86.9	8.074.703	%47.1
101—200	291.693	% 9.4	3.973.073	%23.4
201—500	99.785	% 3.2	2.842.127	%16.4
500+	15.449	% 0.5	2.252.874	%13.1
Toplam	3.100.947	100	17.142.777	100

Kaynak: D.İ.E. İlgili yıllar, tarım sayımı sonuçları.

ve sayım uygulamalarından beklenen sonuçlar alınamamıştır. Söz gelimi, 1970 tarım sayımı geçici sonuçlarına göre, işletme ve mülkiyet kapsamına giren toprakların genişliği, 15 milyon hektar civarındadır. Oysa, aynı sayım sonuçlarına göre, 1970 yılında işlenen tarım topraklarının genişliği 29 milyon hektardır. Başka bir deyişle, 14 milyon hektar toprak yani, tüm toprakların yarısına yakın bir bölümü sayım sonuçlarının kapsamı dışında kalmıştır. Bu durum, 1970 tarım sayımı sonuçlarının, tarım topraklarının işletme büyüklüğü ve mülkiyet açısından dağılımını yansıtmada % 45'lik bir hata payı taşıması demektir.

Kanımızca, bu sonucu doğuran nedenlerden birisi ve belki de birincisi, toprak sahiplerinin bu konuda gerçek dışı bilgi vermeleridir. Özellikle büyük toprak sahipleri, 1960'lardan sonra yaygınlaşan toprak reformu söylentilerinden çekindiklerinden böyle bir yola başvurmaktadırlar. Bu kişiler, sayım ve anket uygulamalarında sahip oldukları gerçek toprak büyüklüklerini gizledikleri gibi, ayrıca toprak reformu kapsamından kurtulabilmek için de toprakların bir bölümünü yakınlarına aktarmışlardır. Bunun böyle olduğunun en önemli kanıtı, bu konuda yapılan tüm araştırmaların aynı yönde hatalar taşıması ve özellikle bu sapsmaların büyük toprak parçalarının bulunduğu dilimlerde gözlenmesidir.

Genellikle bildirimden gelen veri yetersizliğine rağmen, Türkiye'de tarım topraklarının mülkiyet açısından **adaletsiz** bir biçimde **dağıldığını** söylemek bir sır olmadığı gibi, eldeki veriler mevcut nitelikleriyle bile bu **denge-sizliği** gözlememize engel değildir. Gerek 1970 tarım sayımı ve gerekse köy envanter etüdü sonuçları, ülke topraklarının çiftçi aileleri arasındaki dağılımının adaletsizliğini gizleyecek hatalar taşısa bile, bize bu konuda yine de bir fikir verebilecektir. Köy envanter etüdlерine

göre, 67 ile ait köylerde tarım topraklarının mülkiyet açısından çiftçi aileleri arasındaki dağılımı şöyledir:

- % 30.5'nin toprağı 0—10 dönüm arasındadır.
- % 25.9'nun toprağı 11—25 dönüm arasındadır.
- % 21.4'nün toprağı 26—50 dönüm arasındadır.
- % 8.7'nin toprağı 51—75 dönüm arasındadır.
- % 5.1'nin toprağı 76—100 dönüm arasındadır.
- % 2.4'nün toprağı 201 dönümden fazladır.

1970 tarım sayımı sonuçları da, 1000 dönümden daha küçük tarımsal işletmelerin çiftçi aileleri arasındaki dağılımının adaletsizliğini sergileyecek niteliktedir: 1-50 dönüm büyüklükteki 2 milyon 300 bin işletme, 41 milyon dönüm toprağa sahiptir. Bu sonuç, toplam çiftçi ailelerinin % 75.3'ünün 1000 dönümden küçük tarım topraklarının ancak % 31.2'sini ellerinde tutabildiklerini göstermektedir. 51-200 dönüm büyüklükteki 673 bin işletme 63 milyon dönüm toprağı elinde bulundururken, çiftçi ailelerinin % 28.1'i 1000 dönümden küçük toprakların % 47.6 sını kontrol etmektedirler. Geriye kalan 71 bin tarımsal işletme, yani toplam işletmelerin % 2.9'u 28 milyon dönüm toprağı kontrol altında tutarken, toprakların % 21.2 sine sahip çıkmaktadır.

1000 dönümden daha büyük olan özel mülk toprakları da bu dağılıma dahil edilirse, tarım topraklarının dağılımındaki dengesizlik daha da belirgin bir görünüm kazanacaktır. 1970 tarım sayımında, 1000 ve daha büyük toprağı sahip işletmeler tam sayım kapsamına alınmış ve fakat sonuçlar henüz yayınlanmamıştır. Ama, uygulamaya esas olmak amacıyla elde edilen veriler, 4 bin civarındaki tarım işletmesinin, tüm eksik beyanlara rağmen, 15 milyon dönümden fazla tarım toprağına sahip olduğunu söylemektedir. Bu demektir ki, Türkiye'de çiftçi ailelerinin binde biri, yani 3989 aile, yaklaşık olarak tüm işlenen toprakların % 10'una sahip çıkmaktadır.

Soru 52 : Türkiye’de tarım toprakları, belli ellerde toplanma sürecine girmiş midir?

Kapitalist ilişkilerin gelişmesi gereği, sermayenin belli ellerde toplanması biçimindeki genel eğilim, kuşkusuz tarım kesimi için de söz konusudur. Bu olayın tarımdaki görüntüsü, küçük üreticilerin mülksüzleşerek topraklarını kaybetmeleri ve giderek tarım topraklarının az sayı da ellerde toplanması biçimindedir. Ama, Türk tarımındaki bu gelişimi dolaysız bir biçimde gözleme olanağını sağlayacak veriler, bir önceki soruda sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü yeterli değildir.

1938 yılı tarım anketi sonuçları ile 1950 tarım sayımını sonuçları karşılaştırıldığında, ilk sayımda 500 dönümden küçük toprak sahipleri, tüm ekilebilir toprakların % 86’sını ve 500 dönümden büyük işletme sahipleri ise % 14’ünü elinde bulundurmaktadır. 1950 sonuçlarına göre ise, 500 dönümden küçük işletme sahipleri, tüm ekilebilir toprakların % 74’üne sahip çıkarken önemli miktarda toprağı ellerinden çıkarmışlar, öte yandan büyük çiftçilerin topraklarında aynı oranda artma olmuştur. Başka bir deyişle, Türk miras sisteminin ters yönde etkisine rağmen, 1938-1950 yılları arasında topraklarda gözle görülür bir temerküz olmuştur.

1963 tarım sayımını sonuçlarına gelince, 1963 yılı cari istatistiklerine göre, Türkiye’de ekilebilir toprakların 27 milyon hektar olmasına karşılık, sayım kapsamında 17 milyon hektar toprak gözükmektedir. Başka bir deyişle, toprakların % 35’inden daha fazlası sayım sonuçları dışında kalmaktadır. İlgili sayım sonuçlarına göre, 1950’de 1-100 dönüm büyüklükteki işletme sahipleri toplam toprakların % 39’una, 1963 yılında ise % 47.1’ine sahip gözükmektedir. 100-500 dönüm büyüklükteki işletme sahipleri, birinci sayımda tüm toprakların % 35’ine, 1963 yı-

linda ise % 39.8'ine sahiptir. Büyük işletmeler 1950 yılında toplam toprakların % 25'ine sahipken, 1963 yılında büyük bir düşüşle % 13.1'ini ellerinde tutmaktadırlar. Küçük işletme birimlerinin ellerinde bulunan toprakların miktarındaki artış nedeni, 1951-1960 yılları arasında toprak komisyonunun 18.7 milyon dönüm toprağı ortalama 50 dönüm büyüklükteki işletmeler biçiminde 370 bin aileye dağıtması olarak düşünülebilir. İşin ilginç yanı, 1-100 dönüm büyüklükteki işletme sahipleri, 1950'den 1963'e kadar geçen dönemde, kendilerine dağıtılan miktara yakın toprağı tekrar ellerinden çıkarmışlardır. Çünkü, 1950 yılında bu dilimde mevcut toprak miktarı 7.650 milyon hektardır, buna dağıtılan 1.870 milyon hektar toprağı eklersek, 9.520 milyon hektar toprak olması gerekir. Oysa, 1963 yılı verilerine göre, bu dilimdeki toprak miktarı 8.074 milyon hektardan ibarettir.

Öte yandan, 1950 tarım sayımı sonuçlarına göre, 500 dönümden büyük toprağı sahip 33.840 aile 4.826.000 hektar toprağı sahipken; 1963 yılında, aynı dilimdeki 15449 ailenin, 2.252.874 hektar toprağı elinde bulundurduğu görülmektedir. Kuşkusuz, bu durumu ihtiyatla karşılamak gerekli olup, büyük bir olasılıkla, 1963 tarım sayımı sonuçlarının bu konuda tutarsız olduğu söylenebilir. Çünkü, soruna ilişkin diğer göstergeler bizi doğrulayacak bir niteliktedir.

Soru 53 : Küçük üreticilerin mülksüzleştiğini gösteren öteki olaylar nelerdir?

Sınıflı toplumlarda, üretim araçlarının ve dolayısıyla toprağın, toplumun bireyleri arasındaki dağılımının adaletsiz olduğu, kanıtı gerekmeyen bir gerçektir. Hele kapitalist üretimde bu dengesizlik, son sınırlarına kadar ula-

sır. Bizim amacımız, böylesine somut bir görünüm kazanan olayı, yeniden keşfetmek değildir. Ama unutmamak gerekir ki, Türkiye için bu konu özel bir yere ve ağırlığa sahiptir. Bir kere, Türkiye’de **kapitalist ilişkilerin hızla geliştiği** iddiası yakın günlere kadar **itibar görmemiş**. ülkedeki üretim ilişkilerinin **yarı-feodal** ve hatta **feodal** bir nitelik taşıdığı söylenilmiş ve buna ilişkin **teoriler bina edilmiştir**. Dileğimiz, böyle düşünenlerin, 12 Mart ve sonrası gelişen olaylardan, Türkiye’deki egemen üretim biçiminin «kapitalizm» olduğunu anlamış olmalarıdır. Ayrıca, 1972’ler Türkiyesinde bile hâlâ, temeldeki üretim biçimine boşveren ve giderek tarımda çözüm bekleyen sorunların küçük burjuva bir görüşle çözümlenmesini önerenlerin sayısı da hayli kabarıktır.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, gerek sanayide ve gerekse tarımda, bir yandan küçük üreticiler mülksüzleşip ücretli işçiler haline gelirken, diğer yandan da, toplumun küçük bir bölümü daha çok üretim aracı ve toprağı eline geçirir. Bu olayın tarım kesimindeki görünümünü, birçok dolaylı göstergeyle izlemek mümkündür. Bilindiği gibi, tarım topraklarının belli ellerde toplanmasının iki yolu vardır. Bunlardan birisi, küçük özel mülklerin büyük toprak sahipleri tarafından ele geçirilmesi, ikincisi ise kamu topraklarının yağmalanmasıdır. 1950-1960 arasında, 1.9 milyon hektar toprağın küçük çiftçilere dağıtılmasına karşılık, aynı dönemde büyük toprak sahipleri, 1.5 milyon hektar toprağı küçük üreticilerden ele geçirmişler ve ayrıca da 7 milyon hektar devlet arazisini **özelleştirmişlerdir**.

Öte yandan, eldeki bütün kaynaklar, son yirmi yıldır tarım işçiliği yapan ailelerin sayısının hızla artmakta olduğunu göstermektedir. Tarım kesiminde ücretli-emegın sayısının artması bir yanıyla kapitalist ilişkilerin gelişmesini gösterirken; diğer yanıyla da, bu gelişmenin doğal

bir sonucu olarak, tarımda küçük üreticilerin iflâsının önemli bir belirtisidir. Bu olay, mülksüzleşen küçük üreticilerin yalnızca kırlarda kalan bölümünü gösterir. Biliyoruz ki, bu mülksüzler grubunun büyükçe bir bölümü de kentlerde ücretli işçilik yapmaktadır. Söz gelimi, 1950 - 1970 yılları arasında toplam nüfus % 69 bir artışla, 20.9 milyondan 35.7 milyon kişiye ulaşmıştır. Bir an için kentlere göç olmadığını varsayarsak, 1950'de 15.7 milyon olan kırsal nüfusun 1970'de 26.5 milyon kişiye ulaşması gerekirdi. Oysa, 1970 yılında kırsal nüfusun sayısı 21.8 milyon kişidir. Bunun anlamı şudur: Son yirmi yılda, kırlardan kentlere 4.7 milyon kişi, yani yaklaşık olarak **bir milyon aile göç etmiştir**. Bu sayı, kırlarda toprak bulamayan ve ayrıca elindekini de kaptıran çiftçi aileleri hakkında bir fikir verecek kadar açık olsa gerektir.

Soru 54 : Türkiye'de tarım topraklarının işletme büyüklüğü ve parça sayısı açısından dağılımı nasıldır?

Nüfusu 5000 ve daha küçük yöreleri kapsayan 1970 tarım sayımı sonuçları, ülke topraklarının işletme büyüklüğü ve parça sayısı açısından dağılımına ilişkin yeterli bilgileri vermektedir. Gerek 1970 sayımı ve gerekse 1950 den bu yana yapılan sayım sonuçlarına bakarak, işletme büyüklüğü ve parça sayısı bakımından küçük birimlerin, Türk tarımında büyük bir yer kapsadığını söylemek mümkündür.

1-20 dönüm büyüklükteki işletmelere sahip bir buçuk milyon çiftçi ailesi, toplam ailelerin % 48.3'ünü meydana getirirken, tüm ekilebilir toprakların ancak % 10.1 ine sahip olabilmektedir. İşin diğer kötü bir yanı da, bu kesimde ortalama işletme büyüklüğü dokuz dönüm do-

TABLO 8 : TOPRAKLARIN İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ VE PARÇA SAYISI AÇISINDAN DAĞILIMI

İşletme Büyüklüğü	İşletme Sayısı	Toprak (dönüm)	Parça Sayısı
1—20	1.486.168	13.434.831	4.266.622
21—50	830.075	27.876.256	4.910.447
51—100	452.565	32.328.747	3.464.225
101—200	220.556	30.428.581	1.944.381
201—500	78.492	19.911.593	811.885
501—1000	12.810	8.039.369	145.908
Toplam	3.080.666	132.019.377	15.543.468

Kaynak: D.İ.E. 1970 Tarım Sayımı mülâkat sonuçları, 5000'den daha küçük yöreleri ve 1000 dekardan küçük toprakları kapsamaktadır.

laylarında olup, işletme başına parça sayısının bu dilimde 2.9 olduğu düşünülürse, çiftçi ailelerinin yarısına yakın bir bölümünün ne kadar güç koşullarda tarım yaptığı görülür. Öte yandan, 1-100 dönüm büyüklükte işletmelere sahip 2.8 milyon aile tarım topraklarının % 55.7'sini elinde tutarlarken, çiftçi ailelerinin yalnızca % 10'unu oluşturan 311 bin tarımsal işletme tüm toprakların % 44.3 ne sahip çıkmaktadır.

Bir kere, Türkiye'de tarım topraklarının hem mülkiyet ve hem de işletme açısından dağılımı büyük bir dengesizlik içindedir. Ayrıca, toprakların parça başına ortalama büyüklüğü, ortalama işletme büyüklüğünden beş kere daha küçüktür. Örneğin, 100 dönüm toprağa sahip bir işletme, 5 ayrı toprak parçasından oluşmaktadır. Bunun anlamı şudur: Ülkemizde tarımsal işletmeler genellikle fazla sayıda, birbirinden uzak ve düzgün olmayan küçük parçalardan meydana gelmektedir.

D.P.T.'mn genel tarım politikaları ve sorunlarına iliş-

kin özel ihtisas komisyonu raporunda, bu durumun tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkileri şöyle anlatılmaktadır: «Bu parçalanmanın tarım işletmelerinin faaliyetleri üzerinde bir dizi olumsuz etkileri olmaktadır. Parçalanmanın işletmenin faaliyetleri üzerindeki (olumsuz) etkilerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz»:

— Arazinin fazla sayıda parçalı ve dağınık olmasının her türlü tarımsal faaliyetin verimliliği üzerinde olumsuz etkisi olmaktadır.

— Dağınık tarlalar, geçiş hakkı ve her türlü ulaşım üzerine olumsuz etkide bulunmaktadır.

— Fazla sayıda tarla, tarla başlarında işleme güçlüğü nedeniyle faydalanmayan alanın genişliği artmaktadır.

— Çok parçalı ve dağınık işletmelerde çiftçi, ekim sistemi ve yöntemi bakımından köy topluluğuna uymak zorundadır. Bu ise, işletmede alınacak bazı olumlu tedbirlerin etkisiz kalmasına sebep olarak verimi düşürmektedir.

— Genellikle işletmeden uzak tarlalarda ekstansif (yaygın) tarım tarzı uygulanacağından verim düşmektedir.

Soru 55 : Küçük birimler biçimindeki tarımsal işletmelerde ileri girdiler kullanılabilir mi?

Türk tarımında kapitalist ilişkilerin bunca gelişmesine ve de ileri girdilerin küçümsenmeyecek oranda kullanılmasına rağmen, üretimin hâlâ büyük oranda doğal koşullara bağlı olduğu bilinmektedir. Kanımızca bunun en büyük nedeni, küçük işletme birimlerinin tarımda büyükçe bir yer kaplamasıdır. Türkiye’de tartışılan bir konu vardır; küçük birimlerde ileri tarım işletmeciliği yapılabilir mi? Biz bu tartışmayı açmadan önce, konuyla

İlgili bazı kavramları tanımlamak gereğini duymaktayız.

Kapitalist bir ülkede tarım topraklarının dağılımı, üç ayrı ölçütle tanımlanabilir. Birincisi, toprakların mülkiyet açısından dağılımıdır. Bundan kasıt, toprakların kimin tarafından işletildiğine ve kaç parçadan oluştuğuna bakılmaksızın, özel mülkiyet koşulları altındaki bölüşümü anlatılmak istenir. Tarımsal işletme ise, toprağın «ister özel mülkiyetine sahip olmaktan doğan bir hakla olsun, isterse kiracı, yarıcı veya ortakçı olsun», belli bir üretim yılı için işletilmesidir. Mülk toprakları ya da tarımsal işletmeler, bir tek parçadan oluşabileceği gibi, toplu veya dağınık parçalardan da meydana gelmiş olabilir. Bu, tarımsal işletmelerin parça sayısı açısından dağılımını gösterir.

Türkiye’de toprakların gerek işletme büyüklüğü ve gerekse mülkiyet açısından dağılımı büyük bir farklılık göstermez. Bu demektir ki, ülkede toprak sahiplerinin büyükçe bir bölümü, kendi topraklarını kendileri işletmektedir. Gerçekten de, 1970 tarım sayımı sonuçlarına göre, mevcut 3 milyon 80 bin işletmenin, 2 milyon 940 bini kendi mülklerinde tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Toplam tarımsal işletmelerin % 5’inden daha azının hiç toprağı yoktur. Bunlardan 47.100 işletme kiracılık, 77.543 işletme ortakçılık ve geri kalan 14.888 işletme de diğer tasarruf biçimleriyle tarımsal üretim yapmaktadırlar. Toprak büyüklüğü açısından da bu tip işletmelerin ağırlığı önemsiz olup, toplam toprakların % 4.2’sini oluşturmaktadır. Bunun anlamı şudur: Türkiye’de toprak sahiplerinin % 95’i kendi topraklarını bizzat kendileri işletmektedirler. Durum bu olunca, tartışmayı anlamlı bir biçime indirmek amacıyla, işletme ve mülkiyet büyüklüğü kavramları bu soruda özdeş varsayılacak ve başka bir soruda öteki tasarruf şekilleri incelenecektir.

Türkiye’de tarım topraklarının işletme büyüklüğü açısından dağılımında, küçük ve cüce işletmelerin önemli bir ağırlık taşıdığını biliyoruz. Ayrıca, küçük ve dağınık parçalardan oluşan tarımsal işletmelerin sayısı da oldukça kabarıktır. Bu iki olgu, artık tartışılmayan, herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Asıl tartışılan şudur: İddia edilmektedir ki, küçük ve cüce tarım topraklarında iki nedenle verimli işletmecilik yapılabilir. Bir kere, ileri girdiler denilen traktör, gübre, tarımsal ilâçlar v.b. küçük işletme birimlerinde de kullanılabilir. Ayrıca, küçük işletme sahipleri, aile efradıyla çok daha yoğun emek kullanacağından verimi, büyük işletmelerden daha da iyi bir duruma getirebilirler.

Bu görüş, varsayılan koşullar gerçekleştirilirse büyük oranda doğrudur. Gerçekten ileri girdiler kuramsal olarak 10 dönümde de kullanılabilir, 1000 dönümde de. Ayrıca, belli tarımsal ürünler için yoğun emek, tarımsal işletmede üretimi belli bir noktaya kadar artırabilen önemli bir etkidir. Ama hemen söyleyelim ki, bu kuramsal görüş Türkiye gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Küçük işletme birimlerinin ileri girdileri kullanma olanağı yoktur derken, anlatılmak istenen yalnızca toprağın, parça büyüklüğü açısından küçük oluşu değil, mülkiyet açısından da küçük olduğudur. Küçük toprak sahipleri yeterli işletme sermayesine sahip olmadıkları için, ileri teknikleri yoğun bir biçimde kullanamazlar. Ayrıca da, daha kârlı olan bazı teknik bitkilerin üretimi için gerekli sermayeden yoksun olan küçük toprak sahipleri, daha ucuz girdilerle gerçekleşen mahsul türlerinin üretiminden vazgeçemezler. Yoğun emek kullanmanın üretimi artıracığı görüşü de Türkiye koşullarına uymamaktadır. Bu tür işletmelerde, bu görüşün geçerli olabileceği kesimler, bazı teknik bitkiler üretimi ile sebze ve meyveciliktir. Genellikle bu üretim kollarında kullanılması gereken emek

hacmi, aile efradının emeklerinden oldukça yüksek bir seviyededir. Söz gelimi, pamuk, tütün ve şeker pancarı gibi sınai bitkilerin üretiminde, en küçük tarımsal işletmelerde bile ücretli işçilik kullanılması zorunludur. Bizim için asıl önemli olan nokta, bu iddianın tahıl üreten işletmeler için, hiçbir geçerliği bulunmadığıdır. Çünkü, tahıl üretimi hem en az yoğun emek isteyen bir kesimdir ve hem de Türkiye’de tarım yapılan alanların % 75’i tahıl üretimine tahsis edilmektedir.

Ortakçılık ve yarıcılık gibi işletme biçimlerinde tarım yapılan topraklar, işleyenlerin mülkiyetine verilirse bu görüş, bu tip işletmeler için büyük bir gerçek payı taşır. Başka bir deyişle, bu kuramsal iddia, tarımda feodal ilişkilerin egemen olduğu bir toplum düzeni için geçerli olup, kapitalist gelişmenin belli bir noktasına gelen Türk tarımının gerçekleriyle uyuşmamaktadır.

Soru 56 : Türk tarımında ortakçı ve kiracı işletmelerin önem ve içeriği nedir?

Ülkemizde, kiracılık ve özellikle ortakçılık biçimindeki tarım işletmeciliği, üzerinde çok tartışılmış bir konudur. Sayısal verilere bakmadan, bu tür işletmeciliğin Türkiye’de çok yaygın olduğu öne sürülerek, tarımın feodal bir yapıya sahip olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Biz, önce, ortakçı ve kiracı tarım işletmeciliğinin ne anlama geldiğini görelim ve sonra da bunların Türk tarımında ne kadar bir ağırlık taşıdıklarını resmî istatistiklerle ortaya koyalım.

Kiracılık, bir kimsenin herhangi bir toprak sahibinden, bir ücret karşılığı (toprak kirası) toprağı, belli bir üretim yılı için kiralayarak işletmesidir. Ortakçılık ise, toprak sahibinin üretilen ürünün bir bölümüne karşılık

toprağını bir çiftçi ailesinin işletmesine razı olmasıdır. Genellikle ülkemizde, ürünün yarısı ile üçte biri arasında değişen bir bölümü, toprak sahibi tarafından alınır. Bu oranın tayininde önemli faktörler, toprak sahibinin doğrudan üretici üzerindeki baskı gücünün derecesiyle, üretim için gerekli bazı girdilerin kimin tarafından karşılanacağı noktalarıdır. Kiracılık ile ortakçılık arasındaki fark; birincisinde toprak sahibinin payı para olarak ödenir ve üretilen ürünün miktarı bu payı etkilemez. İkincisinde ise, genel olarak toprak sahibi ürünün kendisine düşen bölümünü aynî olarak alır ve bu pay üretilen ürünün miktarına göre tayin edilir.

Köy envanter etüdlerine göre, hiç topraksızlardan 71.077 aile ortakçılık yaparak tarımsal üretimde bulunmaktadır. Türkiye’de ortakçılık yapan ailelerin, toplam çiftçi aileleri içindeki önemi % 2’den biraz daha küçüktür. 1970 tarım sayımı sonuçlarına göre ise, Türkiye’de 77.543 aile 3.5 milyon dönüm toprağı ortakçılık koşulları altında işletmektedir. Gerek ortakçılık biçimiyle üretimde bulunan aileler ve gerekse bu koşullar altında işletilen toprakların büyüklüğü açısından, ortakçılık sisteminin Türk tarımında önemli bir ağırlığa sahip olmadığı söylenebilir. Bu uygulamanın en yaygın olduğu yöreler sırasıyla, Güneydoğu, Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleridir. Güneydoğu bölgesinde 26.855 aile, Akdeniz bölgesinde 14.896 aile ve Ortadoğu bölgesinde 8.891 aile ortakçılık yapmaktadır. Bu üç bölgede ortakçılık biçimiyle tarımsal üretimde bulunan ailelerin, toplam ortakçı ailelere oranı % 71’dir.

Yine köy envanter etüdlerine göre, Türkiye’de 11.266 çiftçi ailesinin (yalnız topraksız ailelerden) kiracılık biçiminde tarımsal üretimde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1970 tarım sayımı sonuçları ise, ülkede 47.100 ailenin kiracılık yaptığını belirtmektedir. Bu iki veri arasındaki

farklılık birkaç nedenden ileri gelebilir. Bir kere, iki araştırmanın kapsamı farklıdır; birinci araştırma, yalnızca köyleri kapsamıştır. Tarım sayımı ise, nüfusu 5000 ve daha küçük bütün yöreleri kapsamaktadır. Ayrıca, tarım sayımı sonuçları yeni bir tarihe ait olup, bu nedenle kiracılık uygulaması daha da yaygınlaşmış olabilir. Aslında da, kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle, ortakçılığın yerini kiracılık sisteminin alması doğal karşılanmalıdır.

Soru 57 : Tarım kesiminde kapitalizm öncesi üretim ilişkileri var mıdır? Varsa bu kalıntıların ağırlığı ne kadardır?

Belli bir üretim biçimi söz konusu edildiğinde, genellikle o üretim biçimi eski üretim ilişkilerinden tüm arınmış, homojen bir durum göstermez. Örneğin, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumda, feodal üretim ilişkilerinin kalıntıları bulunabileceği gibi, bu kalıntılar toplumda uzunca bir süre daha tutunabilir.

Feodal ilişki koşulları altında üretimde bulunan köylü, artık-ürünü «derebeyi, toprak ağası v.b.»'na genellikle aynı ve angarya olarak öderdi. Artık ürünün ödenme biçimi ve niceliğine derebeyleri karar verirdi. Doğrudan üretici toprağı terkedemeyeceği gibi, hiçbir özgürlüğe de sahip değildi. Bu zorlayıcı güç derebeyin sahip olduğu askerî bir kuvvet olabileceği gibi, bir çeşit yargı düzeniyle desteklenen bir gelenekten veya hukuktan gelebilir.

Türkiye'de böyle bir sömürü biçiminin olmadığını söylemek mümkündür. Fakat buna rağmen, ülkede feodalitenin çözülme çağındakine benzeyen ilişkilere az da olsa rastlanabilmektedir. Yöresel bazı araştırmalar, aşiret reisliği, şeyhlik ve tarikat reisliği gibi geleneksel ve dinî etkenlerle köylünün tipik feodal ilişkilerle sömürül-

düğünü göstermektedir. Ama bunların önemi, araştırmanın yapıldığı yörelerde bile büyük bir ağırlık taşımamaktadır.

Tarımda feodal ilişkilerin ağırlığına yaklaşım yapabilmek için, elde mevcut iki veriden yararlanılabilir. Bunlardan birincisi, toprakların tamamına kişi, aile ve sülâlelerin sahip olduğu köy sayısı; ikincisi ise, ortakçılık yapan ailelerin sayısı ve ortakçılık sistemiyle işletilen toprakların tüm işlenen topraklar içindeki taşıdığı ağırlıktır. Köy envanter etüdlerine göre, toprakların tamamı bir şahsa, bir aile veya bir sülâleye ait köylerin sayısı, toplam köy sayısına oranla % 2'den daha küçük bir rakamdır. Bu oranın en yüksek olduğu iller Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yer almaktadır. Söz gelimi, Urfa'da 123, Gaziantep'de 96, Mardin'de 91, Diyarbakır'da 70, Erzurum'da 58 ve Hatay'da 50 köye ait toprakların tamamına bir kişi, bir aile veya sülâle sahip çıkmaktadır. Türkiye'de bu tip köylerin 700 civarında olduğu ve bunun da % 70'inin altı ilde olduğu düşünülürse, bu kalıntının % 2 oranında bir ağırlık taşıdığı söylenebilir.

Ortakçılık biçiminde tarımsal üretimde bulunan ailelerin sayısına gelince; köy envanter etüdlerine göre bu sayı 71.077, 1970 tarım sayımı sonuçlarına göre ise, 77.543 aile Türkiye'de ortakçılık yapmaktadır. Bu tür işletme biçiminin en yaygın olduğu iller Urfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Mardin ve Erzurum'dur. Urfa'da 10.766, Diyarbakır'da 8.524, Adana'da 6.098, Adıyaman'da 4.193, Mardin'de 4.005 ve Erzurum'da 2.560 çiftçi ailesi ortakçılık sistemiyle tarımsal üretimde bulunmaktadır. Türk ortakçı aileleri feodal kalıntı varsayarsak, 70 bin civarındaki ortakçı ailenin, 3 milyon 800 bin çiftçi ailesi içindeki ağırlığı % 1.8'dir. Ortakçılıkla işlenen tarım topraklarının genişliği ise, 3 milyon 415 bin dönümdür. Türkiye'de 280 milyon dönüm toprağın tarımsal üretimde kul-

lanıldığı düşünülürse, feodal kalıntıların işlenen toprak açısından ağırlığının % 1'den biraz daha büyük olduğu görülür. Ayrıca, Türkiye'deki tüm ortakçılık müesseselerine feodal kalıntı demek oldukça güçtür. Ama, Türkiye'de feodal kalıntıların % 2 civarında bir ağırlık taşıdığını söylemek, geriye kalan % 98'inin gerçek anlamıyla kapitalist ilişkiler içinde olduğunu söylemekle bir değildir. Şimdi, Türk tarımında kapitalist ilişkilerin ağırlığıyla, küçük meta üretiminin ne kadar bir yer kapsadığını ortaya koymağa çalışalım.

Soru 58 : Kapitalist tarım işletmelerinin, Türk tarımındaki yeri ve önemi nedir?

Kapitalist üretimi kuramsal olarak, üretim araçları ve toprak sahiplerinin ücretli emek-gücü kullanarak üretimde bulunduğu bir sistem olarak tanımlayabiliriz. Buna göre, herhangi bir çiftçi ailesinin ücretli işçilik kullanmasıyla, o işletmenin kapitalist bir niteliğe sahip olması gerektiği düşünülebilir. Ama, böyle bir yaklaşım konuyu abartmaktan öteye fazla bir anlam taşımaz. Kapitalizmin çıkış noktasının ücretli emek olduğunu söylemek, ücretli işçilik kullanan tüm tarımsal işletmelerin kapitalist bir niteliğe sahip olduğunu söylemekle bir değildir. Söz gelimi, 15 dönüm büyüklükte toprağa sahip bir işletme, aile efradıyla birlikte bir miktar da işçilik kullanarak, üretim sonucu 5000 liralık bir gelir sağlamış olsa, bu işletmeye kapitalist bir tarım işletmesi denebilir mi? Kuşkusuz hayır. Şundan ki, hem elde edilen gelirin büyüklüğü, işletme efradının bir yıllık gereksinimlerini karşılamaktan uzaktır ve hem de, üretim içinde çiftçi ailesinin emek-gücü önemli bir ağırlığa sahiptir.

Tarımsal bir işletmenin kapitalist bir niteliğe sahip

olabilmesi için, işletme sahibinin ve aile efradının üretim anında kullandıkları emek-gücünün büyüklüğü, ücretli emek-gücünün büyüklüğüne oranla önemsiz olmalıdır. Ayrıca, ürünün niteliğinden ötürü pazar için üretimde bulunulsa bile üretimin amacı tüketim değil üretim olmalıdır. Başka bir deyişle, kapitalist bir tarım işletmesi, ücretli emek-gücünü kullandığı gibi, üretim sonucunda ele geçen artığın bir bölümü, tüketim harcamalarından sonra elde kalmış olmalıdır. Yoksa, işçi çalıştıran bir çiftçi ailesi, üretim sonunda elinde kalanla ancak aile efradının geçimini sağlayabiliyorsa, bu durum işletmenin, kapitalist üretimde değil basit meta üretiminde bulunduğunu gösterir.

Türk tarımında, kapitalist tarım işletmelerinin nasıl bir ağırlık taşıdığını ölçmeye yarayacak duyarlı veriler eksik; ama kabaca da olsa bir yaklaşım yapılabilir. 1963 tarım sayımı, 569 bin kişinin işveren olduğunu ve 425 bin kişinin de tarım işçiliği yaptığını belirtmektedir. Bu veriler oldukça eskidir. Bugün ülkemizde gerek işveren ve gerekse tarım işçisinin sayısı bir milyonun üstündedir. Doğaldır ki, tüm işveren tarım ailelerini kapitalist tarım işletmesi saymaya imkân yoktur. Yaptığımız bir hesaplama göre, Türkiye'nin bugünkü koşullarında 200 dönümden büyük topraklı aileleri, kapitalist tarım işletmesi kabul edebiliriz. 200-500 dönüm topraklı bir tarımsal işletme, yalnızca buğday ürettiği zaman bile 45.000 liralık bir hâsılat sağlayabilmektedir. Bu işletme, hem ücretli işçilik kullanacak bir büyüklüğe sahiptir ve hem de üretim masrafları çıktıktan sonra elde kalan artık, bir çiftçi ailesinin tüketim harcamasından çok daha büyüktür. Kaldı ki, buğday örneği küçültücü bir örnektir. Sınaî bitkiler üreten 100 dönüm büyüklükteki bir tarımsal işletmede, kapitalist ilişkileri eksiksiz görmek mümkündür.

Nitekim, 1963 yılı verilerine göre, pamukta en verimli üretim yapan tarımsal işletmeler, 101-200 dönüm büyüklüktedir. Gerçekten de bu dilimde, pamuk üreten işletmelerin % 6.7'si pamuk ekilen alanların % 16.7'sini kontrol ederken, üretimin % 19.1'ine sahip çıkmaktadır. Oysa, 201-500 dönüm büyüklükteki işletmeler, toprakların % 19.2'sini elinde tutarken, üretimin % 15.9'unu kontrol edebilmektedir. Pamukta 100 dönümden büyük kapitalist işletmeler, pamuk ekilen alanların % 53'ünü ve pamuk üretiminin de % 54'ünü kontrol etmektedirler.

Yine 1963 yılı verilerine göre, 200 dönümden büyük topraklarda buğday üreten tarımsal işletmeler, toplam buğday üreticilerin % 5.5'ini oluştururken, kapitalist üretim koşulları altında ekilen alanların % 30'unu ve buğday üretiminin de % 42'sini ellerinde bulundurmaktadırlar.

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye'de kapitalist üretim koşulları altında üretimde bulunan 150 bin civarında tarımsal işletme vardır. Bunların çiftçi aileleri içindeki payı % 4 civarında küçük bir oran olmasına karşılık, toprakların % 40'ını ve toplam tarımsal üretimin yarısına yakınına kontrol edebilmektedirler.

Soru 59 : Geçimlik tarım ne demektir? Tarımda küçük üreticilerin ağırlığı ne kadardır?

Tarım kesiminde, tüketim için üretim yapan işletme sahiplerine küçük üretici ve bu tür işletmeciliğe de geçimlik tarımsal üretim adı verilir. Esas amacın üretim için üretim (esas meta üretimi) olmaktan öteye, tüketim için üretim (küçük meta üretimi) olduğu bu tip tarımsal işletmecilik, son yirmi yıldır büyük kayıplara uğramasına rağmen, yine de Türk tarımında önemli bir ağırlığa sa-

hiptir. Bugünün koşullarında 1-50 dönüm büyüklükteki toprağa sahip çiftçi ailelerini küçük üretici olarak var sayarsak, bunların sayısı 2 milyon 300 bin civarındadır. 1970 verilerine göre, ülkede küçük üreticilerin toplam üreticiler içindeki payı % 70.1'dir. Tarımda, işletme ve nüfus sayısı açısından büyük bir ağırlık taşıyan küçük üreticilik, toprak büyüklüğü ve üretim bakımından aynı öneme sahip değildir. 1-50 dönüm büyüklüğünde topraklara sahip küçük üreticiler, toplam toprakların ancak % 31.2'sine sahipken, üretimin yaklaşık olarak % 20-25 ini kontrol edebilmektedirler. Sözelimi, 1-50 dönüm büyüklükteki topraklarda buğday üretenler, buğday ekilen alanların % 19.6'sını ve toplam buğday üretiminin de ancak % 16.7'sini ellerinde bulundurabilmektedirler.

Tüketim için üretim kavramından, üretilen ürünlerin tamamını çiftçi ailelerin kendilerinin tükettiği anlamını çıkarmamak gerekir. Söz gelimi, 20 dönüm büyüklükte toprağa sahip bir çiftçi ailesi, 7000 liralık şeker pancarı üreterek, o üretim yılında 5500 liralık bir gelir sağlamış ve gelirinin tamamını tüketmiş olsa, ürettiği ürünün tamamını pazara çıkarmış olmasına rağmen, yine de bu üretimin amacı tüketim olmak gerekir. Çünkü, elindeki toprak büyüklüğünün sınırlı olması nedeniyle, bu küçük üreticinin üretimden beklediği esas amaç, yalnızca kendisinin ve ailesinin gereksinimlerini karşılayabilmektir.

1950'lerden önce ülkemizde, küçük üreticiler genellikle kendi tüketimleri için gerekli tarımsal ürünleri üretirler ve bunların çok küçük bir bölümünü pazara çıkarırlardı. 1950'den itibaren kapitalist ilişkilerin tarımda hızlı gelişmesi bunları da etkilemiş ve pazarla olan bağları önemli oranda artmıştır. Gerçi yakın günlere kadar Türkiye'de, tarımsal ürünlerin büyük bir bölümünün üreticiler tarafından tüketildiği öne sürülmüş ve giderek ta-

rımın feodal bir yapıya sahip olduğu bile ileri sürölmüş-tür. Ama, tüm bunlar ciddiye alınacak görüşler olmadığı gibi, 1972'ler Türkiye'sinde kapitalist ilişkilerin gelişmişlik derecesini pazar için üretimin yaygınlığıyla ölçmeye kalkmak, hem bilinen bir gerçeğin tekrarı olacak ve hem de mevcut kapitalist ilişkilerin ağırlığını abartmaktan öteye fazla bir anlam taşımayacaktır.

Günümüz Türkiye'sinde küçük üreticilerin nitelikleri, çeşitli nedenlerden ötürü, homojen bir durum göstermez. Bu farklılık, küçük üreticilerin sahip oldukları toprak büyüklüğüne, toprağın verimliliğine, işledikleri toprağın bulunduğu bölgeye ve ayrıca da ürettikleri ürünün niteliğine bağlı bir durumdur. Bu etkenler, küçük üreticinin gelir dağılımından aldıkları payı, pazarla olan ilişkilerini ve sömürölme yöntemlerini tayinde önemli bir rol oynar.

Soru 60 : Türkiye'de tarım işçileri ve küçük üreticiler nasıl sömürölür?

Tarım kesiminde sınıfsal ayrışım ya da köylölük, dört bölümde incelenebilir: 1) Tarım işçileri, 2) Küçük üreticiler, 3) Orta köylölük, 4) Büyük toprak sahipleri. Bunlardan tarım işçileri ve büyük toprak sahipleri (kapitalist çiftçiler) temel sınıfları, diğerleri de ara tabakaları oluşturur.

Türkiye'de hiç topraksızlardan bir milyon kadar aile tarım işçiliği yapmaktadır. Kapitalist üretim koşulları altında genellikle büyük ve orta çiftçiler tarafından sömürölün bu kesim, örgütlü olmadığı gibi, hemen hemen hiçbir sosyal güvenlik hakkına da sahip değildir. Çoğu kez, ücret tayininde bile söz sahibi olmadıklarından yoğun bir sömürölünün boyunduruğu altındadırlar. Bu duru-

mu doğuran nedenler birden fazladır. Bir kere, tarımda iş-gücü gereksinimi hem çok düşük ve hem de mevsimlidir. Tarım kesiminde büyük bir iş-gücü, gizli ve açık bir biçimde işsiz olunca, ücretlerin çok düşük bir noktada teşekkül etmesi doğaldır. Ayrıca, tarım işçiliğinin sürekli bir nitelik taşımaması, tarım işçilerini belli mevsimlerde çalışmak için kentlere sürüklemektedir. Tüm bunlar, tarım proletaryasının örgütlenmesini ve sınıf bilincine kavuşmasını güçleştiren önemli etkenlerdir.

Küçük üreticiler, Türkiye tarımında tarım işçileriyle birlikte en büyük kitleyi oluştururlar. İki milyondan daha fazla çiftçi ailesinden oluşan küçük üreticiler, yarı proleter bir niteliğe sahiptirler. Sınırlı toprağa sahip olmaktan ötürü, ikili bir sömürü yöntemiyle varlıklı sınıfların baskısı altındadırlar. Bir taraftan, sahip oldukları toprakların büyüklüğü ailelerinin gerekli ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli olmadığından, tarım işçiliği yapmak zorunluğunda kalmaktadırlar. Bu durum, küçük üreticilerin kapitalist üretim koşulları altında genellikle, büyük ve orta çiftçiler tarafından sömürülmesi demektir. Öte yandan bu tip işletmeler, gerek tüketim harcamaları için ve gerekse üretim giderleri için gerekli olan nakit para sıkıntısı içindedirler. Sürekli olarak tarımda izlenen bu gerçek, küçük üreticiyi bir de tüccar ve tefeci sermayesinin sömürüsü altına sokar. Çoğu kez küçük üretici, ürününü ya daha hasat etmeden borçlandığı tüccara devreder, ya da tefeciden ipotek karşılığı yüksek bir faizle borç alarak sonunda, elindeki toprağından da olur.

Üretilen ürünlerin niteliğine bağlı olarak, küçük üreticilerin belli bir bölümünün de ücretli işçilik kullandığı bilinen bir gerçektir. Söz gelimi, pamuk ve tütün gibi bazı teknik bitkilerin üretimi, 10 dönüm büyüklükten sonra ücretli işçiliği süresiz de olsa kullanmak zorundadır. Burada bir soru sorulabilir: Ücretli işçilik kullanıldığına

göre, bu tip işletmelerin kapitalist işletme sayılması gerekmez mi? Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, 20 dönüm toprağa sahip bir tütün ekicisi, üretimin niteliği gereği ücretli işçilik kullanmaktadır. Türkiye’de tütünün dönüm başına verimi 47 kg.’dır. 20 dönüm bir tütün işletmesinin, yılda üretebileceği tütün miktarı bir ton ve bunun satışından elde edeceği para da 10 bin lira civarındadır. Üretim giderleri çıktıktan sonra elde kalan paranın, çiftçi ailesini ancak geçindirecek büyüklükte olduğu ve ayrıca bu küçük üreticinin bizzat kendisinin de sömürü altında olduğu düşünülürse, bu tür işletmelerin kapitalist bir nitelik taşıdığını söylemek mümkün değildir.

Soru 61 : Tarım kesiminde çözüm bekleyen sorunlar nasıl özetlenebilir?

Tarım kesiminin çözüm bekleyen sorunları o kadar çoktur ki, başka ve ayrıntılı bir araştırma konusu olabilir. Biz, önce, sektörle ilgili bazı ana sorunlara öz olarak değineceğiz ve sonra da konunun nasıl çözümlenebileceği noktasında görüşlerimizi belirteceğiz.

Bir kere, ilgili kesimde önemli gelişmeler olmasına rağmen üretim, hâlâ büyük oranda doğal koşullara bağlıdır. Bundan ötürü, üretim ve dolayısıyla gelir seviyesi hem çok düşük ve hem de yıllar itibariyle büyük dalgalanmalar göstermektedir. Çeşitli tarımsal ürünlerin hektar başına verimleri, dünya ölçülerine göre oldukça düşüktür. Bunu doğuran en önemli neden, ileri girdilerin Türk tarımında henüz yeterince kullanılmamasıdır. Gerçekten de, Türk tarımında bin hektara düşen traktör sayısı, İtalya’dan 15, Belçika’dan 31, Lüksemburg’dan 45 ve Batı Almanya’dan 60 kere daha küçüktür. Keza gübre kul-

lanımı, İspanya'dan 5, Yunanistan'dan 8, Fransa'dan 18 ve Hollanda'dan 70 kere daha azdır.

Geri kalmış bir ülke ekonomisi için, hızlı gelişmenin temel gereklerinden birisi, tarımın açılmasıyla ilgilidir. Kapitalist mantık içinde sanayileşme tarımsız düşünülemez. İlk kez tarım, kentli nüfusun gerek duyduğu gıda maddeleri ile sanayi için gerekli hammaddeleri yeterince üretme yeteneğine sahip olmalıdır. Ayrıca, sanayileşme için gerekli yatırım mallarının dışardan satın alınabilmesi, büyük ölçüde tarımsal ürünlerin ihracatının artırılabilmesine bağlı bir durumdur. Bugüne değin tarımın, bu fonksiyonlarını gereğince yerine getirdiği söylenemez. Eğer yerine getirebilmiş olsaydı, sanayileşme çabaları için dış kaynaklara gerek duyulmaz ve belirli ölçüde de olsa ekonomi, dışa bağımlı bir hale gelmezdi. Bugünkü durumuyla tarım, kapitalist mantık içinde hızlı büyümeyi köstekleyecek bir niteliktedir.

Ayrıca, tarım topraklarının gerek mülkiyet ve gerekse işletme büyüklüğü açısından dağılımı, büyük bir dengesizlik göstermektedir. Çeşitli tarımsal işletmeler, fazla sayıda ve dağınık parçalardan oluşmakta ve bu durum üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Kapitalist üretim koşulları altında, toprakların ve buna bağlı olarak da üretimin çiftçi aileleri arasındaki dağılımının adaletsiz olması doğaldır. Hatta, kapitalist ilişkiler geliştikçe gelir dağılımı daha da adaletsiz bir durum alacaktır. Kapitalist üretimin değişmez bir yasasıdır bu. Türk tarımında bu dengesizlik yeterince vardır: Tarımda en az gelirli ailelerin % 20'si toplam gelirin % 6'sını alırken, son dilimdeki %20'si tarımsal gelirin %49.6'sını ele geçirmektedir. Başka bir deyişle, tarımcı ailelerin % 80'i, yani 3 milyon 200 bin çiftçi ailesi toplam tarımsal gelirin ancak % 50.4'üne sahip olurken, % 20'yi oluşturan öteki 800 bin çiftçi ailesi toplam gelirin yarısını kontrol edebilmek-

tedir. Gelir dağılımının kentlerdeki görünümü, görece olarak, tarıma oranla daha adaletsizdir. Bu durum, köylerde yaşayan emekçilerin kentlerdekinden daha iyi durumda olduklarını göstermez. Aksine, 1966 yılı verilerine dayanarak yapılan bir araştırmaya göre, köyde kişi başına gelir 1437 lira iken, kentlerde 4361 liraya ulaşmaktadır. Bu, şu demektir: Kentlerde gelir dağılımı daha adaletsiz olmasına rağmen, köy emekçilerine göre kent emekçilerinin ulusal gelirden aldıkları pay, hem görece ve hem de mutlak olarak daha yüksektir.

Tarım kesiminde çözüm bekleyen önemli sorunlardan birisi de, Türkiye'nin temel sorunlarına sıkı sıkya bağlı olan, tarımsal nüfusla ilgilidir. Türkiye'de son yirmi yıldır, kentleşme olayında büyük mesafeler alınmasına rağmen, tarımda yaşayan nüfusun sayısı hâlâ kabarık bir yekûn tutmaktadır. Çoğu kez, gizli ve açık bir biçimde işsiz olan bu kesim, önemli bir istihdam sorunu olarak karşımızda durmaktadır.

Sonuç olarak, kapitalist mantık içinde sanayileşme olayının gerçekleştirilebilmesi büyük oranda, tarımla ilgili bir durumdur. Tarımda bu anlamda gündemde bekleyen sorunlar çözümlenmeden, hızlı büyümeye ilişkin amaçların gerçekleşmesi oldukça güçtür.

Soru 62 : 1972'ler Türkiye'sinde, tarımda ulaşılacak istenen amaçlar nelerdir?

Günümüz Türkiye'sinde, tarımda çözüm bekleyen sorunların neler olduğunu biliyoruz. Bu sorunların ele alınış biçimleri ve çözümleme yöntemleri, tarım sektöründe ulaşılacak istenen amaçlara bağlı bir durumdur. Sorunun çözümünden beklenen amaçlar ise, tüm sınıflı toplumlarda olduğu gibi, kapitalist bir toplumda da sınıfsal

bir nitelik taşır. Bu demektir ki, konu egemen güçlerin isteği doğrultusunda ele alınacak ve aynı yönde çözüm yolları aranacaktır. 1972'ler Türkiye'sinde olayların gelişimi, tarıma ilişkin varılmak istenen hedeflerin, sosyal adalet ilkesini gerçekleştirmekle yakından ve uzaktan bir ilişkisi olmadığını açıklığa çıkaracak bir nitelik kazanmıştır. Toprak konusunun çözümüyle, egemen güçlerin ve özellikle sanayi burjuvazisinin isteklerinin karşılanmasının amaçlandığına bir türlü akli yatmayan küçük burjuva bürokrat radikalizmi için bu gelişim, herhalde anlaşılmaz bir şeydir.

Sanayi burjuvazisinin tarım kesiminden şikâyetleri hem çoktur ve hem de yeni değildir. 1960'lardan itibaren özellikle dayanıksız tüketim malları üretiminde ihtisallaşmaya başlayan Türk imalât sanayii, 1969'larda satma sorunuyla karşı karşıya gelmişti. İç pazar belli bir doymuşluğa gelince stoklar şişmiş, üretim yavaşlamış ve 1970'de bunalım gözle görülür, elle tutulur bir nitelik kazanmıştır. Demirel hükümetince yapılan devalüasyon uygulaması, tarım ürünlerinin taban fiyatlarının artırılması, yürürlüğe konulan Devlet Personel Kanunu ve hazırlıklarına girilen Tarım Reformu Kanun Tasarısı v.b. bunalımın önüne geçmek için alınan bir dizi tedbirden bazılarıdır. Ekonomik bunalım, ya da sanayiın satma sorunu, alınan bazı kararların katkısı yanında ve büyük oranda 1971'den itibaren önemli miktarlara ulaşan işçi dövizleriyle geçici bir süre de olsa önlenebilmiştir.

Ama, sanayi burjuvazisi bunların yeter tedbir olmadığı bilincine çoktan ulaşmıştır. Bu işin büyük ölçüde, yeni iç ve dış pazar olanaklarıyla çözümlenebileceğini iyi bilmektedir. Dış pazar şimdilik burada konumuzun dışında, ama iç pazar denilince ilk akla tarım gelmektedir. Sanayicilerin tarımdan bekledikleri genellikle iki noktada özetlenebilir: Bunlardan birincisi, tarımda yaşayan

nüfusun sanayi malları talebini artırmak; ikincisi de, öteki tedbirlerle birlikte çeşitli kanallardan sanayie fon aktarmaktır. Bunları gerçekleştirmek için alınacak tedbirler ise, tarımsal ürünlerin fiyatlarını kontrol ederek tarımsal üretimi artırmak, geri tekniklerle üretim yapan ataerkil üretim ilişkilerini temizlemek ve tarım kesimini vergilendirmektir. Sanayicilerin bu istekleri yeni değildir, ama 1972'ler Türkyesinde bu isteklerini kabul ettirecek kadar güçlüdürler.

Nitekim, Üçüncü Beş Yıllık Plan Strateji'sinde tarıma ilişkin öngörülen hedefler hemen hemen aynı doğrultudadır. Gerçi yeni stratejide sosyal adalet ilkesinden de söz edilerek, Anayasa'nın 37. maddesi uyarınca topraksızlara toprak dağıtılacağı da yazılıdır ama, bunu fazla ciddiye almamak gerekir. Bu tür sözler son elli yıldır, konuyla ilgili tüm resmî yayınlarda yer almıştır: «Tarım sektörünü,... **diğer sektörlere net kaynak aktarabilecek güce ulaştırmak**; tarımdaki gelişmeyi ekonominin ihtiyaçlarına yeterli bir duruma getirmek esas olacaktır. Bunun için tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, kalitenin yükseltilmesi,... tarımın hava şartlarına duyarlılığını en aza indirecek ürün cinslerinin yetiştirilmesi ve tekniğin yaygınlaştırılması esas olacaktır. **Gıda maddeleri arzının, ekonomide bu mallara bağlı olarak enflasyonist baskıların doğmasını önleyecek seviyede tutulması gözetilecektir.**» (Yeni Strateji sf. 30, altlarını ben çizdim. Ö.Ö.)

Soru 63 : Sanayi kesiminin tarıma ilişkin istekleri gerçekleştirilebilir mi?

Önümüzdeki yıllarda Türkiye ekonomisinin, kapitalist üretim koşulları altında, büyük güçlüklerle karşılaşmadan bir süre daha gelişebileceği söylenebilir. Bunun

böyle olması için de, belirli gereklerin yerine getirilmesi zorunludur. Sanayileşme ve dolayısıyla kapitalist mantık içinde ekonomik gelişmede belli hedeflere ulaşılabilmesi, daha çok, ara malları ve üretim araçları üretimine yönelme sancısı çeken sanayi sektörüne bağlı bir durumdur. Bundan ötürü de konu, en çok sanayi burjuvazisini ilgilendirir. 1972'ler Türkiye'nin toplumsal güç dengesinde önemli bir ağırlığa sahip olan **sanayi burjuvazisi**, kendisine yüklenen bu **tarihsel ödevi** herhalde başaracak olanaklara sahiptir.

Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için de, bir dizi tedbirin alınması gerekmektedir. Bu tedbirlerden önemli bir bölümü de tarımla ilgilidir. Tarımdaki sanayicileri ilgilendiren sorunların önemli bir bölümü çözümlenebilirse, sanayi kesimi için tarımda ulaşılacak istenen amaçlar gerçekleşmiş olacaktır. Kapitalist üretim koşulları altında çözümlenmesi olanaksız olan ve genellikle geniş halk yığınlarını ilgilendiren sorunlar ise, kapitalizm yaşadıkça gündemde bekleyecektir. Aslında, daha önce sözünü ettiğimiz sorunların tamamının sınıflı bir toplumda çözümlenebilmesi mümkün değildir. Çünkü, bunların çözümünden beklenen amaçların bir bölümü, diğerleriyle çelişiktir. Söz gelimi, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumda, tarımda kapitalist ilişkilerin daha hızlı gelişmesi isteğiyle, gelir dağılımının âdil bir duruma getirmek isteği, birlikte yürütülmesi olanaksız olan iki çelişik amaçtır. Bu demektir ki, sanayileşme ve giderek ekonomik gelişmenin en büyük fedakârlığını yine geniş halk kitleleri omuzlayacak ve büyümenin nimetlerinden de egemen güçler ve özellikle sanayi burjuvazisi yararlanacaktır.

Tarımda çözümlenmesi mümkün isteklerden birisi ve belki de en önemlisi, tarımsal üretimin artırılmasıyla ilgilidir. Tarımsal üretimin kapitalist üretim koşulları al-

tında artırılabilmesi için alınacak tedbirler çok yönlüdür. Bir kere, tarımsal üretimin doğal koşullara duyarlılığının en küçük seviyeye düşürülmesi gerekir. Bunun için de tarımda, hem yoğun sermaye kullanımını engelleyen unsurların temizlenmesi ve hem de hava koşullarına karşı en az duyarlı bitki türlerinin üretimine öncelik verilmesi zorunludur. Tüm bunlar, tarımda küçük üreticiliğin ve ataerkil üretim ilişkilerinin temizlenmesini gerektirecek tedbirlerdir. Bu hem tarımsal üretimin artırılabilmesinin ön koşulu ve hem de kapitalist gelişmenin doğal bir sonucudur.

Ayrıca ve asıl zor olanı; tarımda halen mülksüz olanlarla yeniden mülksüzleşecekler için, kentlerde yeni iş olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Bu ise daha hızlı sanayileşmeğe, yani sanayi burjuvazisine daha çok kaynak aktarmağa bağlı bir durumdur. Burada en büyük yük yine emekçi kitlelerle, devlete düşmektedir. Türkiye’de devlet kapitalizminin günümüzdeki en büyük ödevi, sanayi burjuvazisiyle çelişmek değil, onunla iyice bütünleşmek ve onun (sanayi burjuvazisinin) istekleri doğrultusunda yeniden organize olmaktır. Bu istekler, günümüz Türkiyesinde karşı koyabilecek bir güç olmayınca, sanayiciler için gerçekleştirilmesi çok zor olan amaçlar olmasa gerektir.

Soru 64 : «Toprak reformu» ve «tarım reformu» kavramları ne demektir?

«Toprak reformu» ve «tarım reformu» kavramları, üzerinde çok tartışılmış ve birçok kereler yeniden keşfedilmiş tanımlardır. Ama yine de, bir anlaşma sağlanamamış ve bu konuda bir kavram kargaşalığı sürüp gitmiştir. Sorun, Türkiye’de ençok istismar edilmeğe elverişli

bir nitelik taşıyınca, bu durumu doğal karşılamak gerekir. Ayrıca, kapitalistleşme sürecinin hız kazanması, toplumda sınıfların belirgin bir nitelik kazanmasını sağlamış ve giderek çeşitli sosyal sınıfların konuyu farklı açılardan değerlendirmeleri olağan bir biçim almıştır. Türkiye’de bu konuda yapılan tartışmaların önem ve içeriğini kavrayabilmek için, toplumların tarihî gelişim süreçlerine uygun olarak, ilgili kavramların kuramsal tanımlarını görmek, hem gerekli ve hem de yararlı olacaktır.

Toprak reformu denildiği zaman kavram, kuramsal olarak, büyük toprak parçalarının (mülkiyet açısından) kamulaştırılarak, topraksız ya da az topraklı köylülere küçük işletme birimleri biçiminde dağıtılmasını içerir. Yalnız sözü geçen uygulamanın, burjuva demokratik devrim aşamasında söz konusu olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. Bu anlamda toprak reformu, feodalizmin tarımda kesin tasfiyesi demektir.

Tarım reformu kavramı ise, tarım işletmelerinin ileri teknikleri kullanarak, tarımın doğal koşullara bağlılıktan kurtulması ve giderek tarımsal üretimin artırılması için alınacak tedbirler bütünüdür. Bu noktada bir soru sorulmalıdır: Bir toplumda, hem topraksız ve az topraklı köylülerin topraklandırılmasını ve hem de üretici güçlerin gelişmesini gerçekleştirmeyi amaçlayan bir reform, kapitalist gelişmenin her noktasında uygulanabilir mi? Başka bir deyişle, topraksız çiftçileri topraklandırmak isteğiyle, tarımsal üretimi artırmak isteği, her zaman çelişmesiz iki amaç olarak yürütülebilir mi? Bu soruyu cevaplayabilmek için, tarımda kapitalizmin gelişme biçimlerine kısaca göz atmak gerekir.

Hatırlanacağı gibi, kapitalist ülkelerde tarımın gelişmesi ya da feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçiş iki biçimde olmuştur. Bunlardan birincisi, klasik biçim diye adlandırabileceğimiz ve tipik örneğini,

Fransa'da 1789 burjuva devriminde gördüğümüz, feodal toprak mülkiyetinin ve işletme şeklinin kesin tasfiyesi ile üretici güçlerin hızlı gelişiminin sağlanmasıdır. Fransa'da asillerin ve kilisenin toprakları kamulaştırılarak, küçük işletme birimleri biçiminde köylülere satılmıştır. Bu devrim yöntemi tarımda, hem köylüye toprak dağıtımını ve hem de kapitalist üretim koşulları altında üretici güçlerin hızlı bir gelişimini gerçekleştirebilmiştir.

Ama bu tür bir uygulamayı, toplumların büyük bir bölümü gerçekleştirememiştir. Çünkü, feodalizmden kapitalizme geçişin biçimini tayin eden en önemli etken, devrimin toplumsal tabanıdır. Toplumda feodal üretim ilişkilerini denetleyen kişilerin, yeni oluşan burjuvalara karşı hâlâ güçlü olmaları nedeniyle, feodal ilişki ve kurumların kesin tasfiyesi mümkün olmaz. Bu, Junkers denen ve klasik örneğini Almanya'da gördüğümüz gelişme tipidir. Burada feodal işletme biçimleri esas olarak kalır, zamanla yavaş yavaş kapitalist işletmelere dönüşür. Almanya'da feodal sınıf, Fransa'da olduğu gibi kesin ve köklü bir tasfiyeye uğramamış, asiller kendileri farklılaşarak kapitalist üretime geçmişlerdir.

Bu durumda, «toprak reformu» ve «tarım reformu» kavramlarının, toplumların tarihî gelişim süreci içinde ve özellikle kapitalist gelişmenin belli bir noktasına gelen toplumlarda birbirleriyle çelişik bir nitelik taşıyacağı açıktır. Örnek vermek gerekirse, kapitalist üretimin egemen olduğu bir toplumda, kapitalist tarım işletmeleri için, daha ileri girdilerin kullanılmasını gerçekleştirmek amacıyla tarım reformu deyimiyle adlandırdığımız tedbirler alınabilir, ama köylüyü topraklandırmak amacıyla bu tür işletmelerin kamulaştırılarak dağıtılması düşünülemez. Bu anlamda, toprak ve tarım reformu kavramları birbiriyle çelişiktir. Ama, aynı ülkede, ataerkil üretimin hüküm sürdüğü yöreler varsa, bu tip işletmeler-

de kapitalizmin gelişmesini sağlayabilmek için, iki kavramı birbirinden ayrı düşünmenin olanağı yoktur. Sonuç olarak, toprak ve tarım reformu kavramlarının anlam ve mahiyetleri, «ister birlikte ve ister ayrı ayrı kullanılsınlar», büyük oranda toplumların üretim biçimine, belli bir üretim biçiminin gelişmişlik düzeyine ve giderek sosyal sınıfların toplumsal güç dengesindeki ağırlıklarına bağlı bir durumdur.

Soru 65 Türkiye’de toprak ve tarım reformu kavramları hangi anlama alınmaktadır? Bu konuda değişik görüşler var mıdır?

Türkiye’de toprak ve tarım reformuna ilişkin görüşler dört ana bölüme ayrılarak özetlenebilir: 1) Sanayi burjuvazisinin isteklerini yansıtan reform anlayışı, 2) Orta ve büyük toprak sahiplerinin toprak ve tarım reformuna ilişkin görüşleri, 3) Egemen sınıflarla çıkarları çelişen emekçi sınıfların istekleri, 4) Küçük burjuva bürokratik radikalizmin konuya ilişkin görüşleri.

Sanayi burjuvazisinin toprak ve tarım reformuna ilişkin görüşleri, tarım kesiminden beklediği çıkarlarla yakından ilişkili olup, isteklerinin gerçekleşmesi doğrultusundadır. Bunun için de, genel anlamda bir kamulaştırma ve giderek topraksız ve küçük topraklı köylülere toprak dağıtılmasına karşıdırlar. Böyle bir davranışın hem olanaksız ve hem de yanlış bir tutum olduğunu, bu tür bir uygulamanın Türkiye’nin bugünkü koşullarına uygun düşmeyeceğini genellikle iki nedene dayanarak öne sürerler. Birinci olarak Türk tarımı, topraksız ve az topraklı ailelere yetecek miktarda toprak rezervine sahip değildir; ikinci olarak da, büyük kapitalist işletmelerin parçalanarak küçük işletme birimlerine bölünmesi, ta-

rımsal üretimi düşürecektir. Sanayi burjuvazisinin bu konudaki düşüncelerini (Demirel Hükümeti'nin tarım reformu adıyla bir yasa teklifi hazırladığı 1970 yılında), Eskişehir Sanayi Odası açık bir biçimde dile getirmiştir. Bu istekler özetle; ilk olarak, toprak reformu anlayışıyla ilgilidir. Bildiriye göre, toprak reformu kavramı Türkiye'de yanlış olarak, akıl ve ekonomi dışı bir tutumla, tarıma küçük işletme birimlerinin egemen oluşu biçiminde tanımlanmıştır. Aslında tanımdan anlaşılması gereken, tarım kesiminde ileri yöntemlerin uygulanması olacağını doğuracak, büyük kapitalist işletmelerin oluşmasını sağlayacak tedbirlerdir. Ayrıca bildiride, konuyla ilgili hükümet tasarısına katılmakla birlikte, ek olarak tasarıya, tarımı vergileyecek esasların da eklenilmesi gerektiği öngörülmektedir.

Büyük toprak sahipleri bazı noktalarda sanayicilerle çelişmekle birlikte, genel hatlarıyla aynı doğrultuda düşünmektedirler. Özellikle, kapitalist üretim koşulları altında tarımsal üretimde bulunan büyük toprak sahipleri, özel mülklerin kamulaştırılamayacağı ve tarımsal üretimin artırılması açılarından sanayicilerle aynı yönde düşünürlerken, fiyat ve vergi politikası noktalarında onlarla çelişmektedirler. Orta toprak sahipleri, toprakları kamulaştırma kapsamına girmese bile, bu yönde bir uygulamaya psikolojik nedenlerle karşıdılar.

Küçük burjuva bürokratik radikalizmin konuya ilişkin görüşleri, ikiyüz yılı aşkın bir süredir gelen bir yanlışlığın, 1970'ler Türkiye'sindeki uzantısıdır. Bu kesim, toplumda mevcut üretim biçimine, üretim ilişkilerine bağlı olan toplumsal güç dengesine boşveren bir görüşle, ülkede toprak reformu yapılmasını önerir ve de reformun egemen güçlere rağmen yapılabileceği inancını taşır. Bunlara göre, toprak reformundan beklenen esas amaç, toprakların çiftçi aileleri arasındaki dağılımını âdil

bir duruma getirmektir. Bu amacın gerçekleşmesi için ülkede yeterli toprak rezervinin var olduğu öne sürölerek, reform yapıldığı takdirde hem tarımsal üretimin artırılacağı ve hem de tarımda sosyal adalet ilkesinin gerekleştirilebileceğı iddia edilir. Radikal bürokrat kesime göre, bu uygulamanın sonucunda köylü sınıfı, hem ekonomik ve hem de siyasal özgürlüğe kavuşmuş olacaktır. Birkaç yüzyıl, devlet aygıtında önemli bir ağırlığa sahip olan radikal bürokrasi, bugüne değin halka, ne ekonomik ve ne de siyasal bir hak tanımadığı gibi, zaman zaman da toplumsal gelişmeyi gereksiz yere kösteklemiştir. Bugün halktan yana görünmelerinin altında yatan en önemli neden, almaya alışık oldukları artığı ellerinden kaçırma korkusu olsa gerektir. Bunlar için tek kurtuluş yolu herhalde, Türk toplumunun tarihsel gelişimine uygun olarak, egemen güçlerle bütünleşmektir. Önemli bir bölümü bu yolu çoktan seçmiş ve burjuvaziyle bütünleşmiştir.

Şimdi de toprak ve köylü sorunu hakkında sosyalist güçlerin görüşlerini özetlemeye çalışalım.

Soru 66 : Toplumcu görüş, toprak ve köylü sorunu hakkında nasıl düşünmektedir?

Kırsal yörelerde yerleşik emekçi kitlelerin, konuya ilişkin isteklerini yansıtmayı amaçlayan toplumcu görüşü, iki noktada özetlemek mümkündür: bunlardan birincisi, mevcut siyasal iktidardan talepleri; ikincisi de, sosyalist güçlerin siyasal iktidara sahip olmasıyla sorunun nasıl çözümleneceğı noktalarını kapsamaktadır. Ancak, Türk solunun toprak ve köylü sorununa bakış açısında bir anlaşma söz konusu olmadığı gibi, ayrıca büyük çoğunluğun konuya yaklaşım biçimi de, genellikle sosyalist teoriyle çelişir bir niteliktedir. Toprak ve köylü so-

runu abartılarak sosyalizmin temel meselesi haline getirilmiş ve mevcut iktidardan topraksız ve az topraklı köylülerin topraklandırılması amacıyla toprak reformu uygulanması istenmiştir. Bunun yanında da, sosyalist güçlerin iktidara gelmesi halinde köylüye toprak dağıtılacağı ilân edilmiştir.

Kanımızca bu görüşler, sorunu küçük burjuva bir yaklaşımla ele almak olup, büyük ölçüde yanlıştır. Kapitalizmin küçümsenmeyecek oranda geliştiği bir ülkede, toprak ve köylü sorunu, topraksızlara toprak dağıtımıyla çözümlenemez. Bu yönde bir istek, kırlarda kapitalizmin gelişmesini törpülemeyi ve giderek toplumun tarihsel gelişimini gereksiz yere kösteklemeyi amaçlayan bir görüştür. Kaldı ki, kır emekçilerinin bu yönde güçlü bir isteği olmadığı gibi, sorunun bu biçimde çözümlenmesinin olanaksız olduğunu da iyice bilmektedirler. Onların asıl istedikleri kendilerine yeni iş olanaklarının sağlanmasıdır. Kapitalist üretim koşulları altında, köylü sorununun çözüm yolu, sanayileşme ile kırlardaki fazla nüfusun kentlere aktarılması biçiminde olacaktır.

1972'ler Türkiye'sinin mevcut koşullarında, klasik bir toprak reformuyla sorunun çözümlenmesini önermek, bize göre havanda su dövmek olacaktır. Tüm büyük işletmelerin kamulaştırılıp dağıtılacağı düşünülürse, «optimal çerçevede» bundan yararlanacak aile sayısı 100 bini bulamayacaktır. Oysa en son verilere göre, yalnızca topraksız aile sayısı bir milyondan daha fazladır. Öte yanda, toprağı kendisine yetmeyen aile sayısı 2.5 milyon civarındadır. Kaldı ki, kapitalizmin belli bir aşamasına geldikten sonra, ileri metodları kullanan büyük tarım işletmelerinin bölünmesini istemek, hem teorik anlamıyla ve hem de pratik anlamıyla yanlıştır. Bir kere, egemen güçler tarımda küçük üreticiliğin kökünü kazımak istemektedirler. Bu, kapitalist gelişmenin doğal bir sonucu-

dur. Bu yöndeki uygulamalara karşı çıkmanın devrimcilikle yakından ve uzaktan bir ilişkisi yoktur. Bunun anlamı, küçük köylü işletmelerinin kaybolmasına, mülksüzleşen kitleler önünde alkış tutmak değildir. Aksine, küçük işletme birimlerinin kapitalizmin gelişmesiyle yok olacağı, emekçi kitlelere sürekli olarak anlatılır. Topraksız ve az topraklı kitleler için egemen güçlerden toprak önermek, kapitalist üretim koşulları altında küçük mülk sahiplerine ve mülksüzlere, kurtuluşlarının mümkün olduğunu savunmak demektir.

Bilindiği gibi bir toplumda, toprak reformu söz konusu edildiği zaman, bunun anlamı üretici güçlerin gelişmesini sağlamak amacıyla toprakların küçük işletme birimleri biçiminde dağıtılmasıdır, ama o ülkede demokratik devrim aşamasında ve feodalizmin kesin tasfiyesi anlamında. Konu kapitalizmin başında, burjuvaziye tarım kesimine sermayenin akışını kolaylaştırmak ve giderek köylünün kapitalist üretim içinde farklılaşmasını hızlandırmak için ilgilendirir; emekçileri ise, yine bu anlamda ve fakat bu farklılaşmanın kaçınılmazlığı ve bu durumun kırlardaki sınıf mücadelesinin gelişmesinin ön koşulu olduğu bilinci açısından ilgilendirir. Yalnız sosyalistler, kapitalistleşmiş ya da kapitalistleşme aşamasındaki büyük işletmelerin küçük parçalara bölünmesi yolundaki küçük burjuva isteklerini desteklemez, bunu sözde devrimci geçinen küçük burjuva ideologları yapar ve yeterince yapmaktadır.

Soru 67 12 marttan sonraki gelişmelerden toprak ve tarım reformundan beklenen amaçların ne olduğu belli olmuş mudur?

1972'ler Türkiyesinde, toprak ve köylü sorununun egemen güçlerin isteği doğrultusunda çözümleneceği iyi-

ce belli olmuştur. 12 marttan sonra hazırlanan kanun teklifleri ve bunlar üzerinde yapılan değişiklikler, toprak ve tarım reformuyla ulaşılmak istenen amaçların neler olduğunu açıklığa çıkarmıştır.

Birinci Erim Kabinesinin teknisyenlere hazırlattığı yasa tasarısının adı «Toprak Reformu Kanun Tasarısı» idi. Tamamen küçük burjuva bir görüşle hazırlanan bu tasarı, 1970'ler Türk toplumunun üretim biçimine ve toplumdaki güç dengesine boşveren düşüncenin tipik bir örneğiydi. Teknisyenler tasarısı ile getirilen yasanın ikinci maddesinde, toprak reformunun, sosyal, ekonomik ve siyasal olmak üzere üç amaç taşıdığı kabul edilmektedir. Yasanın sosyal yanı ile, Türk tarımında toprak ve gelir dağılımının dengesiz olduğu saptanarak, âdil bir toprak ve gelir dağılımının gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ekonomik amaç ise, tarımsal üretimin artırılmasıyla ilgilidir. Bu amacın, birinci amaçla çelişmezliği şöyle bir yargıyla kanıtlanmaktadır: «Türkiye'de toprak âdil olarak dağılmadığı ve tarımda çalışan yüzbinlerce kimsenin ise hiç toprağı bulunmadığı için, verimli bir şekilde işletilememektedir.» Teknisyenler tasarısında toprak reformunun siyasal amacı: «tarım kesiminde toprak ve gelir dağılımındaki dengesizliği gidermeğı, mülk güvenliğini ve toprakta çalışanlara Anayasa'nın öngördüğü hakları özgürce kullanma olanağını sağlamaktır.» Ekonomik-sosyal ve siyasal amaçların birbiriyle çeliştiğı, egemen üretim biçiminin niteliklerinden ve egemen güçlerin isteğinden kopuk, küçük burjuva radikal bir görüşle hazırlanan bu yasa, yasama organına dahi gelemediğı gibi, teknisyenlerle birlikte Birinci Erim Hükümetinin de başını yemiştir.

İkinci Erim Kabinesi, tasarının adıyla beraber muhtevasını da değiştirmiş ve Ferit Melen Kabinesi zamanındaki biçimiyle yasa, burjuva görüş ve niteliğe iyice yak-

laşmıştır. Teknisyenler tasarısında yasanın adı, «Toprak Reformu Kanun Tasarısı» olduğu halde, yeni şekliyle «Toprak ve Tarım Reformu Kanun Tasarısı» adını almıştır. Muhtevadaki değişikliklere gelince; amaçlar değişmiş, ikinci tasarıda esas amacın ekonomik olduğu, yapılan değişikliklerden iyice belli olmuştur. Çünkü, yeni biçimiyle yasada sosyal amaç geri plana itilirken ekonomik amaç ön plana alınmış, siyasal amaç da yasadan tamamen çıkarılmıştır. Esasen, İkinci Erim Kabinesinin başı Nihat Erim Ziraatçılar kongresinde, «tarım ve toprak reformundan beklediğimiz esas amaç, sosyal adaleti gerçekleştirmekten öteye, tarımda üretimi artırmaktır» diyerek, tasarının toplumun egemen güçlerinin isteğine uygun bir biçime getirildiğini belirtmek istiyordu.

Soru 68 : Toprak reformu Türkiye’de bugüne değin neden yapılamamıştır?

Türkiye’de kapitalist ilişkilerin gelişmesi klasik bir biçimde olmamıştır. Özellikle tarımda kapitalistleşme, oldukça yavaş bir seyir takip etmiş ve ancak 1950’lerden sonra hız kazanabilmiştir. Bunun nedeni, Osmanlılarda kapitalizm öncesi üretim biçiminin batıdan farklı oluşu ve giderek Türkiye’de burjuva demokratik devrimin toplumsal tabanının ayrı bir niteliğe sahip olmasıdır. 1920 devrimi, ülkede güçlü bir burjuva sınıfı olmayınca, önemli ölçüde büyük toprak sahipleri ve eşrafa dayanmak zorunluğunda kalmıştı. 1920 hareketinin bu niteliği, köylü ve toprak sorununun değişik bir anlayışla ele alınması sonucunu doğurmuştu.

Büyük toprak sahipleri, eşraf ve sivil-asker aydın ittifakı, o günün koşullarında köylüye toprak dağıtılması-

nı olanaksız kılacak ve tarımda kapitalizmin gelişmesi çok güç engellerle karşılaşacaktı. Burjuva sınıfının öncülük ettiği batı devrimlerinde, asillere ait topraklar kamulaştırılarak köylüye dağıtılmış ve tarımda kapitalist ilişkilerin hızlı gelişme olanakları sağlanabilmişti. Bizde, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini denetleyen kişilerin güçlü oluşu, bu ilişkilerin kesin tasfiyesini engellemiş ve büyük toprak sahiplerinin kapitalistleşmelerini beklemek kaçınılmaz olmuştur.

Bu nedenle, Atatürk'ün her açılışında Meclisten, köylüyü topraklandırmak için gerekli kanunun çıkarılmasını istemesine rağmen, böyle bir uygulamaya gidilememiştir: «...Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek memleket istihsalâtını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir... Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemahal lâzımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, **büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz.**» (Altını ben çizdim, Ö.Ö.)

Keza, Atatürk'ten sonra aynı himmeti Meclislerden İsmet Paşa ısrarla ister görünmüş ve fakat 1945'lere kadar konuyla ilgili ciddi bir girişimde bulunulmamıştır: «Bizim bu işteki mesleğimiz topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânını hazırlamaktır... Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile **köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır... Hiçbir vakit hiçbir adamın malını cebren zaptetmek fikrinde değiliz...**» (Altılarını ben çizdim, Ö.Ö.) Daha sonra çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da büyük bir tepki ile karşılanmış ve uygulamaya ile kanundan beklenen amaçlar gerçekleştirilememiştir. Kanun,

özel kişilere ait büyük toprakların kamulaştırılarak topraksız köylüye dağıtılmasını amaçlamakta iken, uygulama ile böyle bir amacın gerçekleştirilmesi bir yana, aksine kamu topraklarının büyük toprak sahipleri tarafından yağmalanmasına göz yumulmuştur. Bundan sonra da, bu yönde 1970'lere kadar ciddi bir girişimde bulunulduğu görülmemiştir ve herhalde bundan böyle de görülmeyecektir.

Soru 69 : Türkiye'de topraksız ve az topraklı köylüleri topraklandırmak amacıyla toprak reformu yapılabilir mi?

Topraksız ve az topraklı köylüleri toprak sahibi yapmak amacıyla bir toprak reformu söz konusu edildiğinde, en çok tartışılan noktalar, en az tartışılması gereken hususlardır. Türkiye'de bu konu her ele alınışta, ilk planda topraksız köylülerin çokluğundan dem vurularak, yeterli toprak rezervinin olup olmadığı tartışılmaya başlanır. Hemen sonra gelen tartışma konusu da, böyle bir uygulamanın tarımsal üretimi hangi yönde etkileyeceğidir. Türkiye'de yeterli toprak rezervi bulunsa bile, acaba topraksız ve az topraklı çiftçi ailelerini topraklandırmayı amaçlayan bir reform uygulaması yapılabilir mi? Bu soruyu cevaplayabilmek için, Türkiye'de mevcut üretim ilişkilerinin niteliğine ve giderek toplumsal güç dengesindeki sınıfların etkinlik derecesine bakmak gerekir. Başka bir deyişle, bu konuda yapılan yanlışlıkların en önemli nedeni, sorunu mevcut üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla toplumsal güç dengesinin niteliğinden ayrı düşünmek ve ayrı olarak ele almaktan ileri gelmektedir.

1972'ler Türkiyesinde egemen üretim biçimi **kapitalizm** ve buna bağlı olarak da toplumsal güç dengesinde en etkin sınıf **burjuvazidir**. Bu gerçeği dikkate almadan

sosyal demokrasi yada sözde sol adına burjuva iktidardan topraksız çiftçi aileleri için toprak önermek, kişinin kendi ukalâlığından öteye hiçbir anlam taşımaz. Kesiksiz 30 yıl politik iktidarı elinde tutan radikal bürokratizm, böyle bir uygulamayı gerçekleştirememişken, kapitalist ilişkilerin ülkenin en ücra köşelerine bile ulaştığı 1972 lerde bu yönde bir reform beklemek kelimenin tam anlamıyla havanda su dövmektir. Bugünün Türkiye'sinde tarım sorunu denildiği zaman anlaşılması gereken, bu kesimde üretimin doğal koşullara duyarlılığının en küçük seviyeye getirilmesiyle, tarımsal üretimin yüksek bir düzeye ulaşmasını gerçekleştirmektir. Bu, hem kapitalist mantık içinde sanayileşmenin ön koşulu ve hem de kapitalist gelişmenin doğal bir sonucudur.

Türkiye'de tarım kesiminde güç koşullar altında üretimde bulunan küçük üreticilerle, toplumsal değerlerin bölüşümünden yeterince pay alamayan kişilerin sayılarını saptayarak bunlara toprak önermek ilk bakışta gayet insancıl bir görüş gibi gelebilir. Ama bu öneri sahiplerinin mevcut üretim biçimi çerçevesinde böyle bir olayın gerçekleşebileceğini savunmalarından ötürü, bu isteğin insancıl hiçbir yanı olmadığı gibi, ayrıca böyle bir davranış, emekçi kitlelerin kapitalist üretim koşulları altında kurtuluşlarının mümkün olduğunu savunmakla bir olup, halk yığınlarının sınıf bilincine erişmesine de en büyük engeldir.

Sonuç olarak, Türkiye'de önümüzdeki yıllarda toprak ve köylü sorunuyla ilgili olarak alınacak tedbirler ve bu konudaki uygulamalar, ülkede kapitalist üretim biçimi var oldukça, hep egemen güçlerin isteği doğrultusunda olacaktır. Egemen güçlerin tarım kesiminden bekledikleri ise, kapitalist ilişkilerin daha hızlı gelişmesine ayak bağı olan engellerin ortadan kaldırılması ve giderek tarımsal üretimin artırılmasıdır.

V. BÖLÜM

SANAYİ KESİMİ

Soru 70 Sanayi ne demektir?

Çağımız ekonomilerinde, çeşitli mal ve hizmetlerin insan gereksinimlerini karşılayacak bir niteliğe getirilebilmesi, geniş bir iş-bölümüyle mümkün olabilmektedir. Buna ilişkin olarak bir toplumda, ekonomik faaliyetler sanayi, tarım, inşaat, ticaret, ulaştırma ve diğer hizmetler diye bölümlere ayrılır. Bu kesimlerden sanayi ve tarım esas üretken sektörleri; inşaat hariç ötekiler, hizmet sektörlerini oluşturur. İnşaat sektörünün üretken bir kesim sayılıp sayılamayacağı konusu tartışmalıdır. İlgili sektörün tümünü, kuşkusuz üretken faaliyetlerden saymak mümkün değildir. Ama, üretim olayının gerçekleşmesinde inşaat kesiminin, dolaylı ve dolaysız bir biçimde katkıda bulunan bölümünün üretken bir nitelik taşıyacağı doğaldır.

Sanayi sektörü de kendi içinde yapım (imalât), istihraç (maden çıkarma ve taşocağı sanayii), elektrik ve havagazı sanayii olarak üç ana kesime ayrılır. Ama, genellikle sanayi denildiği zaman ilk akla gelen ve anlatılmak istenen yapım sanayiidir. Çünkü, günümüz ekonomilerinde yapım sanayii kesimine oranla, istihraç ve enerji kesimlerinin önemi oldukça küçüktür. Söz gelimi, 1971

yılı verilerine göre, yapım sanayii kesiminin ulusal gelire katması %20.4 iken, istihracın %1.9 ve enerji kesiminin %1.4'tür. Doğaldır ki bunu söylemek, madencilik ve enerji sektörlerinin bir ekonomi için önemli olmadığını söylemekle bir değildir. Tam aksine, özellikle sanayileşme çabası içinde bulunan toplumlarda, sanayileşmenin temel koşullarından birisi, istihraç ve enerji kesimlerinde gerekli gelişmelerin sağlanabilmesidir. Ucuz hammadde ve enerjisiz bir sanayileşmeyi düşünmenin olanağı hemen hemen yoktur.

Madencilik ve tarım kesimlerinden aldığı hammaddeyi işleyerek insan gereksinimlerine cevap verebilecek bir biçime getiren sanayi koluna, yapım sanayii adı verilir. Günümüz ekonomilerinde toplum bireylerinin biyolojik ve hatta kültürel gereksinimlerinin bile büyük bir bölümü bu kesimin ürünleridir. Yapım sanayiinin bir toplum için bu kadar önem taşıması bundandır. Sanayiinin insan gereksinimlerini karşılayan malları üreten kesim olduğunu söylerken, konuyu egemen üretim biçiminden soyutladığımızın farkındayız. Aslında üretimin esas amacının neye dayalı olduğu, toplumdaki mevcut sistemin niteliğine bağlı bir durumdur. Söz gelimi, **kapitalist bir toplumda üretim**, toplum bireylerinin gereksinimlerini en iyi bir biçimde karşılamak için değil, **kâr sağlamak amacıyla planlanır**.

Soru 71 Sanayi malları hangi türlere ayrılır?

Sanayi kesiminde üretilen ürünlerin, toplum bireylerinin gerek duydukları maddeler olduğu yargısından, bu malların tamamının insanlar tarafından tüketilen ürünler olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Çünkü, bunların ancak bir bölümü tüketicinin yararlanmasına

elverişli bir biçimdedir. Diğer bir bölümü ise, insanın biyolojik ve öteki gereksinimlerini karşılayacak nitelikteki malların üretilebilmesi için gerekli olan ürünlerdir. Buna göre yapım sanayiinde üretilen mallar üç bölüme ayrılır: 1) Tüketim malları, 2) Ara malları, 3) Üretim araçları.

Tüketim malları, doğrudan doğruya insanların yararlarına cevap verebilecek nitelikteki mallardır. Bunlar da tüketimdeki sürelerine bakılarak, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları olarak ikiye ayrılırlar. Genellikle bir kerede yoğaltılabilen ürünlere dayanıksız tüketim malları, uzunca bir süre yararlanmaya elverişli olanlara da dayanıklı tüketim malları denilir. Radyo, buzdolabı, halı, çamaşır makinası gibi ürünler dayanıklı tüketim mallarına; konserve, şeker, içki, sigara ve benzeri ürünler de dayanıksız tüketim mallarına örnek olarak gösterilebilir.

Toplum bireylerinin gerek biyolojik ve gerekse öteki gereksinimlerini karşılamak amacıyla istemde bulundukları malları gerçekleştirebilmek için, çeşitli araç ve gereçlerin de üretilmesi zorunludur. Kabaca, tüketim mallarını ve öteki malları üreten araç ve gereçlere üretim araçları diyebiliriz. Örneğin, elbiselik kumaş bir tüketim malı, bunu üreten fabrika ise üretim aracıdır.

Ara malı dediğimiz ürünler de, dayanıksız tüketim mallarında olduğu gibi, bir kere kullanılmakla tükenen ürünlerdir. Yalnız bunlar tüketilmekle yok olmazlar, ancak nitelik değiştirerek yeni üretilen malın yapısında yer alırlar. Başka bir deyişle, gerek tüketim ve gerekse üretim araçları üretimi için gerekli olan maddelerdir. Bir tüketim malı olan kumaşın hammaddesi pamuk ise, ara malı pamuk ipliğidir. Keza, bir dokuma makinası nasıl bir üretim aracı ise, makinanın yapılması için gerekli olan demir ve çelik maddesi de ara malı niteliğindedir.

Yalnız, tüketim malı, ara malı ve yatırım malı ayrı-
rımlarının kullanım amaçlarına bağlı olarak değişebile-
ceğini akıldan çıkarmamak gerekir. Yani, bir ürün belli
bir amacı karşılarken tüketim malı, ama aynı mal başka
bir isteğe cevap verdiği zaman ara malı olabilir. Söz ge-
limi, kok kömürü bir yapım sanayii ürünüdür; evlerde
yakıldığı zaman bir tüketim maddesi, ama demir ve çe-
lik ana sanayiinde ise, bir ara malıdır. Keza benzin, bi-
nek otomobilinde bir tüketim maddesi ve fakat pek çok
yapım sanayii kesimlerinde de bir ara malı niteliğinde-
dir.

Soru 72 Sanayileşmede üretim araçları yapımı ne- den gereklidir?

Gerek kapitalist ve gerekse sosyalist üretim koşulla-
rı altında olsun sanayileşme, esas anlamıyla üretim ara-
cı üretmek demektir. Sorunu bir an için üretim biçimi-
nin niteliğinden ayrı olarak ele alırsak, sanayileşme bir
anlamda ekonomik kalkınma ile özdeştir. Kalkınma özün-
de insanın doğa üzerine etkinliğinin artması olduğuna
göre, kalkınmanın ölçüsü de, bir toplumun kontrolünde-
ki üretim güçlerinin toplamı olmak gerekir. Başka bir
deyişle, bir ülkenin kalkınmışlık derecesi kontrol edile-
bilen iş-gücü ve üretim araçlarının niteliksel ve nicelik-
sel bütünlüğü ile ölçülür.

Bir toplumun üretim araçlarına sahip olabilmesinin
iki yolu vardır. Bunlardan birisi, üretim aracını dışar-
dan satın almak; ikincisi de, ülkede üretmektir. Dışar-
dan satın almanın sakıncaları birden fazladır: Bir kere,
satın alabilmek için satmak gerekmektedir. Sanayileşme
çabası içinde bulunan gelişmemiş toplumların, dışardan
aldıkları malların fiyatları pahalı ve sattıkları malların

fiyatları ise ucuzdur. Kaldı ki, sattıkları mallarla satın almak istediklerini karşılayabilmeleri mümkün değildir. Tüm bunların anlamı ise dışa bağımlı olmak demektir.

Ayrıca, üretimin amacı kâr etmek bile olsa, insanların gerek duydukları mallar üretilecektir. Üretim araçlarının aşırı fiyatlarla dışardan satın alınmış olması, üretilen ürünlerin dünya pazarlarına göre yüksek maliyetlerle gerçekleştirilebileceğini gösterir. Bu ise, sınai ürünlerin gümrük duvarlarıyla korunarak, ancak iç pazarda alıcı bulabilmesi demektir. Kaldı ki, böyle bir uygulamanın uzun yıllar sürüp gitmesi mümkün değildir. Sorunu bir de, üretim ilişkilerinin niteliği açısından ele alırsak, konuyu anlamak çok daha kolay olacaktır.

Sanayileşmenin özünde sınıfsal bir sorun olduğunu, kapitalist mantık içinde kalkınmanın, ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesi olduğunu biliyoruz. Türkiye'nin koşulları açısından da bizi asıl ilgilendiren nokta budur. Kapitalist üretim koşulları altında üretimde bulunan sanayicinin, üretimden beklediği esas amaç kuşkusuz kâr olacaktır. Sanayici için, ülkenin bağımlı hâle gelmesi ve halk kitlelerinin dünya pazarlarına oranla aşırı fiyatlarla sömürülmesi hiç te önemli bir olay değildir. Bir kere, ürettiği ürünler gümrük duvarlarıyla korunacağından dış üreticilerle rekabet söz konusu olmayacaktır. Ayrıca, üretim araçları üretimine yatırım yapmak hem pahalı ve hem de risklidir. Oysa, kısa sürede büyük çıkarlar sağlanabilen tüketim malları üretimine yatırmak hem risksizdir ve hem de daha az bir parayla gerçekleştirilebilmektedir.

Bu durum, sorunun sanayi burjuvazisi için tatlı yanıdır; asıl tatsız olanı böyle bir üretim yönteminin uzunca bir süre devam ettirilebilmesinin olanaksız olmasıdır. Üretim araçlarını dışardan satın alarak, dayanıksız tüketim malları ya da montaj sanayii üretimiyle kapitalist

Üretim koşullarının uzunca bir zaman sürdürülebildiği bir toplum rneği görülmemiştir. Belli bir noktadan sonra, ara malı ve üretim aracı üretmek zorunlu hale gelir.

Soru 73 Türk toplumundaki sanayileşme çabaları, 1950'lere kadar neden başarılı olamamıştır?

Kapitalizm ncesi üretim biçimlerinde, toplumların üretimi büyük oranda tarıma dayalı idi. Toplumsal retim içinde sanayi malları üretiminin payı ciddiye alınamayacak kadar küçük bir yekn tutmaktaydı. Sanayi malları üretiminin, görece olarak önem kazanmaya başlaması feodal retimnin dağılma ağma rastlar. Çünkü tam bu dönemde, feodal retimnin bağrında doğup gelişen burjuva sınıfının elinde küçümsenmeyecek paralar birikmiş ve bu paralar sanayie yatırılabilmişti. Belli elerde biriken bu tüccar ve tefeci sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesi ve giderek yeni üretim koşulları altında ele geçen artıkle büyüyen bu paraların, sürekli olarak sanayie yatırılması, klasik anlamıyla sanayileşme olarak tanımlanabilir. Günümüzdeki gelişmiş kapitalist ülkelerin endüstrileşmesi böyle bir uygulamayla mümkün olabilmiş ve ayrıca da pek çok ülkenin smrgeleştirilerek yağmalanması sanayileşme olayını olumlu yönde etkilemiştir.

Ama, kapitalist mantık içinde endüstrileşme olayını gerçekleştirebilen toplumların sayısı çok fazla değildir. İç dinamikleri kapitalist üretime evrilmeye yeterli olmayan toplumlar, ilgili dönemde bu dönüşümü gerekleştiremediklerinden, günümüzün geri kalmış toplumlarını oluşturmaktadırlar. Kapitalist üretime evrilme çağında, i dinamiği böyle bir dönüşüme elverişli olmayan

Türk toplumu da, 1972'lerde dahi geri kalmış toplumlar kümesi içinde yer almaktadır.

Batı toplumları ileri dönüşümlerle sanayi devrimini gerçekleştirip yeni boyutlara ulaşırken, Osmanlı toplumu bu gelişmeye ayak uyduramadığı gibi daha da gerilemiş ve batının elinde oyuncak bir ülke haline gelmişti. İç dinamiğinin yetersizliği, Türk toplumunun böyle bir gelişme süreci içine girmesini önce engellemiş ve sonra da dış dinamiğin olumsuz etkisi ülkede mevcut sanayi kuruluşlarını da silip süpürmüştü. İlk başlarda bu yıkılışın nedeni düzenin bozulmasına bağlanmış, sonra da batıya benzemek için batı kurumları aktarılınca, geriliğin üstesinden gelinebileceği sanılmıştı. Tanzimat'dan 1950'lere kadar geçen sürede sanayileşme ve batılılaşma çabaları hep böyle bir mantıkla yürütülmüştür. Türk toplumu, Tanzimat'dan bugüne sanayileşme çabası içindedir. Ama, batıda burjuva sınıfının yaptığı bu işi, bizde burjuvazi olmayınca bürokrasi yürütmek istemişti. Böyle olunca da, endüstrileşme yolunda bir milim mesafe alınamadığı gibi, önce toplumda üretici güçler tasfiye olmuş ve sonra da Osmanlı toplumu tarihe karışmıştı.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk hükümetleri burjuva bir programla, kapitalist mantık içinde endüstrileşmeye karar vermişlerdi. Ama, toplumda güçlü bir burjuva sınıfı olmayınca, önce devlet eliyle bunları yaratma yoluna gidilmişti. İzmir İktisat Kongresi kararları, İş Bankasının kurulması ve sonra gelen Teşviki Sanayi Kanunu özel teşebbüs yaratma çabalarının örnekleriydi. Bütün bu çabalara rağmen ne güçlü bir özel teşebbüs yaratılabilmiş ve ne de sanayi alanında önemli yatırımlar gerçekleştirilebilmiştir. Bunun üzerine, başka nedenlerin de etkisiyle, devletçilik dönemi başlamış; bir yandan özel teşebbüsü teşvik tedbirleri devam etmiş ve hatta onları ürkütmemek için Celâl Bayar İktisat Bakanlığına atan-

mıştı. Diğer yandan da, özel sektörün gerçekleştiremediği önemli sanayi kuruluşlarının devlet eliyle yapılmasına karar verilmişti. Bu dönemde bazı önemli sanayi kuruluşları devlet eliyle gerçekleştirilmiş ve özel teşebbüs de devletin himayesinde palazlanmaya başlamıştı. Gerek devletçilik döneminde ve gerekse ikinci büyük savaş yıllarında belli ellerde önemli paralar birikmiş olmasına rağmen, özel teşebbüsün sanayi alanında ciddi bir yatırımda bulunduğu söylenemez. Kanımızca bunu doğuran en büyük neden, radikal bürokratizmin 1950'lere kadar siyasal iktidarda etkin bir ağırlığa sahip olmasıdır. Radikal bürokratik kesim, 1950'lere kadar toplumda pek çok şeyin metalaşması için büyük çabalar harcamışsa da, niteliği gereği toplumda kapitalist ilişkilerin daha hızlı gelişmesine ayak bağı olmuştur.

Soru 74 Sanayi kesiminin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi nedir?

Sanayi sektörünün Türkiye ekonomisinde önem kazanmaya başlaması 1950'lerden ve özellikle 1960'lardan sonraki gelişmelerle mümkün olabilmektedir. 1938 yılında sanayiın ulusal gelir içindeki payı %9.3 iken 1951 yılında küçük bir artışla ancak %10.5'e ulaşabilmektedir. Oysa, 1951 yılında tarımın ulusal gelir içindeki payı %51.3'tür. 1950 - 1960 arasında belli gelişmeler olmuşsa da, bu dönemde sanayi kesiminin ekonomide önemli bir ağırlık kazandığı söylenemez.

Ama, 1960'lardan sonraki gelişmelerle sanayi, gerek üretim ve gerekse ulusal gelire katkı açısından birinci kesim olmuştur. Söz gelimi, sanayiın ulusal gelir içindeki payı, son on yılda %140'lık bir gelişme ile 1962'de 13 milyar liradan 1971'de 31.2 milyar liraya yükselmiştir.

Oysa aynı dönemde tarımda, ancak %42'lik bir gelişme sağlanabilmiştir. Ayrıca, 1972'nin ilk altı aylık tahminlerine göre, **sanayinin ulusal gelir içindeki payı, Türkiye tarihinde ilk kez tarımı geçmiştir:** İlgili veriye göre, gayri safi millî hâsıla içinde cari fiyatlarla **tarımsal gelir 49.8 milyar lira iken, sanayinin katkısı 52.7 milyar liraya yükselmiştir.** Kaldı ki, daha önce sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü, ulusal gelir bu konuda iyi bir gösterge değildir. Hizmet sektörlerine aktarılan artık değerın büyük bir bölümü sanayiden gitmektedir. Nitekim, ulaştırma ve ticaret kesimlerinin katma değerinin hangi sektörlerden oluştuğuna bakmamız söylediklerimizi doğrulamaya yetecektir.

TABLO 9 ULAŞTIRMA VE TİCARET KESİMLERİNE İLİŞKİN KATMA DEĞERİN SEKTÖREL DAĞILIMI (Milyon Lira):

Yıllar	Ticaret kesimi			Ulaştırma kesimi	
	Sanayi	Tarım	Maden	Sanayi	Tarım
1962	4.682	1.101	546	1.134	447
1963	5.316	1.197	591	1.318	536
1964	5.627	1.270	703	1.453	553
1965	5.955	1.372	755	1.596	599
1966	6.938	1.513	814	1.884	741
1967	7.524	1.620	754	2.157	814
1968	8.310	1.697	783	2.437	900
1969	8.932	1.868	872	2.750	934
1970	9.190	1.986	872	3.121	1.238
1971	10.139	2.283	977	4.212	1.545

Kaynak: D.İ.E Türkiye Milli Geliri (1962 - 1971) içinde.

Yukarıdaki tablo uzun yorumlara gerek duyulmayacak kadar açıktır: 1971 yılı verilerine göre, ticaret kesiminin toplam katma değeri 13.4 milyar lira olup, bunun 11.1 milyar lirası sanayi mallarının dolaşımından, geriye

kalan 2.3 milyar lirası da tarımsal ürünlerin satışından ileri gelmektedir. Keza, 5.8 milyar lira olan ulaştırma payının 4.2 milyar lirası sanayi malları taşınmasından, geriye kalan 1.6 milyar lirası da tarımsal ürünlerin taşınmasından elde edilmektedir.

Bu olgudan iki önemli sonuç çıkmaktadır: Bir kere, burjuva hesaplama yöntemiyle oluşan ulusal gelire ilişkin istatistik veriler, gerçek ekonomik yapıyı yansıtacak bir niteliğe sahip değildir. Ayrıca, sınaî ürünler, hem üretim büyüklüğü ve hem de pazara çıkma hacmi açısından, tarıma oranla çok daha yüksek düzeylere ulaşmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye ekonomisinde sınaî mallar üretimi tarımı geçmiş ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler, yapım sanayiindeki gelişmelere bağlı bir nitelik kazanmıştır.

Demek ki üretim, ekonomik yapıyı ya da temel üretken sektörlerden hangisinin birinci ve en etken kesim olduğunu en iyi gösteren kriterdir. Nitekim, 1971 yılı verilerine göre, sınaî üretimin toplumsal üretim içindeki payı 90.3 milyar liralık bir üretimle %60 civarındadır. Oysa, aynı yıl içindeki tarımsal üretim, çok elverişli doğal koşullara ve tarım için iyi bir üretim yılı olmasına rağmen, ancak 58.4 milyar liralık bir üretim seviyesine ulaşılabilmiştir.

Ayrıca, son yıllarda sanayi, gelişme hızı açısından da tarımı sürekli olarak gerilerde bırakmıştır. Gerçekten de, son on yıllık dönemde, tarımsal üretimdeki %125'lik (cari fiyatlarla) artışa karşılık, sanayide %290'lık bir artış gerçekleştirilebilmiştir.

Soru 75 Sanaîin birinci kesim olmasının anlamı nedir?

Kapitalist ilişkilerin geliştiği bir toplumda, sanayi

sektörünün birinci kesim olması, ilk planda, toplumsal üretim ve ulusal gelirin daha büyük bir bölümünün sanayide gerçekleştirildiği anlamınadır. Ama bu, konunun belli bir bölümünü içermekte olup, sorunun sosyal ve siyasal yanından soyutlanmış biçimidir. Sanayileşme özünde sınıfsal bir sorun olunca, birinci kesim olmanın anlamı, toplumsal üretici güçlerin çoğunluğunun sanayiciler tarafından kontrol edilmesi demektir. Bu demektir ki, Türk toplumunda sanayi burjuvazisi en etkin sınıftır ve siyasal iktidar bu sınıfın isteği doğrultusunda davranmak zorunluğundadır. **Günümüz Türkiye'sinin sorunlarını gerçek bir biçimde değerlendirebilmek, toplumsal güç dengesinin niteliğini anlayabilmekle birdir.** Bugüne değin, Türkiye'nin önemli sorunları tartışılırken yapılan yanlışlıklar, bu gerçeği kavrayamamaktan ileri gelmiştir. **1972'ler Türk toplumunda, sanayiın birinci kesim olduğunu bu kadar ısrarla söylememizin esas nedeni bundandır.**

Günümüz Türk toplumu, kapitalist yoldan kalkınma sürecinin içine girmiş ve endüstrileşme açısından küçümsemeyecek bir aşamaya ulaşılabilmiştir. Bir kere, son yirmi yılda sanayi kesimi hem görece ve hem de mutlak olarak hızlı bir gelişim göstermiş ve gerek üretim açısından ve gerekse ulusal gelir açısından tarımı geçmiştir. Bunun anlamı, Türkiye ekonomisinde üretici güçlerin tarıma oranla sanayide çok daha hızlı bir gelişme içinde olması demektir. Başka bir deyişle, Türk toplumunda kapitalist üretim koşulları altında yaratılan maddî değerlerin en büyük bölümü sanayi kesiminde gerçekleştirilmekte ve yaratılan artık-değerin en büyük parçası da yine sanayie yatırılmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik yapısında meydana gelen bu değişme ve gelişmeler sonucu, sosyal ve politik yapıda da önemli değişmeler olmuş, büyük toprak sahipleri ve ti-

caret burjuvazisi toplumsal güç dengesindeki ağırlıklarını önemli oranda yitirirken, sanayi burjuvazisi en etkin sınıf olmuştur. Siyasal iktidarlar, tüm ekonomik-sosyal ve siyasal sorunları sanayi burjuvazisinin isteğine uygun bir biçimde çözümlemek zorunluğunu duymaktadırlar. Sözelimi, tarım kesimine ilişkin sorunlar bile, onların onayı alınmadan çözümlenememektedir. **12 Mart sonrası- nın koşullarında bile, toprak reformu kanun tasarısı ege- men güçlerin isteğiyle uyuşmayınca, Meclislere bile gele- meden ters yüz edilmiştir.**

Bugün Türkiye’de kotalar sanayicilerin isteğine gö- re düzenlenmekte, kredilerden en büyük pay kendilerine ayrılmakta, vergi ve fiyat politikalarıyla en büyük teşvik uygulamaları yine sanayi burjuvazisinin çıkarları için kul- lanılmaktadır. Ayrıca, işçi dövizlerinin sanayicilerin kul- lanımına sunulması, diğer kesimlerden ve özellikle tarım- dan sanayie fon aktarılabilmesi için alınması gerekli ted- birler de, günümüz Türkiyesinin gündemde bekleyen önemli sorunları haline gelmiştir.

Soru 76 : Yapım sanayinde, sermayenin belli ellerde toplanması olayı nasıl izlenebilir?

Bir toplumda kapitalist ilişkiler geliştikçe, üretim araçlarının ve dolayısıyla üretimin az sayıda tek elde yo- ğunlaşması, kapitalist üretimin önemli yasalarından biri- dir. Kapitalizm geliştikçe bu olay, bir yandan küçük üreti- cileri hızla ortadan kaldırırken, diğer yanılla da gelir da- ğılımını emekçi kitleler aleyhine bozan asıl etkenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Sermayenin yoğunlaşması, gerek üretim araçlarının ve gerekse toplumsal üretimin büyükçe bir bölümünün az sayıdaki tek elde yoğunlaşması olayını, sanayi kesiminin çok kısa bir döneminde dahi iz-

lemek mümkündür. Gerçi, sermayenin yoğunlaşmasını gösterecek istatistik veriler ve bu konudaki çalışmalar şimdilik yeterli değildir. Buna rağmen, elimizde konuya yaklaşım yapılabilecek sayılar vardır ve bunları kullanmak zorunluğundayız. Kabaca da olsa, sözünü ettiğimiz gelişmeleri bu verilere dayanarak izleyebiliriz.

TABLO 10 : İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜRETİM KIYMETİ VE İŞÇİ SAYISI (1963)

Çalışan işçi sayısı	İşyeri Sayısı	Ücretle çalışanlar toplamı	Üretim (1000 TL.)
10—49	2.199	54.732	3.482.279
50—99	334	26.392	1.806.189
100—199	201	27.467	1.754.598
200—499	147	46.033	4.004.229
500—999	71	57.520	3.173.727
1000+	60	113.297	5.414.642
Toplam	3.012	325.441	19.635.664

TABLO 11 : İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜRETİM KIYMETİ VE İŞÇİ SAYISI (1967)

Çalışan işçi Sayısı	İşyeri sayısı	Ücretle çalışanlar toplamı	Üretim (1000 T.L.)	
			Carî fiyatlarla	Sabit fiyatlarla
10—49	2.161	49.568	4.957.230	4.162.242
50—99	560	35.985	3.560.692	2.989.666
100—199	270	39.595	3.431.580	2.881.259
200—499	217	69.552	9.408.770	7.889.892
500—999	94	65.409	7.234.692	6.074.468
1000+	76	160.295	13.364.922	11.221.596
Toplam	3.328	420.404	41.957.886	35.229.123

**TABLO 12 İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜRETİM VE
İŞÇİ SAYISI ORANLARI**

	Üretim yüzdeleri		İşçi sayısı yüzdeleri		Üretim artış yüzdeleri
	1963	1967	1963	1967	
10—49	17.7	11.8	16.8	11.8	19.5
50—99	9.2	8.5	8.2	8.6	65.5
100—199	8.9	8.2	8.4	9.4	64.2
200—499	20.4	22.4	14.1	16.5	97.3
500—999	16.2	17.2	17.7	15.6	91.4
1000+	27.6	31.9	34.8	38.1	107.3
Toplam	100	100	100	100	Ortal. 79.4

Kaynak: D.İ.E. sanayi sayımı ve yıllık anket sonuçları.

Yukarıdaki tablolardan çıkan sonuçlar oldukça ilgi çekicidir: İmalât sanayiinde üretim kıymeti 1963-1967 döneminde % 79.4 oranında artarak, 19 milyar 636 milyon liradan, 1963 sabit fiyatlarıyla 35 milyar 229 milyon liraya yükselmiştir. Bu artışın işyeri büyüklüğüne göre dağılımı şöyledir; (10-49) işçi çalışan işyerlerinde % 19.5, (50-99) işçi çalışan işyerlerinde % 65.5, (100-199) büyüklükteki işletmelerde %64.2 olmasına karşılık, (200-499) işçi çalışan işyerlerinde %97.3, (500-900) işçi çalışan işyerlerinde % 91.4 ve nihayet 1000'den fazla işçi çalışan işyerlerinde % 107.3 oranında üretim artışı olmuştur.

1000'den fazla işçi çalışan 1963'te 60 ve 1967'de 76 işyeri, toplam üretimin 1963 yılında %27.6'sını üretirken 1967'de %31.9'unu üretir olmuştur. Diğer yandan (10-49) işçi çalışan 1963'te 2.199 ve 1967'de 2.161 işyeri, toplam üretimin 1963 yılında %17.7'sini elinde tutarken, 1967 yılında büyük bir kayıpla ancak %11.8'ini üretir olmuşlardır. 200'den fazla işçi çalıştıran bir avuç tekel, 1963'te 278 ve 1967 yılında 387 işyeri, Türkiye'nin sanaiî üretiminin

1963 yılında %64.2'sine, 1967 yılında ise %71.5'na egemen durumdadır.

Bu verilerden çıkan diğer önemli bir sonuç ta, yapım sanayiinde emeğin yoğunlaşma sürecindeki gelişmeyle ilgilidir. Gerçekten, 500'den fazla işçi çalışan işyerlerinde çalışan işçi sayısı, 1963 yılında yapım sanayiinde çalışan işçi sayısının % 52.5'ini, 1967 yılında ise % 53.7'sini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'de 1963 yılında 3.012 yapım sanayii işyerinde çalışan 325.441 kişinin, 170.817'si yani % 52.5'i 131 adet tekelerde çalışmakta, **1967 yılında ise 170 adet tekelin çalıştırdığı 225.704 kişi, toplam çalışan işçi sayısının % 53.7'sini meydana getirmektedir.**

Burada dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir olay da, 500'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin 1963-1967 döneminde gerçekleştirdiği üretim artışı % 101 olmasına karşılık, aynı dönemde aynı işyerlerindeki işgücü artışı ancak % 32 olabilmektedir. Bu da demektir ki, sermayenin yoğunlaşmasıyla birlikte gerek işgücünde verimliliğin artması ve gerekse üretim araçlarının iyileşmesi sonucu, daha fazla değer yaratılmasından yararlanan hep sanayi burjuvazisidir.

Soru 77 : Artık-değer oranı (sömürme oranı) ne demektir ve nasıl hesaplanır?

Her sınıflı toplumda olduğu gibi, kapitalist üretimin egemen olduğu bir toplumda da çalışma süresi iki bölümden oluşur; **gerekli-çalışma süresi** ve **ek-çalışma süresi**.

Gerekli-çalışma süresi içinde işçi, yaratılan değer, aldığı ücreti karşılayan bölümünü; ek-çalışma süresi içinde de, egemen güçlerin eline geçen parçasını (artık-değer) üretir. Başka bir deyişle, kapitalist üretim koşulları al-

tında bir işçi, çalışma süresinin bir bölümünde kendisi için (gerekli-çalışma süresi), diğer bölümünde ise üretim araçları sahibi için (ek çalışma süresi) üretimde bulunur. Söz gelimi bir işçi, 10 saatlik bir çalışma sonucunda 100 liralık bir değer yaratmakta ve buna karşılık 25 lira ücret almaktadır. Bu durumda yaratılan toplam değer 25 lirası emek-gücüne, 75 lirası da üretim araçları sahibine gidiyor demektir. Başka bir deyişle, 10 saatlik çalışma süresinin 2.5 saatlik bölümünde işçi kendisi için, geri kalan 7.5 saatte de egemen güçler için üretimde bulunmaktadır. Bundan ötürü de, toplam çalışma süresinin 2.5 saatlik bölümüne (değerin 25 liralık parçası) gerekli çalışma süresi, geri kalan 7.5 saatlik parçasına da (değerin 75 liralık bölümü) ek-çalışma süresi denilir.

Kapitalist üretim koşulları altında üretilen bir malın değeri, üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, üretim süreci içinde hiçbir değişikliğe uğramayan ve bu nedenle **sabit sermaye** denilen girdilerle, üretim araçlarının aşınma payından oluşur. İkinci bölüm emek-gücünün yerini alır, bir anlamda o da değer değişikliğine uğramaz, hem kendi değerine eş bir değeri tekrar yaratır ve hem de koşullara göre değişen bir **artık-değer** yaratır. Bu nedenle bu bölüme, **değişen-sermaye** (işçi ücretleri) adı verilir. Üçüncü bölüm, **artık-değerdir** ve ek-çalışma süresi içinde üretilir. Sabit sermayeye C, değişen sermayeye V, artık-değere de S dersek, $C+V+S$ üretilen malın değerini ve $V+S$ de yaratılan değeri oluşturur. Giderek, işçi ücretlerinin (değişen sermaye) artık-değer kitlesine bölümüyle (S/V) artık-değer ya da **sömürme oranı** elde edilmiş olur. Başka bir deyişle, sömürme oranı, ek-çalışma süresinin gerekli çalışma süresine bölümü biçiminde de tanımlanabilir ve bu tanım pratikte daha anlamlıdır.

Söylediklerimizi bir örnekle açıklayalım: Dokuma fabrikasında bir işçi, 10 saatlik bir çalışma gününde 25

lira gündelik almakta ve günde 200 liralık kumaş üretmektedir. Fabrika sahibi, 200 liralık kumaş üretebilmek için gerekli girdilere (hammaddeler, yardımcı maddeler, enerji, aşınma payı v.s.) 100 liralık bir harcamada bulunmaktadır. Burada sabit sermaye C:100; değişen sermaye V:25; artık-değer de S:75 liradır. $C+V+S:200$ üretilen kumaşın değerini, $V+S:100$ de bir iş gününde yaratılan değeri göstermektedir. İşçi ücretlerinin artık-değer kitesine bölümü, sömürme oranını verdiği göre, $75/25$ de bu işçinin % 300'lük bir oranla istismar edilerek sömürülmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, verdiğimiz örnekte toplam çalışma süresi 10 saat olup, bunun 2.5 saatlik bölümünde (gerekli çalışma süresi) işçi kendisi için, geriye kalan 7.5 saatlik sürede ise (ek-çalışma süresi) fabrika sahibi için üretimde bulunmaktadır.

Soru 78 : Türk yapım sanayiinde sömürünün yoğunluk derecesini ölçebilir miyiz?

Yapım sanayiinde sömürme oranının hesaplanabilmesi için elimizin altında bu formülâsyona uygun istatistik veriler yoktur. Ama bazı yöntemler kullanarak artık-değer oranını hesaplamak mümkündür. Bizim bu uygulamada kullandığımız yöntem şöyledir: Resmî istatistiklerde üretim değeri yani çıktılar (out-put) ve girdiler (in-put) bellidir. İkisi arasındaki farka katma değer tabir edilir ve artık-değer, aşınma payı ve işçi ücretleri toplamına eşittir. Başka bir deyişle, katma değer: Çıktılar-Girdiler: Artık değer + Aşınma payı + işçi ücretleridir. Aşınma payına ilişkin istatistik veriler bugün için mevcut değildir. Bu nedenle biz bu hesaplamada, aşınma payını o yılın sabit sermaye yatırımlarına eşit varsaydık. Aslında bu varsayım, sömürme oranını küçültücü yönde

etkileyen bir faktördür. Çünkü, sanayileşmekte olan bir ekonomide, sabit kıymetlere yapılacak ilâvelerin aşınma payından çok daha yüksek olacağı doğaldır.

Bu yöntemle, 1968 yılı verilerine dayanarak yaptığımız hesaplamaya göre, Türk yapım sanayiinde **sömürme oranının % 377'lik bir düzeye ulaştığı görülmektedir**. Bu sonuç, kapitalist üretim koşullarında Türk işçi sınıfının yoğun bir sömürü altında istismar edilmesi demektir. Bunun anlamı şudur: Yapım sanayiinde ortalama bir işçi, sekiz saatlik bir iş gününde **1 saat 41 dakika kendisi için ve 6 saat 19 dakika da egemen güçler için üretimde bulunmaktadır**. Başka bir deyişle, ülkemiz yapım sanayiinde emekçilerin yarattığı **100 liralık bir değer** ancak **21 lirası işçi sınıfına giderken, geriye kalan 79 lirasına burjuva sınıfı el koyabilmektedir**.

Kaldı ki, elimizde olmayan nedenlerle bu hesaplamada uyguladığımız yöntem, artık-değer oranının gerçekten daha küçük çıkması sonucunu doğurmuştur. Fiyatı değere eşit var-saymaktan ötürü, artık-değer oranı (tekeli fiyatları nedeniyle), bir miktar yükseltilmiş olsa bile, bizim dikkate almadığımız noktanın, oranı küçültücü etkisi, tekel fiyatlarından çok daha önemlidir. Çünkü, artık-değer oranını hesaplarken kullandığımız fiyatlar, yapım sanayiinin üretici fiyatlarıdır. Dolayısıyla, yapım sanayii kesiminden diğer hizmet kesimlerine (ticaret, ulaştırma v.b.) aktarılan artık-değer kitlesi bu hesaplamada ihmal edilmiştir.

Madencilikteki sömürme oranını, 1960-1967 yılı verilerine dayanarak Korkut Boratav hesaplamıştır: «Bu hesaplara göre, bu dönem içinde devlete ait maden işletmelerinde sömürme oranı % 39 — % 84 arasında değişmiş; çok daha yoğun bir sömürünün var olduğu özel maden işletmelerinde aynı oran % 15 — % 220 arasında seyretmiştir.» Bu sonuçlara dayanarak, sömürü oranının madenci-

lik kesimine oranla yapım sanayiinde, çok daha yüksek düzeylere ulaştığı söylenebilir.

Soru 79 : Sanayide sömürme oranı yıllara göre nasıl bir seyir takip etmektedir?

Bir ekonomide kapitalist ilişkiler geliştikçe, sömürme oranı sürekli olarak artar. Bu, kapitalist üretimin değişmez yasalarından biridir. Başka bir deyişle, sınaî üretim sonucu yaratılan değerlerin bölüşümü, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte daha adaletsiz bir durum alır. İşçi ücretleri mutlak olarak artsa bile, işçilerin üretimden aldıkları pay, mutlaka azalır. Sözgelimi, bir işçinin yevmiyesi 10 yıllık bir sürede 15 liradan % 100 lük bir artışla 30 liraya yükselse, burjuvazinin aldığı paydaki artış hem mutlak ve hem de görece olarak mutlaka çok daha yüksektir. Sanayi kesiminin son yirmi yılına ilişkin yaptığımız hesaplamalar bizi doğrulayacak sonuçlar vermiştir.

TABLO 13 : YILLARA GÖRE ARTIK-DEĞER ORANI
(Kıymet 1000 T.L.)

Yıllar	K. Değer	Ücretler	Aşınma payı	Artık-değer	Artık-değer oranı
1950	733.741	235.660	79.019	419.062	178
1959	5.371.335	1.556.119	449.369	3.365.847	216
1963	6.635.833	1.519.229	1.114.611	4.001.993	263
1968	20.471.999	3.771.751	2.480.448	14.219.800	377

Kaynak: D.İ.E. ilgili yıllar yapım sanayii sayım ve yıllık anket sonuçları.

1950 yılında % 178 olan sömürme oranı, 10 yıl sonra, yani 1959 yılında % 21.3 artış göstermesine karşılık, 1963-

1968 döneminde, % 43.3'lük bir artış göstermiştir. 1950-1959 artık-değer artış oranı % 2.3 olmasına karşılık, 1963-1968 dönemindeki yıllık artış hızı (sömürme oranında) % 7.2 olmuştur. Başka bir deyişle, yapım sanayiinde ortalama bir işçi, sekiz saatlik bir iş gününde, 1950 yılında günlük çalışma süresinin 2 saat 53 dakikasında kendisi için, 5 saat 7 dakikasında egemen güçler için üretimde bulunmakta iken, 1959 yılında 2 saat 33 dakika kendisi için ve geri kalan 5 saat 27 dakika da egemen güçler için çalışma zorunluğunda kalmaktadır. Diğer yandan, 1963 yılında 2 saat 12 dakika kendisi için ve 5 saat 48 dakika üretim araçları sahibi için çalışmakta olan ortalama bir işçi, 1968 yılında, sömürü oranının hızlı artışı nedeniyle, 1 saat 41 dakika kendisi için, 6 saat 19 dakika da egemen güçler için üretimde bulunur olmuştur.

Başka bir deyişle, 1950 yılında sınai üretim sonucu yaratılan 100 liralık bir değer, **37 lirası işçilere** ve geri kalan **63 lirası da üretken olmayan** (egemen güçler) sınıfların eline geçmekteydi. 1968 yılında ise, yaratılan 100 liralık değerden **emekçilerin aldığı pay 21 liraya düşerken** (1963'te 37 lira idi.), **egemen güçlerin aldığı pay 79 liraya** (1963'te 63 lira idi.) **yükselmıştır**. Kaldı ki, 1950'lerde bölüşüme konu olan değerlerin büyüklüğüne oranla 1968'lerdeki değerlerin büyüklüğü çok daha yüksek bir düzeydedir. Nitekim, 1950 yılında 236 milyon lira olan işçi ücretleri 1968 yılında 3 milyar 800 milyon liraya çıkarken, buna karşılık artık-değer 419 milyon liradan 14 milyar 200 milyon liralık bir düzeye rahatlıkla ulaşabilmiştir. Toplumda kapitalist ilişkiler geliştikçe, işçi ücretlerine göre artık-değer kitlesi hem mutlak ve hem de görece olarak daha hızlı bir gelişim göstermiştir.

Tüm bunlar, kapitalist ilişkiler geliştikçe, Türkiye'de işçi sınıfının daha yoğun bir sömürü boyunduruğunun altına girdiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, egemen

güçler ve onların politik örgütlerince plânlarda, programlarda sosyal adalet ilkesinin ülkede gerçekleştirileceği ilân edilse de, sayılar bu durumun tam tersini göstermekte, kapitalizm geliştikçe Türkiye’de gelir dağılımı emekçi sınıf ve tabakaların aleyhine olarak daha adaletsiz bir durum almaktadır.

Soru 80 : Türkiye’de egemen güçlerin ücret artışlarından şikâyetçi olmaları ciddiye alınabilir mi?

Türkiye’de egemen güçlerin ve özellikle sanayicilerin en çok şikâyetçi oldukları bir konu da işçi ücretlerindeki artışla ilgilidir. Onlara göre, ücretlerdeki artış hızı sınaî üretimi ve dolayısıyla sanayileşmeyi köstekleyecek bir yüksekliğe ulaşmıştır. Kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte her şeyin metalaştığı Türk toplumunda, bu tür çarpık yorumlara tanık olmak fazla şaşırtıcı bir olay olmasa gerektir. Bu konuda kasıtlı olarak yapılan yanlışlık şudur: İşçi ücretlerinin carî fiyatlarla (ücretlerin fiyat artışlarından soyutlanması) ve mutlak olarak (işçi ücretlerinin burjuvaların gelirlerinden soyutlanması) artışından söz edilerek, artış yüzdesi kadar emekçilerin geçinme standartlarının yükseldiği iddia edilir. Biliyoruz ki, işçi ücretlerinin mutlak olarak artması (kaldı ki, cari fiyatlarla ücret artışları gerçek artışı göstermez), işçilerin toplumsal değerlerden aldıkları payın, görece olarak artması anlamına gelmez.

Sanayicilerin, ücret artışlarından yakınarak, bu durumun üretimi ve dolayısıyla endüstrileşmeyi yavaşlattığı görüşü de, ciddiye alınacak bir iddia değildir. İstatistik veriler, bu söylenenlerin tam aksini göstermekte, yani zaman içinde emekçi sınıfların durumu daha da kötüleş-

mektedir. Sanayicilerin bu şikâyetlerinin altında yatan en önemli neden, işçi sınıfının demokratik haklarının kısıtlanması isteğinden başka bir şey değildir. 12 Marttan sonra, bu hakların büyük bir bölümü rafa kaldırılmış ve son tahlilde, egemen güçlerin bu yöndeki isteği gerçekleşmiştir. O kadar ki, sarı sendikacıların bile, bu konuda konuşmalarına tahammül edilemez olmuştur. 1972'nin ağustosunda bir işçi temsilcisinin, işçinin demokratik haklarına ilişkin bir demeç vermesi, büyük bir tepki görmüş, gerek yönetici kadro ve gerekse yurdun her yanından mantar gibi yükselen burjuvazinin sesi, işçi temsilcisini sert bir dille yermiştir.

TABLO 14 : BÜYÜK YAPIM SANAYİİNDE ÜRETİM VE ÜCRET ARTIŞLARI

Yıllar	Üretim (milyon T.L.)	Kişi başına yıllık ücret T.L.	Ücret artışı	Üretim artışı
1963	19.819	6.813	100	100
1964	23.029	7.361	108	116
1965	25.356	7.755	114	128
1966	30.470	8.768	129	154
1967	36.432	9.874	145	184
1968	41.573	10.812	158	210

Kaynak: D.İ.E. Milli Gelir ve Sanayi İstatistikleri.

Yukarıdaki tablo, üretimle ücret arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Kuşkusuz altı yıllık sürede, ücret artışlarında görülen % 58 ve üretimde görülen % 110'luk artış, veriler cari fiyatlarla gösterildiğinden, gerçekten fiyat artışları kadar fazladır. Yaptığımız araştırmaya göre, Türkiye'de üretim artışına oranla, hem katma değer ve hem de artık-değerin artışı daha hızlıdır. Nitekim, 1963-1968 döneminde, üretimdeki artış % 110 olmasına karşılık, ay-

nı dönemde artık değ er kitlesi 4 milyar liradan 14.2 milyar liraya yükselirken % 255'lik bir artış gerçekleştirilebilmiştir. Oysa aynı dönemdeki işçi ücretleri artış hızı, ancak % 58 olabilmirmiştir. O zaman, sanayicilerin bu konuda ileri sürdükleri iddianın gerçekle yakından ve uzaktan bir ilişkisi yoktur. Kaldı ki, artışa konu olan artık-değ er kitlesi işçi ücretleri kitlesinden hem daha büyük ve hem de bölüşüme katılan işçi sayısı, burjuvalara oranla yüzlerce kere daha fazladır.

TABLO 15 ÜCRET VE FİYAT ARTIşLARI (1960 : 100)

Yıllar	Geçinme endeksi	ücret artışları
1960	100	100
1961	104	107
1962	108	110
1963	115	120
1964	118	130
1965	123	144
1966	133	155
1967	153	172

Kaynak: Kalkınan Türkiye, D.P.T., 1969.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, işçi ücretlerindeki gerçek artış, sanayi burjuvazisinin şikâyet ettiğ  derecede büyük bir düzeye ulaşmış değildir. Cari fiyatlarla 1960-1967 yılları arasında ücretlerde görülen % 72 artışın % 53'  fiyat artışlarına gütmektedir. Bu durumda, işçi ücretlerindeki net artış sekiz yılda % 19 civarında k  k bir miktardır. Kaldı ki, yukarıdaki geçinme endeksi ger eğ  tam yansıtmamaktadır. Türkiye'de emekçilerin ilk planda gerek duydukları maddelerin fiyatlarındaki artış yüzdeleri, endekstekinden çok daha yüksek bir düzeydedir.

Soru 81 : Türk yapım sanayinin yapısal nitelikleri nedir?

Günümüz Türkiye'sinde, yapım sanayii kesinlikle birinci kesim ve buna bağlı olarak da toplumsal güç dengesinde sanayi burjuvazisi en etkin sınıftır. Türkiye ekonomisi, kapitalist üretim koşulları altında böyle bir aşamaya ulaşabilmiştir, ama bu noktada gündemde bekleyen sorunlar, önemli ve çözümünü oldukça güç bir nitelik taşımaktadır. Sanayileşme özünde sınıfsal bir sorun olunca, hem kapitalist ilişkilerin geliştirilebilmesi ve hem de sanayi burjuvazisinin etkinliğini sürdürebilmesi için sanayi, bu noktadan karşılaştığı sorunların üstesinden gelmek durumundadır. Ekonomik yapı son on yılda nitelik değiştirmiş, sanayileşme sonucu tarımın önemi ve etkinliği azalmıştır, ama bu gelişmeler yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayiın bu noktada çözmek zorunluğunda olduğu en önemli sorun, hem kendi yapısında bir dönüşüm yapmak ve hem de daha hızlı büyümek gereğidir. Bu sorunun önemini anlayabilmek için, imalat sana-

TABLO 16 : YAPIM SANAYİİNDE ÇEŞİTLİ ÜRETİM KESİMLERİNİN PAYLARI (% Olarak)

	1963	1968
Gıda, içki ve tütün	37.6	36.5
Dokuma, giyim, kundura ve deri	22.5	16.4
Ağaç, mobilya, kâğıt ve baskı	4.8	4.1
Kauçuk, kimya ve petrol	11.9	14.9
Ana metal, metalden mamul ve metalden gayri maddeden mamul eşya	15.5	17.6
Makina ve taşıt araçları	7.7	10.5
Toplam	100	100

Kaynak: D.İ.E. 1968 yıllık sanayi anketi sonuçları.

yiinin yapısal açıdan nasıl bir nitelik taşıdığını saptamak gerekir.

1968 yılı verilerine göre, gıda maddeleri üretimi toplam sınaî üretimin % 36.5'ni oluşturmaktadır. Dokuma ve giyim sanayiinin % 16.4, ağaç ürünleri üretiminin de toplam üretim içinde % 4.1'lik bir ağırlığa sahip olduğu düşünülürse, Türk yapım sanayiinin, çoğu dayanıksız olan tüketim malları üretiminde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Tekstil hariç, genellikle dünya pazarlarına satış olanağı olmayan bu maddelerin iç pazara dayalı olacağı kendiliğinden bellidir.

Gerçi, 1963-1968 yılları arasında tüketim malları üretiminde görece olarak bir azalma olmuş ve buna karşılık ta kimyasal maddeler üretimi ile ana metal ve makina sanayii kollarında belli artışlar gerçekleştirilebilmiştir. Ama bu yapısal değişme, beklenen bir düzeye ulaşamamıştır. Kaldı ki, ana metal ve makina sanayii ürünlerinin maliyetleri dünya ölçülerine göre oldukça pahalı olup gümrük duvarlarıyla korunmak zorunluğundadır. Ayrıca, bu kollarda yapılan ihracat da ancak devletin ödediği yüksek sübvansiyonlarla mümkün olabilmektedir. Türkiye'deki çok ucuz işçiliğe rağmen, belli üretim kesimlerindeki maliyetlerin yüksek olma nedeni, teknolojinin geriliği ve ilgili kuruluşların küçük ölçekli olmalarıdır.

Bu söylediklerimizden, sanayicilerin kendilerini ilgilendiren bu sorunları kesinlikle çözümlemek olanağından yoksun oldukları sonucunu çıkarmamak gerekir. Ama asıl söylemek istediğimiz, bu sorunlar belli bir noktaya kadar çözümlense bile, bunun en büyük yükünü yine halkın çekeceğidir. Sanayiciler, sorunun çözüm yollarını gayet iyi bilmektedirler. Herhalde, onların (sanayi burjuvazisinin) istedikleri fazla bir şey değildir! Önerdikleri, sömürü olanaklarının artırılması, diğer kesimlerden sanayie fon aktarılması ve kapitalizmin daha hızlı gelişmesine ayak ba-

ğı olan devlet bürokratizminin tasfiye edilmesine ilişkin tedbirlerin alınmasıdır: «...Türkiye ekonomisi tabiatın verdiği lütufla ve 500.000 işçimizin beşyüz milyon dolarının transferiyle bir mükâfata uğramış ama ekonomi değerlendirilmesinde bir sıçrama, gelişme ve ilerleme kaydedilmemiştir... 50 milyarlık bir bütçe yapmışız ve 26 milyarını cari harcamalara, maaşı artanlara ve benzerlerine veriyoruz, yani % 55'ni galiba... Ve bu devlet bürokrasısından en küçük vatandaşımızdan en yaygın hükmi şahsiyetlere kadar herkes şikâyetçi... Gerçekten devleti, A'smdan Z'sine kadar, bugünkü teknolojiye uymayan, tutucu bürokratik engellerle boğulmuş ve atıl bir mekanizma olarak görüyoruz...» (Ertuğrul Soysal; altlarını ben çizdim Ö.Ö.)

Soru 82 : Türkiye'de üretim araçları üreten sanayi kesimleri neden gelişmemiştir?

Kapitalist üretimin amacı kâr olunca, sanayi sermayesinin de kısa bir sürede kendisini finanse edebilecek alanlara yatırılması, sistemin kendi mantığının bir sonucudur. Genellikle az para ile kısa bir sürede büyük çıkarlar sağlayabilecek alanlar ise, yapım sanayindeki tüketim malları kesimidir. Bu yargı en çok az gelişmiş kapitalist ekonomiler için geçerlidir. Kapitalist gelişmiş bir ekonomide küçük yatırımlarla büyük kârlar elde etmenin olanakları hemen hemen kalmamıştır. Biliyoruz ki, bir toplumda kapitalist ilişkiler geliştikçe, yatırım ve ara malları üretimi toplam sanayi malları üretimi içinde önem kazanmaya başlar. Başka bir deyişle, kapitalist ilişkilerin gelişmesi, yalnızca tüketim malları üretilerek sürdürülüp gidemez. Bir noktadan sonra, ara ve yatırım malları da üretmek zorunlu hale gelir.

Türkiye, kapitalist üretimin egemen olduğu geri kalmış bir toplumdur. Bugünün koşullarında, gelişmiş ülkelere ulaşabilme çabası, kapitalist mantık çerçevesinde yürütmeye kararlı gözükmektedir. Yapım sanayiinin yapısı, 1963'ten bu yana belli bir değişim süreci içinde bulunmakla birlikte, yatırım malları ve üretim araçları üretimindeki gelişmeler hem nitelik ve hem de nicelik olarak beklenen bir düzeye ulaşmamıştır. Ara ve yatırım malları üreten birimler, dünya ölçülerine göre küçük ölçekli ve buna bağlı olarak da, üretimin maliyeti aşırı derecede yüksek olan kuruluşlardır. Ayrıca, gerek ara malı ve gerekse yatırım malı üreten birimlerin büyükçe bir bölümü kamuya ait işyerleridir. Başka türlü söylemek gerekirse, özel kesim bugüne değin bu alanlara pek itibar etmemiş, genellikle dayanıksız ve dayanıklı tüketim malları üretiminde bulunmayı tercih etmiştir. Bu tercih, dayanıklı tüketim malları üretiminde de, montaj sanayii kesimlerine yönelik bir biçimde kullanılmıştır.

Yapım sanayiindeki gelişmelerin hem ölçek büyüklüğü ve hem de ihtisaslaşılın kesimler açısından çarpık bir nitelik taşımasının nedenleri birden fazladır. Kapitalist üretim koşulları altında sanayileşmeye karar vermiş olan Türk toplumunda, belli ellerde biriken sermayelerin hangi alanlara yatırılacağıнын tayininde birinci etkenin kâr dürtüsü olacağı kendiliğinden bellidir. Özel kesim için amaç olan bu dürtü, kamu yatırımlarıyla desteklenmek zorunluğundadır. Kamu bir yandan daha büyük para isteyen alanlara yatırım yaparak, hem özel kesimin ilk planında gerek duyduğu yatırım ve ara mallarını üretecek ve hem de özel kesime talep yaratılacaktır. Diğer yandan da, özel kesimin sanayi malları gümrük duvarlarıyla korunarak aşırı fiyatlarla iç pazarda satılabilmesi sağlanacak ve de dışarıya sanayi malları satabilmeleri için yüksek sübvansiyonlarla sanayiciler teşvik edilecektir. Tüm bunlar

son on yılın sanayicileri palazlandırmayı amaçlayan başarılı uygulamalarından bazılarıdır. Türkiye'de sanayie önemli yatırımlar 1960'lardan sonra yapılmaya başlamıştır. Bu yıllarda gerek kamunun ve gerekse özel kesimin elinde büyük ölçekli kuruluşlara yatırım yapabilecek büyüklükte sermaye mevcut değildir. Küçük paralarla temel sanayi kollarında büyük ölçekli kuruluşların gerçekleştirilmesi olanaksız olunca, verimsiz küçük ölçekli birimlere yatırım yapmak, kuşkusuz kamu sektörüne düşecekti.

Sonuç olarak, 1960-1970 yılları arası, kamunun da desteğiyle özel kesimin palazlanma dönemidir. 1972'lerde Türk toplumu sanayileşmede birinci dönemini tamamlamış, şimdi ara ve yatırım malları üretimine geçmek istemektedir. Sanayiciler son on yıldır biriktirdiklerine, diğer kesimlerden de bazı fonlar aktararak bu alanlara önemli yatırımlar yapmak istegindedirler. Önümüzdeki on yıl, bu isteklerin gerçekleştirilmesine ilişkin uygulamalarla geçeceğe benzemektedir.

Soru 83 : Çeşitli kesimlerdeki sömürme oranları ile yapım sanayiinin yapısındaki çarpıklığın nedenine yaklaşım yapılabilir mi?

Türk yapım saanyiiinin genellikle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretimine dayalı bir nitelik taşıdığını, ara ve yatırım malı üreten kesimlerde belli gelişmeler olmasına rağmen, sanayide beklenen yapısal değişmelere ulaşamadığını biliyoruz. Bunun önemli nedenlerinden birisi, sermaye birikiminin yetersiz oluşu ise, öteki de elde mevcut sermayenin daha kârlı alanlara yatırılmasıdır. Gerçekten de, yapım sanayiinin çeşitli kesimlerinde yaptığımız hesaplamalar, artık-değer oranının tü-

ketim malı üreten kesimlerde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu olgu, özel kesim yatırımlarının bu alanlara yönelme nedenini açıklamaya yeterli bir kanıt olsa gerektir.

TABLO 17 YAPIM SANAYİİNİN ÇEŞİTLİ KESİMLERİNDEKİ SÖMÜRME ORANLARI

Sanayi kesimleri	Artık-değer oranı %
Gıda sanayii	537
İçki sanayii	1246
Tütün mamulleri sanayii	811
Dokuma sanayii	177
Giyim ve kunda sanayii	87
Kauçuk sanayii	374
Kimya sanayii	351
Petrol ürünleri sanayii	9656
Çimento sanayii	196
Demir ve çelik sanayii	399
Makina sanayii	162
Elektrik makinaları ve malzemesi sanayii	288
Taşıma araçları sanayii	108
Toplam ekonomi	377

Kaynak: D.İ.E. 1968 yıllık sanayi anketi sonuçları.

Türkiye’de çeşitli yapım sanayii kesimlerindeki en yüksek artık-değer oranlarının sırasıyla petrolde 9656, içkide 1246, sigarada 811, gıdada 537, demir ve çelik sanayiinde 399, kauçukta 374 ve kimya sanayiinde 351 olduğu görülmektedir. Petrol ve metal ana sanayii hariç tutulursa, en çok kâr etme olanaklarının, özellikle dayanıksız tüketim malları üreten sektörlerde bulunduğu açıktır. Kaldı ki, yerli özel yatırımcıların bugüne değin petrol ve metal ana sanayiine yatırım yapmaları birkaç nedenle beklenemezdi. Bir kere bu alanlara yatırım yap-

mak için hem çok büyük paralar gerekmekte ve hem de özel sektör bu kesimlere yatırım yapmayı fazla riskli bulmaktaydı. Halbuki, çok daha az paralarla daha yüksek kazanma olanakları veren kesimler bulunabilmişti. Sonra da, özel sektörün makina sanayii gibi üretim araçları üreten kesimlere yaptığı yatırımlar, genellikle küçük ölçekli ve montaja dayalı olduğundan, sömürme oranı düşük olmaktadır. Sözelimi, sömürme oranı Türkiye yapım sanayii için % 370 iken, makina sanayiinde 162 ve taşıma araçları yapımında ise ancak 108 olabilmektedir. Elektrik makinaları ve malzemesi yapımındaki % 288 gibi yüksek bir orana ulaşılabilmiş olmanın nedeni, makina üretiminden öteye, malzeme üretimiyle ilgili bir durumdur.

Soru 84 : Sanayide satma sorunu ne demektir?

Bilindiği gibi kapitalist sistemde, her ekonomi belli bir gelişmenin sonucunda, aşırı üretim sorunuyla karşı karşıyadır. Söz konusu sorun, üretimin amacının tüketim olmaktan çıkıp, üretim olmaya geçişi ile ortaya çıkar. Satma sorunu, bir yanıyla, ilk aşamalarda, üretilen tüketim mallarının satışıyla ilgilidir; ve giderek diğer yanıyla da, toplam üretim içinde yatırım ve ara mallarının üretim oranı artınca, satma sorunu yatırma sorunuyla birleşiyor. Başka bir deyişle, kapitalist ürünün her bölümü için, değer olarak (sabit sermaye, değişen sermaye ve artık-değer) ve şekil olarak (yatırım malları, ara malları, tüketim malları) gerçekleştirilebilmesi ve sömürünün devam edebilmesi için ön koşul, satmaya ve yatırma-ya bağlıdır.

Bir yandan üretimin amacının üretim olması, diğer yandan üretim içinde yatırım mallarının oranının artması, bir kapitalisti sürekli olarak büyümek zorunluğun-

da bırakmaktadır. Ama bu sürecin de bir sonucu olması gerekir. Çünkü, doğrudan sömürünün koşulları, onu gerçekleştirmenin koşullarıyla özdeş değildir. Başka bir deyişle, kapitalist üretim sonucu artığı mal olarak ele geçirmek başka şey, onu gerçekleştirmek başka şeydir. Ya da, üretim sonucu ele geçen artığın gerçekleşmesi satmaya bağlı bir durumdur. Bu da kapitalist üretim koşullarında sürekli olarak devam edip gidemez. Aşırı üretimin sonucunda, bir yandan yeniden yaratılmış artığın kullanılamaması ve diğer yandan da mevcut sermayenin değerinden kaybetmesi sorunu ortaya çıkar. Bu sorunların somut görünümü, ekonomik bunalımlar, yani iş ve çalışma düzeyinin düşmesidir. Bu sonuç, kapitalist sistem için kaçınılmaz bir şey, bir alın yazısıdır.

Türkiye ekonomisi, sanayileşme yolunda birinci aşamayı tamamlamış, dayanıksız tüketim malları ve nisbeten de dayanıklı tüketim malları üretiminde belli bir ihtisaslaşmaya kavuşabilmiştir. Ama tam bu noktada, 1969 lardan itibaren satma sorunu bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Bir kere, üretilen ürünlerin fiyatları dünya pazarlarına oranla hayli yüksek olduğundan, yapım sanayii iç pazara dayanmak zorunluğundaydı. İç pazar belli bir doymuşluğa gelince, üretim yavaşlamış ve 1970'de Türkiye ekonomisi ciddî bir bunalımla karşı karşıya gelmişti. 1970'den 1972'ye bu sorun çözümlenebilmiş değildir. 1971 ve 1972'nin ilk sekiz ayındaki olumlu sayılabilecek gelişmeler, işçi dövizleri ve bazı sanayi mallarına Ortak Pazar ülkelerinde satış olanaklarının bulunabilmesiyle ilgilidir. Sanayiın gerçek anlamıyla bu bunalımın üstesinden gelebilmesi, ara ve yatırım malları üretimine geçmekle mümkün olabilecektir. Sonuç olarak, yapım sanayiinde açık bir biçimde ortaya çıkan satma ve buna bağlı olarak ta yatırma sorunu iki yanlı çözüm olanağına sahiptir. Birinci olarak, ülke içindeki gelişmemiş ge-

ri alanların açılması, yani iç pazar için yeni istemlerin yaratılması, ikinci olarak da dış pazar olanaklarının genişletilmesi gerekmektedir. Tüm bunlar, bir anlamda, aramalı ve üretim araçları üretiminde yoğunlaşmak ve dolayısıyla daha ucuza mal üretmek demektir.

Soru 85 : Vardiya katsayısı ne demektir? Türk yapım sanayinde vardiya katsayısı hesaplanabilir mi?

Kapitalist mantık içinde endüstrileşme atılımında, pazar ve birikim sorunu sanayileşmenin iki önemli engeli veya sınırlayıcı ögesidir. Kapitalist düzende, **metaların** (malların) **satılabilmesi en güç işlerden birisidir**. Bu ekonomilerde alıcı satıcının peşinden değil, satıcı alıcının

TABLO 18 : YAPIM SANAYİİNDE VARDİYALARDA ÇALIŞILAN İŞÇİ SAAT TOPLAMI (Milyon Saat)

Kesimler	1. Vardiya	2. Vardiya	3. Vardiya	Toplam
Gıda, içki ve tütün	171	30	20	221
Dokuma	121	70	52	243
Kâğıt	22	—	—	22
Kauçuk ve kimya	43	8	5	56
Petrol	3	1	1	5
Çimento ve metalden gayri madenden mamul eşya imali	43	16	12	71
Metal ana sanayii	22	14	21	57
Metalden mamul eşya san.	61	8	2	71
Makina ve ulaşım araçları sanayii	11	1	1	13
Toplam	497	148	114	759

peşinden gider. Özellikle satma sorunu, yalnızca gelişmiş ekonomilerde değil, gelişmemiş kapitalist ekonomilerde bile, bir noktadan sonra mevcut kapasitenin altında üretimi zorunlu kılar. Başka bir deyişle, **kapitalist ekonomilerde üretimin hacmi üretici güçlerin hacmi ile değil, satış kapasitesi ile sınırlanmaktadır**. Böyle bir yargı, henüz endüstrileşmenin emekleme çağında olan Türkiye ekonomisi için de geçerlidir. Türk yapım sanayiinde, gerek sermaye yetersizliğinden ve gerekse pazar olanaklarının sınırlı oluşundan, hem düşük kapasite ile üretimde bulunmak zorunlu olmakta ve hem de daha hızlı endüstrileşme güçleşmektedir.

TABLO 19 YAPIM SANAYİİNDE VARDİYA KATSAYISI VE VARDİYALARDAKİ DOLULUK ORANLARI

Kesimler	Vardiya Katsayısı	Doluluk oranları		
		1. Vardiya	2. Vardiya	3. Vardiya
Gıda, içki ve tütün	1.29	100	18	11
Dokuma	2.01	100	58	43
Kâğıt	1.00	100	0	0
Kauçuk ve kimya	1.30	100	19	11
Petrol	1.66	100	33	33
Çimento ve metalden gayri madenden mamul eşya imali	1.65	100	37	28
Metal ana sanayii	2.59	100	64	95
Metalden mamul eşya san.	1.16	100	13	3
Makina ve ulaşım araçları sanayii	1.18	100	9	9
Toplam sanayi	1.53	100	30	23

Kaynak: D.İ.E. Sanayi İstatistikleri, 1968 yılı anket sonuçları.

Vardiya katsayısı, çalışılan toplam işçi saatine, en büyük vardiya olan birinci vardiyadaki çalışılan işçi saatin bölümü ile bulunmuştur. Doluluk oranları ise, birinci vardiyadaki çalışılan işçi saat 100 olduğuna göre, ikinci ve üçüncü vardiyadaki çalışılan işçi saatin birinci vardiyaya yüzde olarak oranını ifade etmektedir. Vardiya katsayısı ve vardiyalardaki doluluk oranlarının ne anlama geldiğini bir örnekle açıklamaya çalışalım. Yapım sanayiinde belli bir vardiya için bir işçinin günlük çalışma süresi sekiz saattir ve ekonomide en çok üç vardiya yapılmaktadır. Belli bir kesim için hesaplanan vardiya katsayısı 2.00 bulunmuş ise, bunun anlamı şudur: ilgili kesimde o üretim yılında çalışılan toplam işçi saatin yarısı birinci vardiyada, geri kalan yarısı ise ikinci ve üçüncü vardiyalarda gerçekleştirilmiş demektir. Başka bir deyişle, sözünü ettiğimiz sanayi kesiminde bir yıl içinde ortalama 300 kişi çalışmış ise, bunun 150'si birinci vardiyada, geri kalan 150'si de ikinci ve üçüncü vardiyalarda çalıştırılmış anlamınadır.

Doluluk oranları ise, ikinci ve üçüncü vardiyalarda çalışan işçi sayısının ya da çalışılan işçi saatin birinci vardiyaya göre yüzdelerini göstermektedir. Sözelimi, toplam ekonomi için doluluk oranları, birinci vardiyada 100, ikinci vardiyada 50 ve üçüncü vardiyada 20 ise, o ekonomide çalışan her 170 kişiden 100'ü birinci vardiyada, 50'si ikinci vardiyada ve 20'si de üçüncü vardiyada çalışıyor demektir. Türk yapım sanayiinde yaptığımız hesaplama göre, vardiya katsayısı 1.53, ikinci ve üçüncü vardiyalardaki doluluk oranları sırasıyla 30 ve 23 çıkmaktadır. Başka bir deyişle, sanayi kesiminde her 153 kişiden 100'ü birinci vardiyada, 30'u ikinci vardiyada ve 23'ü de üçüncü vardiyada çalışır gözükmektedir.

Soru 86 : Vardiya katsayısıyla, Türk yapım sanayiindeki pazar ve sermaye sorununa yaklaşım yapılabilir mi?

Türk yapım sanayiinin gelişme olanaklarını sınırlayan ve bundan böyle de ekonominin endüstrileşme atılımını engelleyebilecek iki önemli etken, **pazar ve sermaye** sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1963'ten günümüze bu iki sorun, 1970 bunalımı bir yana bırakılırsa, büyümeye ciddi bir engel teşkil etmemiştir. Bir kere, tüketim malları sanayii gümrüklerle korunarak üretilen ürünler iç pazarlarda satılabilmektedir. Buna ek olarak da kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle iç pazardaki genişleme sınırlı üretimi olumlu yönde etkileyebilmiştir. Genellikle büyük paralar isteyen az kârlı alanlara yatırım kamudan gelince, özel kesim küçük paralarla palazlanmanın yollarını bulabilmiş ve böylece de sermaye sorunu çözümlenebilmişti. Ama, 1972'lerde durum bu kadar basit gözüküyor. Bir kere, hem mevcut üretilen ürünlere karşı iç pazar belli bir doymuşluğa ulaşmış, hem de içte ve dışta istem duyulan malları üretebilecek büyük ölçekli kuruluşları gerçekleştirmek için yeterli sermaye yok. Sonuçta pazar sorunu iki yanlı bir çözüme sahip: İç pazarı genişletmek ve yeni dış pazar olanakları sağlamak. Sorun bu noktada yatırım sorunuyla birleşiyor. İç pazarın genişlemesi nasıl olacaktır: 1) Tarımın açılmasıyla ve 2) açık ve gizli işsizler ordusuna yeni iş olanaklarının bulunabilmesiyle. Tüm bunların anlamı, sermaye ve dolayısıyla yatırım demektir; ve özellikle yapım sanayiinde, aramalı ve üretim aracı üreten alanlara yatırım demektir.

Burada bir önemli noktaya daha değinmekte yarar vardır. Türk yapım sanayiinde sözünü ettiğimiz bu hastalık, daha 1969'larda bile görülmeye başlamıştı. Ama iki mutlu olay, bu hastalığı şimdilik gidermiş gözükmektedir.

Bu iki olaydan birisi, işçi dövizlerinin iç pazarı genişletmesi, öteki de tekstil gibi birkaç önemli maddeye ihraç olanaklarının bulunabilmesidir. Bir de buna, 1971'in tarımda iyi bir üretim yılı olması eklenmelidir. Ama rahatlıkla söyleyebiliriz ki bunlar, sorunun kesin çözümünü gösteren sürekli olgular değildir. Başka bir deyişle, işçi dövizlerinin sürekli bir kaynak olduğu söylenemeyeceği gibi, tarımsal ürünlerin her yıl böyle bir üretim seviyesine ulaşacağı da kuşkusuz söylenemez.

Türkiye ekonomisinde, pazarın ve sermaye birikiminin sınırlı oluşuna vardiya katsayısı ile yaklaşım yapılabilir. Ciddî eksiklikler taşımasına rağmen, yukarıdaki tablolardan bazı önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bir kere, bütün ekonomi açısından vardiya katsayısı 1.53 çıkmaktadır. Bunun anlamı, ortalama çalışma günü sekiz saat olduğuna göre, yapım sanayiinde 12 saatlik bir kapasite ile çalışılıyor demektir. Bu tablodaki veriler, iki nedenle üretimin kapasitesini gerçekten daha yüksek göstermek eğilimindedir. Birinci olarak, vardiyalardaki ve özellikle birinci vardiyadaki çalışılan gün sayısı dikkate alınmamıştır. Başka bir deyişle, bu işyerlerinin tatiller hariç yılın diğer günlerinde çalışıp çalışmadıkları noktası ihmal edilmiştir. İkinci olarak da, ekonomideki üretimin niteliğinden ötürü birden fazla vardiya ile çalışmak zorunluğunda olan şeker, çimento, demir ve çelik ana sanayi kesimleri bu hesaplamadan ayıklanamamıştır. Bu nedenle, ekonomi için hesapladığımız vardiya katsayısı (1.53) gerçekten oldukça yüksek bir düzeyde çıkmıştır.

Nitekim, dokuma, metal ana sanayii ve çimento kesimleri bir yana bırakılırsa, gerek tüketim malları ve ara malı ve gerekse yatırım malı üreten kesimlerde vardiya katsayısı oldukça düşük gözükmektedir. Dayanıksız tüketim malları üretimindeki vardiya katsayısı 1.29 olup, burada büyük bir ağırlığa sahip olan şeker sektörü çıka-

rılırsa, bu kesimin çok düşük bir kapasite ile çalıştığı ortadadır. Bunun en büyük nedeni, ilgili kesimdeki mallara olan istemlerin aşırı bir doymuşluğa ulaşmış olmasıdır. Makina ve metalden mamul eşya üretimindeki kapasite düşüklüğünün nedeni de pazar ve sermaye sorunuyla yakından ilgilidir. Bu kesimlerde, iç ve dış pazara cevap verebilecek nitelik ve nicelikteki malların üretilmesi, hem yatırım açısından ve hem de işletme sermayesi açısından büyük paraların belli ellerde toplanmasına bağlı bir durumdur.

Sonuç olarak, toplam ekonomi açısından, kapitalist üretimin ne menem bir sistem olduğu açıkça görülmektedir. Mevcut kapasiteyle, Türk yapım sanayii şimdiki üretiminin en az iki katını üretme olanağına sahiptir. Ama sistemin niteliği **kapitalizm** ve üretimin amacı **kâr** olunca, doğaldır ki, **üretim olayı üretici güçlerin hacmi ile değil satış kapasitesi ile sınırlandırılmış olacaktır.**

Soru 87 : Sanayide küçük meta üretimi ne demektir?

Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumda, yaratılan maddî değerlerin tümünün, kapitalist üretim koşulları altında gerçekleştirildiği söylenemez. En gelişmiş kapitalist ekonomilerde bile, küçük meta üretiminde bulunan birimlere rastlamak mümkündür. Özellikle sanayi kesiminde, üretilen ürünlerin tamamına yakını pazarlamaya tâbi tutulmasına rağmen, bu durum, bu malları üreten işletmelerin tümünün kapitalist bir nitelik taşıdığını göstermez. Başka bir deyişle, herhangi bir üretim biriminin ücretli işçilik de kullanarak pazar için üretimde bulunması, mutlaka onun (işletmenin) kapitalist bir işletme olmasını gerektirmeyebilir. Daha önce görmüştük ki, ücretli emek-gücü kullanarak pazar için üre-

timde bulunmak, kapitalist üretimin temel öğelerinden ikisidir, ama tümü değildir.

Türkiye ekonomisinde tarım sektöründe olduğu gibi, sanayi kesiminde de küçük meta üretiminde bulunan işletmelere rastlanmaktadır. Yalnız, sanayideki küçük meta üretiminin ağırlığı, hem işletme sayısı ve hem de üretim açısından, tarıma oranla çok daha küçük bir yekûn tutmaktadır. Küçük meta üretiminde bulunan işletmelerin genel özellikleri birkaç noktada toplanabilir: Bir kere, ücretli işçilik kullanarak pazar için üretimde bulunsalar bile, bu tip işletmelerde yaratılan değer, ancak işletme sahibinin geçimini sağlayabilecek bir büyüklüktedir. Ayrıca, kullanılan araç ve gereçler genellikle basit ve ucuz olup, üretimde el-emeginin payı büyükçe bir yer kaplar. İşyeri sahibinin emek-gücü, genellikle ücretli emek-gücüne oranla önemli bir ağırlığa sahiptir.

Türkiye ekonomisinde, 1963 yılı verilerine göre, sınaî ürünlerin yüzde 93.1'inin pazara çıktığı hesaplanmıştır. Bu sonuca dayanarak, 1963 yılında üretilen sanayi mallarının yüzde 93.1'inin kapitalist üretim koşulları altında gerçekleştirildiğini söyleyemeyiz. Kabaca, 5'den daha az kişi çalıştıran yapım sanayii işyerlerinin küçük meta üretiminde bulunduğu varsayılabilir. Bu takdirde, 1963 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, 148 bin yapım sanayii işyeri küçük meta üretimi sonucunda 3 milyar 958 milyon liralık sınaî mallar üretiminde bulunmuştur. Bu tür işyerlerinde çalışan 284 bin kişinin, 86 bini ücretli olarak istihdam edilmektedir. Küçük meta üretiminde bulunan birimler, işyeri ve çalışanlar sayısı açısından hayli önemli gözükmekte iseler de, bunların ürettiği malların değeri toplam üretim içinde oldukça küçük bir öneme sahiptir. 1963 yılında toplam sanayi malları üretiminin 26 milyar lira olduğu düşünülürse, küçük meta üretiminin toplam üretim içindeki payının yüzde 15 civarın-

da olduğu söylenebilir. Kaldı ki, bu veriler 1972'ler Türkiye'sini temsil edemeyecek kadar eski bir tarihe aittir. 1963-1972 döneminde yapım sanayiindeki gelişmeler, 1920 1960 dönemindeki gelişmelerden çok daha büyük bir öneme sahiptir. Sanayinin son on yılında görülen dönüşümler, bir yandan üretim araçlarının ve dolayısıyla üretimin büyükçe bir bölümünün belli ellerde toplanması sonucunu doğurmuş; diğer yandan da, küçük üreticiler üretim araçlarından koparak hızla mülksüzleşmeye başlamışlardır. 1972'ler Türkiye'sinde sanayi malları üretiminin yüzde doksanından daha fazlasının kapitalist üretim koşulları altında gerçekleştirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Soru 88 : Küçük sanayi üretiminin, yapım sanayii içindeki önemi nedir?

Burada «küçük sanayi» deyiimiyle yalnızca, küçük meta üretiminde bulunan birimler kastedilmemektedir. Asıl anlatılmak istenen, tanım gereği belli bir kapasiteye ulaşamamış büyüklükteki yapım sanayii işyerleridir. Resmî istatistiklerde, küçük-büyük sanayi ayırımına ölçü olarak, işyerinde çalışan kişi sayısı ve işletmenin sahip olduğu çevirici gücün büyüklüğü esas alınmaktadır. 1963 Sanayi Sayımına göre, 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerleriyle 10 beygirden daha büyük çevirici güce sahip işletmeler, büyük yapım sanayii birimleri olarak kabul edilmiştir. 1970 sayımında ise, çalışanlar sayısı yine aynı kalmış ve fakat 10 beygir olan çevirici güç büyüklüğü, 50 beygir büyüklüğüne çıkarılmıştır. Buna göre, 50 beygirden daha küçük çevirici güce sahip işletmelerle, 10'dan daha az kişi çalışan işyerleri küçük yapım sanayii işletmeleri sayılmıştır.

1963 sanayi sayımı sonuçlarına göre, küçük yapım sanayii işyeri sayısı 157.759 olup, bu kesimde 350.168 kişi çalışmaktadır. Yine aynı yıl verilerine göre, toplam üretimin 19.6 milyar liralık bölümü büyük işyerlerinde ve geri kalan 6.3 milyar liralık bölümü ise küçük sanayi işyerlerinde gerçekleştirilmektedir. 1963'ten sonraki gelişmeler hep küçük sanayiinin aleyhine olmuş ve son on yıllık dönemde küçük yapım sanayii sürekli olarak kaybetmiştir. Büyük yapım sanayiindeki gelişmelere bağlı olarak birtakım küçük sanayi kesimlerinde yeni kuruluşlar doğmasına rağmen, 1963 yılında 157 bin olan küçük yapım sanayii işyeri, 1970'de 150 bine düşmüştür. Keza, 1963'de çalışanlar sayısı 350 bin kişi iken, 1970 yılı verileri bu kesimde 319 bin kişinin çalıştığını göstermektedir. Bu dönemde küçük sanayiin sürekli olarak kaybettiğini görmemize olanak sağlayabilecek bir diğer gösterge, yapım sanayii katma değerinin ilgili kesimler arasında dağılımıdır.

**TABLO 20 : ÜRETİCİ FİYATLARI İLE YAPIM SANAYİİ
KATMA DEĞERİ (Milyon Lira)**

Yıllar	Büyük yapım sanayii	Küçük yapım sanayii	Toplam sanayi
1962	6.921	2.165	9.086
1963	8.052	2.609	10.661
1964	9.088	2.720	11.808
1965	10.399	3.079	13.468
1966	12.626	3.527	16.153
1967	14.813	3.977	18.790
1968	16.936	4.424	21.360
1969	19.660	4.899	24.559
1970	22.143	5.321	27.464
1971	29.211	6.733	35.944

Kaynak: D.İ.E. Türkiye Milli Geliri (1962 - 1971)

Yukarıdaki tablo küçük sanayiın sürekli bir kaybetme süreci içinde olduğunu açıkça göstermektedir. Büyük yapım sanayii katma değeri üretici fiyatlarıyla 1962 yılında 6.9 milyar lira iken 1971 yılında yüzde 322'lik bir artışla 29.2 milyar liraya yükselmiştir. Öte yandan küçük yapım sanayii katma değeri aynı dönemde 2.2 milyar liradan 6.7 milyar liraya yükselirken yüzde 211'lik bir gelişme göstermiştir. Başka bir deyişle, 1962 yılı verilerine göre büyük yapım sanayii katma değeri, toplam yapım sanayii katma değerinin yüzde 76'sını oluştururken, önemli bir artışla 1971'de yüzde 81.3'nü oluşturmaktadır. Oysa aynı dönemde, küçük yapım sanayii katma değerinin toplam yapım sanayii katma değeri içindeki önemi yüzde 24.2'den yüzde 18.7'ye düşmüştür.

Soru 89 : Küçük üreticiler kimdir ve hangi koşullarda üretimde bulunurlar?

Emek gücünü kullanarak kendisinin ve aile efradının geçimini sağlamak amacıyla üretimde bulunan kimselere küçük üretici denilir. Bunlar bir miktar işçilik de kullanarak pazar için üretimde bulunsalar bile, bir üretim yılı sonunda gerçekleştirdikleri gelir seviyesi, ancak küçük üretici ve ailesinin geçimini sağlayabilecek bir büyüklüğü geçmez. Türk yapım sanayiinde bu nitelikleri taşıyan yarı proleter unsurların sayısı oldukça kabarıktır. 5'den az kişi çalışan yapım sanayii işyerlerini küçük meta üretiminde bulunan işletmeler olarak varsaydığımıza göre, bu dilimde 1963 yılında çalışanlar sayısı 284 bin kişi olup, bunun 86 bini ücretli olarak istihdam edilmektedir. Küçük üreticilerin yanında ücretli olarak çalıştığını söylediğimiz 86 bin kişinin ortalama aylık 180 liralık bir ücretle çalıştırıldığı düşünülürse, bunların büyükçe

bir bölümünün çırak ve kalfalık koşulları altında çalışan kimseler olduğu söylenebilir. Bu durumda, bu kesimde ücretle çalışanlar, sanayi işçisi olmaktan öteye, zanaatı öğrenmeyi amaçlayan kimselerdir ve bu nedenle de küçük üretici sayılırlar.

Küçük yapım sanayiinde çalışanların (ister işyeri sahibi olsun, isterse bu işyerlerinde ücretle çalışanlar olsun) ulusal gelirden aldıkları pay oldukça küçük bir düzeydedir. İstatistik verilerin gösterdiğine bakılırsa, hem kişi başına üretim, hem de gelir açısından büyük sanayi ile küçük üreticiler arasındaki uçurum gittikçe açılmaktadır. Bugün küçük yapım sanayiinde bir küçük üreticinin yıllık geliri, büyük yapım sanayiinde çalışan bir işçinin gelirinden daha küçük bir düzeydedir. 1960'lardan bugüne küçük yapım sanayii, işyeri ve çalışanlar sayısı açısından sürekli bir biçimde kaybetmesine rağmen, bazı kesimlerde hâlâ tutunabilmektedir. Bunun nedeni, ilgili kesimlerde büyük ölçekli birimlerin henüz yeterince kurulamamış olmasıdır. Sözelimi, Türkiye'de küçük sanayinin en yaygın olduğu kesim, giyim ve kundura sektörleridir. 157.759 küçük yapım sanayii işyerinin 54.236'sı bu sektörde faaliyette bulunmaktadır. Nitekim, büyük yapım sanayiinin en sınırlı gelişebilmiş kesimi de konfeksiyon ve kundura sanayiidir.

Bunun yanında, büyük yapım sanayiinde dayanıklı tüketim malları ve üretim araçları üretiminde son yıllardaki gelişmeler, küçük yapım sanayiinde de bazı gelişmeleri beraberinde getirdi. Aslında, küçük sanayinin büyük bir bölümü kaybetmekte iken, bazı kesimlerde gelişmeler olmaktadır. Sözelimi, 1963-1970 döneminde küçük yapım sanayiinin, gerek işyeri ve gerekse çalışanlar sayısı açısından gelişme gösterdiği kesimler, elektrikli ve elektriksiz makineler sanayii ile taşıma araçları sanayiidir. Küçük yapım sanayiinin bu kesimlerdeki gelişmesi,

endüstrileşmenin doğal bir sonucu olup, tamiratla ilgili bir durumdur.

Soru 90 : Türk yapım sanayiinde kamu kesiminin yeri ve önemi nedir?

Türk yapım sanayiinde üretim araçlarının ve dolaşısıyla üretimin önemlice bir bölümü kamunun kontrolü altındadır.1968 yılı verilerine göre, 3423 büyük sanayi işyerinden 296'sı kamu kuruluşudur; geriye kalan 3127 işletme de özel teşebbüse aittir. Kamu işyerleri, hem belirli kesimlerde ihtisaslaşmış ve hem de özel kesime oranla çok daha büyük ölçekli kuruluşlardır. Bir örnek vermek gerekirse, 296 kamu işyerinde 194.631 kişi çalışmakta iken, özel kesime ait 3127 işyerinde 265.923 kişi çalışmaktadır. Başka bir deyişle, kamu yapım sanayiinde bir işletme başına ortalama 658 işçi düşmekte iken, özel kesimde bu sayı ancak 85'e ulaşabilmiştir. Bunun genellikle iki ana nedeni vardır: Birincisi, büyük ölçekli kuruluşlara yatırım yapabilecek büyüklükteki sermaye birikiminin özel teşebbüs elinde ancak son yıllarda toplanmaya başlamış olması; ikincisi de, özel birikimlerin küçük bir yatırımla kısa sürede büyükçe çıkarlar sağlanabilen alanlara yatırılmasıdır. Kamu kesiminin toplam yapım sanayii içindeki ağırlığını, üretim açısından gösteren duyarlı veriler eksiktir, ama katma değer açısından bu ayırıma bir yaklaşım yapılabilir.

1971 yılı verilerine göre, kamu kesiminin katma değer açısından toplam yapım sanayii içindeki payı yüzde 37.7'dir. 1962-1971 döneminde kamu kesiminin katma değeri (üretici fiyatlarıyla) 3.427 milyar liradan 13.549 milyar liraya yükselirken yüzde 295 bir gelişme göstermiş, buna karşılık özel kesimin katma değeri 5.658 milyar li-

radan 22.394 milyar liraya yükselirken yaklaşık olarak kamu sektörüyle aynı düzeyde bir gelişme hızına ulaşılmıştır. Aslında bu veriler, özel kesimin gerçek önemini küçültücü yönde bir nitelik taşımaktadır. Bunun nedeni, özel kesimin kamu kuruluşlarına iştiraklerinin de kamu işletmeleri sayılmasıdır.

TABLO 21 : KAMU VE ÖZEL YAPIM SANAYİİ KATMA DEĞERİ
(Milyon Lira)

Yıllar	Kamu kesimi	Özel Kesim	Toplam
1962	3.427	5.658	9.085
1963	3.710	6.951	10.661
1964	4.320	7.488	11.808
1965	4.704	8.764	13.468
1966	5.868	10.285	16.153
1967	6.739	12.411	18.790
1968	7.653	13.707	21.360
1969	8.985	15.574	24.559
1970	10.187	17.726	27.463
1971	13.549	22.394	35.943

Kaynak: D.İ.E. Türkiye Millî Geliri (1962 - 1971).

Soru 91 : Yapım sanayiindeki kamu kuruluşları kapitalist bir nitelik taşımaz mı?

Devletin sınıfsal bir niteliğe sahip olmadığı görüşü, Türkiye tarihinde özel bir yere ve öneme sahiptir.

Bu görüş biçimine dayalı olarak, yanlış ve hayli yaygın olan bir düşünce tarzı da, kamunun ekonomik eylemleriyle ilgilidir. Sanılmakta ya da öyle gösterilmek istenmektedir ki, kamunun yapım sanayiindeki işletmeleri özel kesime karşı ve toplum yararına çalışan kuruluşlardır. Hatta, kamunun mülkiyetinde olan fabrikaları sosyalist işletme sayanlar bile görülmüştür. Türkiye tarihinde, bürokratik radikal kesimin en güçlü dönemlerinde bile, dev-

let işletmelerini özel teşebbüsün aleyhine kullanmak mümkün olamamıştır. Kaldı ki, bürokratlardan gelen bu isteğin altında yatan en önemli neden, bu kuruluşları toplum yararına kullanmaktan öteye, artığı elden kaçırmak kaygısıdır.

Günümüz Türkiye'si kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu ve buna bağlı olarak da devlet olanaklarının büyük oranda egemen güçler yararına kullanıldığı bir ülkedir. Devlet bütçesinin en büyük üç gelir kalemi, emekçilerin sırtından alınmaktadır. Yüzde doksanından fazlasını emekçilerin ödediği ve dünya ölçülerine göre aşırı yükseklikteki dolaylı vergiler, bütçenin en büyük gelir kalemlerinden biridir. Öteki önemli iki gelir kaynağının hemen tamamına yakını da, ek-çalışma süresi içinde yaratılan artık-değerin bir bölümü olup, dolaysız vergi ve kamu teşebbüslerinin kârı olarak devlet bütçesine giderler.

Demek ki, kamunun yapım sanayiindeki işletmeleri devlet kapitalizmi dediğimiz uygulamanın sonucu, emekçileri kapitalist üretim koşulları altında sömüren kuruluşlardır. Nitekim, 1963 yılı verilerine dayanarak yapılan hesaplamaya göre, kamu yapım sanayii kuruluşlarındaki sömürme oranı, özel işyerlerine bakarak çok daha yüksektir: İlgili yılda, özel kesimde yüzde 242 olan sömürme oranı, kamu kesiminde yüzde 284'dür. Başka bir deyişle, yapım sanayiinde ortalama bir işçi 8 saatlik bir iş gününde ürettiği değer, özel işyerlerinde 2 saat 20 dakikalık bölümünü alabilirken, kamu kesiminde ancak 2 saat 4 dakikalık bölümüne sahip olabilmektedir. 1968 yılı verilerine baktığımızda da aynı sonuçları gözlemek mümkündür: Petrol hariç tutulursa, en yüksek sömürme oranlarının yine kamu kuruluşlarının tekelinde olan, içki sanayiinde yüzde 1246, tütün ve mamulleri sanayiinde yüzde 811 olduğu görülmektedir.

VI. BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE SONUÇ

Soru 92 : Dış ticaretin yapısıyla endüstrileşme arasında nasıl bir ilişki vardır?

Dış ticaretin niteliği ve niceliği ile bir ekonominin yapısı arasında yakın bir ilişki vardır. Belli bir ekonominin endüstrileşme yolunda hangi noktada olduğunu, hem dış ekonomik ilişkilerin gelişmişlik seviyesinden ve hem de sattığı ve satın aldığı malların niteliğinden anlamak mümkündür. Gelişmiş kapitalist ekonomilerin dış ticaret hacimleri, gerek toplumsal üretim içinde ve gerekse gayri safi hâsıla içinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu tip ekonomilerin genellikle sattıkları malların büyük bir bölümünü sınaî ürünler, satın aldıklarını ise hammadde ve tarımsal mallar oluşturur. Gelişmemiş kapitalist bir ekonominin ise, mal mübadeleleri toplamı hem küçüktür ve hem de dışarıya hammadde ve bitkisel ürünler satarken genellikle satın aldıkları endüstri ürünleridir.

Türkiye kapitalist yoldan endüstrileşme atılımı içinde bulunan bir toplumdur. Özellikle 1960'lerden sonraki gelişmeler, dış ticaretin hacmini ve yapısını etkilemiştir. Nitekim, 1963-1971 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmi (ithalât ve ihracat değeri toplamı) yüzde 75 oranında bir artışla 1.8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ra-

kam önceki yıllara oranla bir rekor teşkil etmektedir. Kaldı ki, son bir buçuk yıldır, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerindeki gelişmeler, 1963-1970 dönemindeki gelişmelerden karşılaştırılamayacak kadar yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Sözelimi, planlı dönemdeki mal mübadelelerinde yıllık ortalama artış hızı yüzde 7.4 iken, 1971 yılının 1970 yılına göre artış hızı yüzde 20.3'tür. Ülkemiz dış ticaretinin son iki yıldaki gelişme hızı dünya ortalamasının (aynı yıllardaki dünya ortalaması yüzde 10.4'dür.) çok üstündedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin dış ticaret hacmi, dünya dış ticaret hacminin ancak %027'sine sahiptir.

Geri kalmış bir ekonomi, sanayileşebilmek için dışardan makinalar ve öteki yatırım malları satın almak durumundadır. Endüstrileşmede gerekli maddelerin ithal edilebilmesi için de döviz gerekmektedir. Döviz elde etmenin en emin yolu, dışarıya mal satabilmektir. Türkiye günümüzde üç yoldan döviz elde edebilmektedir: ihracat, işçi dövizleri ve dış yardım. Dış yardım, çeşitli nedenlerle hem riskli, hem de sakıncalı bir yoldur. Bir kere, bu yoldan döviz kazanmak, en azından ekonomiyi dışa bağımlı bir duruma getirmek demektir. Doğaldır ki, ekonomik ayrıcalıklar birtakım siyasal ayrıcalıkları da beraberinde getirecektir. Ayrıca, dış yardımda bulunan ülke bunun karşılığında ekonomiye büyükçe bir faiz yükü bindirecek ve kendisiyle rekabet olanakları verebilecek ileri teknolojilerin yurda sokulmasına izin vermeyecektir. Tüm bunlar, endüstrileşmenin maliyetini aşırı derecede yükselteceği gibi, ayrıca da endüstrileşmenin çarpık bir nitelik taşımasına neden olacaktır. Son iki yılda büyük miktarlara ulaşan işçi dövizleri, bu sakıncaları taşıamakla birlikte, bu yolla döviz sağlamanın sürekli bir kaynak sayılması ve endüstrileşme politikasını böyle bir olguya dayandırmanın olanağı yoktur. Şimdilik önemli

olan, elde biriken dövizlerin değerlendirilerek temel üretim kesimlerine yatırılabilmesidir.

Demek ki, Türkiye'nin endüstrileşme çabalarının gerçekleşmesi için gereken döviz elde etmenin en sağlam ve en risksiz yolu dışarıya mal satabilmektir. Başka bir deyişle, dışa bağımlı bir sanayileşme yolu izlemek istenmiyorsa, dış ticaret açığının ya ortadan kaldırılması ya da en küçük seviyede tutulması gerekmektedir.

Oysa dış ticaret açığı (mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki olumsuz fark), sürekli olarak artmaktadır. Geleneksel ihraç ürünlerinden tarımsal malları dışarıya satabilme olanakları gerek dış talep ve gerekse arz yönünden sınırlıdır. 1930-1947 yılları arasında, 1938 yılı hariç, ihracatımız ithalatımızdan sürekli olarak daha yüksek bir düzeyde olmuştur. 1948'den itibaren durum tersine dönmüş, ithalat kıymeti ihracatı aşmış ve dış ticaret açığı sürekli olarak büyümüştür. Dugün için, mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki gittikçe artan fark, işçi dövizlerindeki olağanüstü gelişmelerle ve dış yardımlarla karşılanabilmektedir.

Soru 93 : İhracattaki gelişmeler beklenen seviyeye ulaşabilmiş midir?

Türkiye ekonomisinin endüstrileşme ve giderek büyüme isteklerine en büyük engellerden birisi de ihracatın yapısından ileri gelmekteydi. Son on yılda ihracatta önemli gelişmeler olmasına rağmen, gerek tarımsal ürünleri satma zorluğu ve gerekse sınaî ürünlerin fiyatlarının dünya pazarlarına oranla yüksekliği, bu kesimdeki gelişmelerin beklenen bir seviyeye ulaşmasını engelleyen önemli nedenlerdendi. Dünya ölçülerine göre, yüksek bir orana ulaşan 1970 devalüasyon uygulamasının amaçlarından birisi

de, Türk tarım ve sanayi mallarına dış pazarlarda bir rekabet gücü kazandırmaktı. Ülkenin iç pazarlarının çok üstünde bir kapasiteye sahip olan yapım sanayii açısından bu uygulamanın anlamı, pahalı yerli ürünlere ucuz dış pazar ortamının yaratılması demekti. Bu yolla iki yönlü bir yarar sağlanabilecekti; bir yandan iç pazarda satma olanakları daralan yapım sanayii rahatlayacak, diğer yandan da endüstrileşme için döviz kazanılacaktı. 1971'lerin başında bürokratik engellemelerle bu fırsat iyi kullanılamamış ve fakat daha sonra ve özellikle 1972'lerin başından itibaren Türkiye tarihinde eşi görülmemiş bir hızla dışarıya mal satışı başlamış ve devam etmektedir.

TABLO 22 SEKTÖRLERE GÖRE İHRACAT KIYMETİ
(Milyon Lira)

Sektörler	1971 (ilk altı ay)	1972 (ilk altı ay)	Artış %
Tarım	2.553	3.926	51
Sanayi	762	1.497	97
Maden	327	527	61
Toplam	3.642	5.950	65

Kaynak: D.İ.E. Dış Ticaret İstatistikleri.

İhracatımız planlı dönemin başlangıç yılı olan 1963 ten 1971'e kadar yüzde 83 oranında bir gelişme göstermiştir. Bu, son on yılda ihracatın yüzde 9.3'lük bir gelişme hızı ile büyüdüğünü göstermektedir. İlgili dönemde ihracat yalnızca nicelik olarak gelişme göstermemiş, niteliğinde de değişmeler olmuştur. Sözelimi, 1960 yılında sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payı yüzde 10 civarında iken, 1971 yılında yüzde 22'ye yükselmiştir. Oy-

sa aynı dönemde tarımın katkısı, yüzde 85'den yüzde 70'e düşmüştür.

Ama, 1972'nin ilk altı ayındaki gelişmelerin gerçekten Türkiye tarihinde bir örneği daha yoktur. 1971'in ilk altı ayına göre, 1972'nin ilk yarısında ihracattaki gelişme yüzde 65'lik bir düzeye ulaşmıştır. Sektörler itibariyle artış hızlarına baktığımız zaman, tarımda yüzde 51, sanayide yüzde 97 ve maden ürünleri ihracatında yüzde 61'lik gelişme olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, tarımın ihracat içindeki payı yüzde 65'e düşerken, sanayi ve maden ürünlerinin ihracata katkısı yüzde 35'e yükselmiştir.

Soru 94 İthalâtın endüstrileşme olayındaki önem ve içeriği nedir?

Biliyoruz ki, geri kalmış toplumların kalkınabilmeleeri endüstrileşme ile mümkün olabilmektedir. Sanayileşmeye karar vermiş bir toplumun bu atılıma geçebilmesi için gerekli makina ve teçizatı dışardan satın alması gerekmektedir. Yine biliyoruz ki, satın alabilmek için, dışarıya birşeyler satmak zorunludur. Oysa geri kalmış ekonomilerin dışa satabilecekleri ürünlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, bu tip ülkeleri, dış yardım almaya sürüklemekte ve giderek ekonomi dışa bağımlı bir nitelik kazanmaktadır. Günümüz dünyasında emperyalizmin en yaygın biçimde kullandığı yöntem budur. Özellikle, kapitalist yoldan kalkınmaya karar vermiş toplumlar için bu durum kaçınılmazdır. Gelişmemiş kapitalist bir toplum için dışa bağımlılığın derecesi, ekonomik büyümenin hızına ve gelişmişlik seviyesine bağlı bir durumdur. Başka bir deyişle, hızlı büyüme ile bağımlılık arasında ters yönde bir ilişki vardır.

Türkiye ekonomisinde son yirmi yıldır, sürekli olarak dışardan satın aldığımız malların kıymeti sattıklarımızdan fazla olmuştur. Bunun anlamı, ülke ekonomisinin kronik bir dış ticaret açığıyla karşı karşıya gelmesi demektir. Sanayileşme isteğindeki Türk toplumu için bunun sakıncaları ortadadır. Bir kere, dış ticareti sürekli açık veren bir ekonominin endüstri için gerekli yatırım mallarını, belirli bir plan hedefine uygun bir biçimde dışardan satın alabilmesi olanaksızdır. Gerçekten de bu nedenle, 1963-1971 yılları arasındaki dönemde ithalâtın gelişimi düzgün bir seyir takip etmemiştir. İlgili dönemde, belli bir yılda yüzde 25.6 lık bir gelişme olabildiği gibi, başka bir yılda bir önceki yıla oranla yüzde 21.8'lik bir düşme de görülebilmektedir.

Türkiye ekonomisinde, ithalât değerinin ihracattan büyük olması ve dış ticaret açığının sürekli olarak artması ekonomik büyümeyi sınırlayan bir dar boğaz olarak öne sürülmektedir. İlk bakışta bu böyledir; ama son tahlilde, buna eklenecek önemli bir nokta vardır. Bu da şu: Bir ekonomide dış ticaretin yapısını oluşturan esas etken mevcut üretim biçiminin niteliği ve buna bağlı olarak da uygulanan ekonomik politikanın biçimidir. Buna göre de, dış ticaretin niteliği bir görünüm ve bir sonuç olup, yürürlükte olan sistem tarafından belirlenir. Kapitalist sistemde de ekonominin satma ve satınalma tercihleri toplum ve halk yararına değil, egemen güçler yararına kullanılır.

Soru 95 : Dış ticaret ve birlikim sorunu, Türkiye ekonomisinde sanayileşmeyi (kalkınmayı) sınırlayan unsurlar olarak sayılabilir mi?

İkinci Beş Yıllık Plan, Türkiye ekonomisinde gelişmeyi sınırlayan yapısal güçlükler bölümünde, üç yapısal

güçlükten söz etmektedir: 1) Tasarrufların yükseltilmesi, 2) Türkiye ekonomisinde gelişmeyi sınırlayan bir faktör olarak dış ticaret, ve 3) Gelişmeyi kısıtlayan kuramsal güçlükler. Plan, tasarrufların gelişmeye olan olumsuz etkisini şöyle özetlemektedir: «Türkiye gibi... gelişmenin başlangıcında olan ülkelerde, kalkınma hızını tayin eden temel faktör talep yetersizliği değil fakat üretim kapasitesinin, dolayısıyla yatırımların yükseltilebilme imkânlarıdır... Ekonomik kalkınma her şeyden önce yükselen gelirin gittikçe artan kısmının tasarruflara ayrılmasını zorunlu kılar... Tasarruflarda sağlanacak artışları sınırlayan temel neden şüphe yok ki, tasarrufların seviyesini tayin eden genel gelir seviyesinin düşük olmasıdır... Gittikçe artan dinamizme kavuşmasına rağmen toplumdaki tasarruf yaratıcı müteşebbisler grubunun henüz yeterli güç ve genişliğe erişmemiş olması da tasarrufları kârlı olarak kullanma imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle tasarruflar seviyesinin düşük olmasına yol açmaktadır.»

Planın, tasarrufların sanayileşmeye (gelişmeye) olan olumsuz etkilerine ilişkin yargılarında doğru bir cümleye rastlamak mümkün değildir denilse, herhangi bir yanlışlık yapılmış olmaz. Bu yanlışlık, özünde, sorunu sınıfsal niteliğinden soyutlayarak ele almaktan ileri gelmektedir. Durum bu olunca da, mevcut **üretim biçiminin niteliğinden gelen sınırlayıcı etkenler**, ya da sistemin kendi yarattığı sonuçlar, ekonomiyi köstekleyen öğeler olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Denilmektedir ki, Türkiye ekonomisinde kalkınma hızını tayin eden temel faktör, **talep yetersizliği değil**, üretim kapasitesinin artırılabilmesidir. Bu söz, kapitalist üretim koşulları altında endüstrileşme atılımına girmiş Türk toplumunun 1967'lerinde ileri sürülüyor. Hemen üç yıl sonra, yani 1969'larda Türkiye ekonomisi talep yetersizliğinden doğan bir aşırı üretim sorunuyla karşı karşıya geliyor. Kaldı ki, İkinci Beş Yıllık

Plan döneminde kurulu kapasitenin yarısına bile ulaşabildiğini söylemek güçtür. O zaman denilebilir ki, üretim kapasitesinin ve dolayısıyla yatırımların yükseltilmesiyle sorun çözümlenmiş olmuyor. Asıl önemli olan, yatırımın hangi amaca bağlı olduğu ve buna dayalı olarak da hangi kesimlere yöneldiğidir. Üretimin amacı kâr olunca ve giderek yatırım en kârlı alanlara yönelince, burjuva ekonomi kitaplarının öğütlediği gibi, her yatırım beklenen seviyede talep yaratamıyor. Türkiye'deki olgular, bu gerçeğin somut örneklerinden birisidir.

Bir de, **tasarrufları kârlı olarak kullanma olanaklarının kısıtlı** olmasından söz edilerek; bu durumun, birikim seviyesinin düşük olmasına yol açtığı ve dolayısıyla gelişmeyi sınırladığı öne sürülmektedir. Bu yargının Türkiye gerçekleriyle yakından ve uzaktan hiçbir ilişkisi olmadığı hemen söylenmelidir. Tam aksine, Türkiye'de tasarrufların kârlılık oranları gelişmiş kapitalist ülkelerle karşılaştırılamayacak derecede yüksektir. Özellikle bu olanaklar, ikinci planın yazıldığı yıllarda bugüne oranla, çok daha elverişli bir nitelik taşımaktaydı. O zaman yine söylenebilir ki, birikimleri kârlı kullanma olanaklarının kısıtlı olması değil, aksine **aşırı derecede kârlı alanların çokluğu**, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sınırlayan bir unsur olarak ileri sürülebilir. Nitekim biliyoruz ki, yerli ve yabancı sermayeler, planda sözü edilen dönemde yatırdıklarını bir iki yıl gibi kısa bir sürede fazlasıyla geri alabilecek yapım sanayii kesimleri bulabilmişlerdir. Doğaldır ki, böyle alanların yeterince bulunabildiği bir toplumda, herhangi bir sermaye sahibinin kâr dürtüsünü arka plana itip, iş ve çalışma düzeyini yükseltmeye yönelik, ekonominin sürükleyici kesimlerine yatırım yapması beklenemez. Çünkü, kapitalist gelişmenin başlarında bu alanlara yatırım hem riskli, hem pahalıdır, ve hem de fazla çıkarlı değildir.

Planda, dış ticaret sanayileşmeyi ve dolayısıyla gelişmeyi sınırlayan bir öge olarak ele alınmakta ve dış ticaret hacmindeki gelişmelerin beklenen seviyeye ulaşamamasından yakınılmaktadır: «... Yatırımların artırılması iki temel faktörün bir arada varlığına bağlıdır. Bir yandan tasarruflar, artan yatırımları besleyebilecek seviyeye süratle yükselebilmeli, öte yandan ithal kapasitesi, yatırımların yükseltilmesi ve kurulu üretim kapasitesinin tam olarak kullanılabilmesi için gerekli fakat yurt içinde yapılamayan makina, teçhizat ve hammadde ithaline imkân verecek bir seviyeye çıkarılmalıdır... Türk dış ticaretinin geçmiş yıllardaki uzun vadeli eğilimi, birkaç yıl hariç tutulursa, millî gelirdeki artışlara paralel bir gelişme gösterememiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil fakat sınırlayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır.» İlk bakışta bu yargıya söyleyecek bir söz yok gibidir. Gerçekten, dış ticaretin yapısal niteliği son yirmi yıldır, sürekli olarak ülke aleyhine gelişmiş ve dış ticaret açığı gittikçe artan bir seyir takip etmiştir. Doğaldır ki, ihraç etme olanakları sınırlı bir ekonominin ithal etme olanakları da sınırlı olacaktır. Ama bütün bunları söylemek, dış ticaretin gelişmeyi sınırlayan esas etken olduğunu kanıtlamaz. Dış ticaretin yapısal niteliği, ekonomik sisteme ve buna bağlı olarak da ekonomik politikayla ilgili bir durumdur. Başka bir deyişle, eğer dış ekonomik ilişkilerin yapısı endüstrileşme için gerekli malların ithaline olanak sağlayamıyorsa, bu durumu doğuran neden mevcut üretim biçiminin niteliğidir ve o zaman da kalkınmayı sınırlayan asıl etken **sistemin kendisidir**.

Soru 96 : Ortak Pazar, Türkiye'nin endüstrileşmesini hangi yönde etkileyecektir?

Ortak Pazar, son yılların üzerinde en çok durulan

ve tartişılan konularından birisidir. Özünde kapitalist devletler ve daha doğrusu kapitalistler arası bir örgütlenme biçimi olan bu kuruluşa katılmanın ülkeye yarar sağlayıp sağlamayacağı noktasında tartişmalar olmuş ve fakat bu konuda söylenen ve yazılanların büyük bir bölümü bir ya da iki yıl gibi kısa bir sürede eskimiştir. Bu kadar kısa bir zaman aralığında anlamını yitiren görüşlerin büyükçe bir bölümü küçük burjuva devrimcilerine aittir. Onlar diyorlardı ki, Türkiye Ortak Pazara katıldığında, toplumsal bir yarar sağlanamayacağı gibi, ayrıca ülkede mevcut yapım sanayii kuruluşları da yıkılıp gidecektir. Bu yargı, 1972'ler Türkiye'sinin hangi aşamada olduğunu bir türlü göremeyen ya da görmek istemeyenlere ait olunca, söylenecek fazla bir şey yoktur. Kaldı ki, Türk toplumu Ortak Pazara girmiş ve bu noktanın tartişılmasına da gerek kalmamıştır.

Olayın asıl ilginç yanı şudur: Günümüz Türkiye'sinin egemen üretim biçimi kapitalizm ve toplumsal güç dengesinde en etkin sınıf sanayi burjuvazisidir. Acaba nasıl oluyor da, toplumun egemen güçleri kendi yıkımları demek olan bir örgüte katılmaya razı olabiliyorlar? Bunun nedeni açık: Türk yapım sanayiinin Ortak Pazar sanayicileriyle rekabet koşullarının doğabileceği bir ortam için, henüz yirmi yıldan daha fazla bir zaman vardır. Oysa bu yirmi yıl içinde, Türk sanayicilerinin Ortak Pazara katılmakla kazanacakları çok şey vardır. Bir kere, yapım sanayiinin, Ortak Pazara tam üye olununcaya kadar geçecek sürede, iç pazar için herhangi bir kayba uğraması söz konusu olmadığı gibi, ayrıca da hem dış pazara satacakları vardır ve hem de iç pazarı genişletme olanaklarına sahiptir. Öte yandan, Ortak Pazar kapitalist ülkeler ve dolayısıyla bu ülkelerin egemen güçleri arasındaki geçici bir anlaşmadır. Geçici bir anlaşmadır, çünkü, kapitalist üretimde tekelleşme hangi kerteğe ulaşırsa ulaş-

sın, o üretim biçiminde anarşi vardır ve kapitalistler arası çatışma söz konusudur. Başka bir deyişle, Ortak Pazarın önümüzdeki yirmi yıl yaşamını sürdürebileceği kolaylıkla söylenemez. Kaldı ki bu örgüt, kapitalist ülkelerin ilk birleşme denemesi olmadığı gibi, herhalde son birleşme denemesi de olmayacaktır.

Ortak Pazarla Türk sanayicileri arasında, önümüzdeki birkaç yılda büyük çelişmeler çıkması beklenemez. Çünkü, bu kadar kısa bir dönemde Türk yapım sanayiinde umulan gelişmeler muhtemelen Ortak Pazar üyelerini rahatsız etmeyecektir. Ve hatta belli üretim kesimlerinde sanayi gelişme olanaklarına kavuşmasına dolaylı ya da dolaysız bir biçimde yardımcı bile olunabilecektir. Ama asıl çatışma, Türk yapım sanayiinin üretim araçları üretiminde ihtisaslaşmaya başlamasıyla ortaya çıkacaktır. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu uyumsuzluk yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda Ortak Pazarın diğer üyeleri için de söz konusudur. Hiç unutmamak gerekir ki, bu örgütlenmenin altında yatan en önemli neden, Avrupa halklarının mutluluğunu sağlamaktan öteye, Avrupa burjuvazisinin ilerici güçlere ve Amerikan burjuvazisine karşı geçici bir süre için de olsa belli bir dayanışma içinde bütünleşmesidir.

Soru 97 Bugüne değin toplumun tarihsel gelişimini engelleyen radikal bürokratizm, bundan böyle de etkinliğini sürdürebilir mi?

Nisan 1969 tarihinde İdris Küçükömer'in «Düzenin Yabancılaşması» adlı kitabı yayınlandı. Bu kitabın 82. sayfasındaki tabloyu görenler önce şaşırdı ve sonra da bu tablonun yanlışlıkla ters basılmış olabileceği inancında birleştiler. Çünkü şemada, Türk toplumundaki politik ör-

gütler sol ve sağ yan olarak gruplandırılmış; sol yanda, Jön Türklerin Prens Sabahattin Kanadı, Hürriyet ve İtilâf Partisi, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi; sağ yanda ise, Jön Türklerin Terakki ve İttihad Kanadı, İttihad ve Terakki Fırkası, C. H. Fırkası (Partisi), C.H.P. - M.B.K., C.H.P. (Ortanın Solu) yer almaktaydı.

Oysa Türkiye’de yakın tarihimize kadar radikal bürokratizm, 600 yıllık bir şartlanmanın sonucu (ki bunlar 600 yılı aşkın bir süredir, devletin sahibidirler ve de Kerim Devleti kurma çabasındadırlar), ilerici tanınmak şansına sahiptiler. Bugün bile, bu yönde inanç taşıyanların sayısı küçümsenemez. Türk toplumunun tarihsel gelişimini anlayabilmek ve günümüzün sorunlarına gerçekçi bir yaklaşım yapabilmek için, radikal bürokratizmin niteliğini ve tarihî gelişimini bilmek hem yararlı ve hem de gereklidir.

Türk toplumunda, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin niteliği batı toplumlarından farklı bir özelliğe sahip olunca, toplumun tarihsel gelişim sürecinin de ayrı ve değişik bir nitelik taşıyacağı bellidir. Batıda feodalizmden kapitalist üretime geçiş burjuva sınıfının öncülüğünde ve etkinliğinde gerçekleştirilirken, toplumun iç dinamiğinin yetersizliği bir burjuva sınıfının doğup gelişmesini engelleyince, Türk toplumunda bu dönüşümü (kapitalist üretime geçmekten öteye, devlet eliyle sanayileşmek, batılılaşmak v.b.) sivil-asker bürokrat kesim gerçekleştirmeye kalkmıştı. Temeldeki üretim biçiminin yetersizliğine rağmen, batının birtakım üst yapısal kurumları topluma aktarılınca, batı toplumlarına eşit bir düzeye ulaşılabilir sanılmıştı. Türk toplumunun 1950’lere kadar uzanan son ikiyüz yılı bu tür aktarmacılığın örnekleriyle doludur.

Osmanlılarda iç ve dış etkenlerle 16. yüzyıldan itibaren üretim ilişkilerinin niteliği değişmeye başlamış ve devletin mülkiyetinde olan toprak, kişilerin fiilî özelleştirmelerine konu olmaya başlamıştı. Aslında batı kurumlarını aktarmaya yönelik çabalar, toplumu kurtarmaktan öteye, bürokrat kesimle toprağın yeni sahiplerinin mal ve cana ilişkin haklarını güvence altına almayı amaçlamaktaydı. Şimdiye kadar, artık-değerden aldığı paylarla önemli servetler biriktiren bürokrat kesim, batılılaşma çabalarıyla hem kendi durumunu garanti altına almak ve hem de devlet yönetimindeki etkinliğini sürdürmek istemekteydi. Batılılaşma hareketlerinde büyük toprak sahiplerinin desteğine gerek duyan bürokrasi, kendi temel felsefesine aykırı da olsa, toprakta özel mülkiyetin evrimine yol açabilecek nitelikteki hukuk kurallarını da batıdan aktarmayı kabullenmek zorunluğunu duymuştu. Böylece, toprakta fiilî olarak gerçekleşen özel mülkiyet koşulları yasal olarak da gerçekleşmiş olacaktı. Yeni ilişkiler sonucu oluşan büyük toprak sahipleri, Türkiye tarihinde ilk kez, bürokrasinin karşısında toplumun yeni egemen gücü olarak yer almaktaydı. Çünkü, Osmanlı toplumu sınıfsal bir nitelik taşımasına rağmen, batıdaki gibi tam tersine, egemen güçler, arttığı, üretim araçlarına (toprak) sahip olmaktan doğan bir hakla değil, devlet görevlisi olmaktan ötürü ele geçirmekte ve bu nedenle de, toplumda toprak sahipliği istisna teşkil etmekteydi.

Yeni Türk devletinin kuruluşunu takip eden yıllarda, toplumda modern sınıflar oluşmaya başlamışsa da, bürokratik radikalizm 1950'lere kadar yönetimdeki egemenliğini sürdürebilmiştir. Her şeyi, halka rağmen halk için kendisinin yapabileceği inancında olan ve bu alışkanlığını bir türlü bırakamayan bürokratik radikalizm, 1950'lere kadar toplumda kapitalist ilişkilerin hızlı gelişim olanağına kavuşmasma en büyük engeli teşkil etmiştir. Bu

bir anlamda Türk toplumunun tarihsel gelişimini haksız ve gereksiz yere kösteklemek demektir. Aslında bu dönüşümü engellemenin altında yatan en önemli neden, bürokrat kesimin eline geçirdiği artığı kaybetme korkusudur. Nitekim, 1920 hareketiyle birlikte batılı kapitalist toplumların yanında yer alınacağı kararlaştırılmış ve ilk Cumhuriyet Hükümetlerince burjuva nitelikte programlar hazırlanmış olmasına rağmen, artığın büyükçe bir bölümünü bürokrasi ele geçirmeye devam etmiş, böylece de ne modern burjuvazinin doğup gelişmesine olanak sağlayabilecek koşullar gerçekleştirilebilmiş ve ne de bürokrasi kendisi burjuvalaşabilmiştir.

1950'de halktan ilk ciddî darbeyi yiyen radikal bürokratizm ve bu kesimin yoğunca kümeleştiği siyasal örgüt, 1972'lere kadar Türk toplumunda kamuoyunun hiçbir zaman güvenini alamamış olmasına rağmen, yine de çeşitli güçlerle zaman zaman siyasal iktidara el koyabilmiştir. Fiilen siyasal iktidarda olmadığı zamanlarda da değişik güçlerle bir baskı aracı olarak etkinliğini günümüze kadar sürdürebilmiştir. Ama, 1972'ler Türkiyesinde bürokrasinin geleceği eskisi kadar umutlu gözükmemektedir. Türk toplumunun son yirmi yılındaki değişme ve gelişmeler, toplumun modern sınıflara ayrışımını da hızlandırmış ve 1970'lere gelindiğinde yeni üretim ilişkileri (kapitalizm) Türk toplumuna damgasını iyice vurmuştur. Böyle bir yapıda, tutucu ve dolayısıyla toplumun tarihsel gelişimine ayak bağı olan bir grubun, kapitalist üretim koşulları altında gelişen ve bu gelişmeyi sürdürmeyi amaçlayan bir istekle bağdaşması ve varlığını sürdürebilmesi düşünülemez.

1972'ler Türkiyesinde modern sınıfların, toplumda mevcut üretim biçimine ve kamuoyunun isteklerine boş veren bir düşünce biçimine tahammülü kalmamıştır. Bunun en güzel örneğine 1971'lerin olağanüstü koşullarında

tanık olduk. Toplumsal sorunların bile tartışılmasının olanaksız olduğu bir ortamda, radikal bürokratik bir anlayışla siyasal iktidara **getirilen** 1. Erim ve ardından da 2. Erim kabinesi hiçbir şey yapamadan yıkılıp gitmiştir. Bugün artık anlaşılmıştır ki, Türk toplumunda **Kerim Devlet** anlayışıyla bürokrasinin etkinliğini sürdürebilmesi olanaksızdır. Türk toplumunun gündemindeki önemli sorunlardan birisi de, bürokratik radikalizmin devlet aygıtı üzerindeki etkinliğini kesinlikle kaldırmaktır. Bu sorun, Türk toplumunun önümüzdeki günlerinde mutlaka çözümlenecek ve özünde Osmanlı tutuculuğu bulunan küçük burjuva bürokratik radikalizm Osmanlı toplumu gibi tarihe karışacaktır.'

Soru 98 Türk kapitalizminin önümüzdeki yıllarda ulaşmak istediği hedefler nelerdir?

Türk toplumu, 1950'lere gelindiğinde, tartışmasız hemen hemen hiçbir sorununu çözümleyememiş, ataerkil üretim ilişkilerinin yaygın bir biçimde gözlendiği bir tarım ülkesiydi. 1950'den ve özellikle 1960'lardan sonraki atılım, toplumu küçümsemeyecek bir düzeye ulaştırmış ve endüstrileşme çabalarında önemli mesafeler alınmıştır: «1963'de 108.7 milyar lira dolayında olan Gayri Safi Mlîlî Hâsıla, yüzde 65 artarak 1971'de 179.3 milyar liraya yükselmiştir. Tarımın yurt içi gelirdeki payı, yüzde 41.2'den 1971'de yüzde 28.1'e düşmüş, sanayinininki ise, yüzde 16.8'den yüzde 22.6'ya çıkmıştır. Bu dönemde kişi başına gelir 3640 liradan 4901 liraya yükselmiştir. 1963-1971 döneminde ithalât tartılı ortalama olarak yılda 8.7, buna karşılık ihracat yüzde 7 dolayında bir hızla artmış böylece 1963'te 1.05 milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmi 1971'de 1.85 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dö-

nemde yatırımlar, 1971 fiyatlarıyla yılda ortalama yüzde 8.6 dolayında bir hızla artarak 16.7 milyar liradan 32.4 milyar liraya yükselmiştir. Bu dönemde yapılan 215.6 milyar lira tutarındaki toplam yatırımların yüzde 92'si iç kaynaklardan gerçekleştirilmiştir.»

Tüm bunlara rağmen, Türk toplumunun kapitalist mantık içinde endüstrileşme sorununu büyük ölçüde çözümlendiğini söylemek oldukça güçtür. Başka bir deyişle, 1972'ler Türkiye'sinin önümüzdeki yıllarında egemen güçleri ve özellikle sanayicileri, güç ve karmaşık sorunlar beklemektedir. Toplumun önümüzdeki yirmi yılda ulaşmak istediği hedefler, «egemen güçlerin isteği doğrultusunda» Yeni Strateji'de özetlenmiştir. Öyle sanılır ki, kapitalist üretim koşulları içinde planlanan hedefler, yarının Türkiye'sinde modern sınıfları daha da belirginleştirecek ve toplumun daha üst düzeyde devinmesini kolaylaştıracaktır. Tarihsel bir olgudur ki, kapitalist ilişkiler geliştikçe, kapitalizmin ne menem bir şey olduğu daha iyi gözlenecek ve emekçi kitleler kapitalist mantık içinde kalkınmanın nasıl halkın omuzlarına yüklenildiğini çok daha yalın bir biçimde görebileceklerdir.

1995'lerde 65 milyonluk bir nüfus kitlesine ulaşacak olan Türk toplumu, yaklaşık olarak 27 milyon kişiye iş olanakları bulabilecek bir gelişmişlik seviyesini kendisine hedef almak durumundadır. Bunun anlamı, bugüne oranla hem 13-14 milyon kişiye ek iş olanağı yaratılacak ve hem de günümüzün koşullarında gizli ya da açık bir biçimde işsiz olanlara çalışma olanakları sağlanacak demektir. Tüm bunların gerçekleşebilmesi, 1995'lere gelindiğinde ekonominin çeşitli kesimlerinde belli büyüklüklere ulaşabilmiş olmaya bağlıdır: 1) Fert başına bugününün dört katı dolayında bir Gayri Safi Millî Hâsıla, 2) Gayri Safi Yurt İçi Hâsılada yaklaşık olarak tarımın payının yüzde 10, sanayiın yüzde 40, hizmetlerin yüzde 50

oranında yer tuttuğu bir ekonomik yapıya ulaşılmış olmalıdır. Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için ise, yılda ortalama olarak Gayri Safi Millî Hâsılanın yüzde 7.9, faktör fiyatlarıyla tarımsal hâsılada yılda ortalama yüzde 3.7, sanayide yüzde 11.2 ve hizmetlerde yüzde 7.7 dolayında artış hızına ulaşmak gerekmektedir.

Bu hedeflere ulaşabilmek için, sanayide bazı önemli malların üretiminde 1970'den 1995'e fiziki büyümlüklerle şu gelişmelerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır: 1970'de 1.5 milyon ton olan demir-çelik üretiminin 1995'te 20 milyon tona, kâğıt üretiminin 151 bin tondan 4 milyon tona, elektrik üretiminin 8.6 milyar Kw/saat'ten 125 milyar Kw/saate, plastik üretiminin 45 bin tondan 2 milyon tona, alüminyum ürünleri üretiminin 17.6 bin tondan 1 milyon tona çıkarılması gerekmektedir.

Soru 99 Öngörülen hedeflere ulaşabilmek için Türk kapitalizminin çözümlemek zorunda olduğu sorunlar nelerdir?

Devlet Planlama Örgütünün Yeni Strateji adıyla yayınladığı belgede, Türkiye'nin 1995'lerde ulusal geliri yaklaşık olarak 900 milyar liralık düzeye ulaşmış bir ülke olacağı öngörülmüştür. Günümüzde 350 dolar dolaylarında olan kişi başına ulusal gelir, böylece 1995'lere gelindiğinde dört katı daha büyüyerek 1500 dolarlık bir gelir düzeyine erişilmiş olacaktır. Kuşkusuz 22 yıl, insan toplumlarının tarihî gelişimleri içinde çok kısa bir dönemdir. Böylesine küçük bir zaman aralığında ve dünyanın günümüzdeki karmaşık koşullarında öngörülen bu hedeflere ulaşabilmek, 200 yılı aşkın bir süredir büyüme özellikleriyle kıvranan Türk toplumu için mutlu bir olay olacaktır.

Ama ne var ki, başka bir bakış açısından 22 yıllık süre insan toplumları için oldukça uzun bir dönemdir. Bir yıldan daha kısa bir sürede en son teknolojik yeniliklerin eskiyebildiği, çok küçük bir zaman aralığında üretim biçimi açısından iki kez devinebilen toplumların bulunduğu bir çağda, önümüzdeki yılların Türk toplumunu hangi aşamalara ulaştıracağını kestirmek pek kolay bir şey olmasa gerektir. Aslında söylemek istediğim, 22 yıl sonra erişilmek istenen hedeflerin, Türk toplumu için varılması güç noktalar olduğu değildir. Asıl sorun ve asıl söylemek istediğim, toplum için önümüzdeki yıllarda bir sistem tercihinin söz konusu olduğudur. Yukarıda söz konusu edilen hedefler, kapitalist yoldan kalkınma tercihinin ifadesinden başka bir şey değildir. Ama unutmamak gerekir ki, büyük bir olasılıkla Türk toplumu önümüzdeki yıllarda bu tercihini daha üst düzeydeki üretim biçimi için kullanabilecektir. Böyle bir tercihin, 1995'ler Türkiye'sini yukarıda öngörülen hedeflerin çok daha ileri noktalarına ulaştıracağından kimsenin kuşkusu olmasın.

Yalnız, günümüz Türkiye'si kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumdur ve önümüzdeki yıllara ilişkin büyüme önerileri kapitalist mantık çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu koşulların geçerli olduğu Türkiye ekonomisinde öngörülen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için, bazı önemli sorunlar gündeme girmiştir ve ilgili sorunların çözümlenebilmesi için yeni tedbirlerin alınacağı doğaldır. Aslında, planda belirtilen ve savunulanan aksine, Türkiye ekonomisinde kapitalizmin gelişmesini sınırlandıran esas neden yine bizde çarpık gelişen kapitalizmin kendisidir. Bir dış ticaret, tarımsal yapının günümüzdeki niteliği, yatırım ve satma sorunu kapitalist ilişkilerin daha hızlı gelişmesine ayak bağıdır. Ama, tüm bunların bu niteliğe gelmesinin esas nedeni de, toplumdaki üretim biçiminin niteliğidir.

Türk toplumunda gelişmeyi sınırlayan yapısal güçlükler olarak gündeme alınan sorunların başında tarım gelmektedir. Bunca gelişmelere rağmen tarım kesimi, sanayiinin yeni isteklerine cevap verebilecek bir niteliğe ulaşamamıştır. Bir kere, tarımın doğal koşullara olan duyarlılığı hâlâ azaltılamamıştır. Bu ise, hem ihracatın ve hem de sanayi mallarına olan talebin olumsuz yönde etkilenmesi demektir. Günümüz Türkiye'sinde tarımdan beklenen asıl amaç, bu kesimin sanayileşme atılımına şimdiye kadar olandan daha etkin bir biçimde katkısını sağlayabilmektir. Bu isteğin gerçekleşebilmesi ise, tarımdan sanayie daha büyük fonlar aktarmayı amaçlayan tedbirlerin alınmasına bağlı bir durumdur. Tarımdan artık almanın yolları da, vergi ve fiyat politikalarıdır. Bir yandan tarım vergilenecek ve diğer yandan da tarımsal ürünlerin fiyatları kontrol altında tutulacaktır. Nitekim, Yeni Strateji'de de tarıma ilişkin görüşler bu doğrultudadır: «Tarım sektörü büyük kısmı ile teknolojik gelişmeleri izleyememekte, tarımsal üretim artışı hızlı ve istikrarlı olamamakta, tarımsal gelirin kalkınmaya katkısı sınırlı kalmaktadır... Tarım sektörünü, üretimden tüketim kadar bütün aşamalarını bir reform tutumu içinde diğer sektörlerle net kaynak aktarabilecek güce ulaştırmak... esas olacaktır. Bunun için tarımsal üretimde verimliliğin artırılması... ekonomide bu mallara bağlı olarak enflasyonist baskıların doğmasını önleyecek seviyede tutulması gözetilecektir.»

Gündeme giren diğer önemli bir sorun da, dış ticaretin sanayiinin yeni gereklerine cevap verebilecek bir niteliğe kavuşturulmasına ilişkin isteklerdir. Bu kesimde sorunun çözümü için uygulanacak yöntemler, Ortak Pazar ilişkileri de dikkate alınarak, kamu politikasının sanayiciler yararına kullanılmasını amaçlayacaktır. Bütün bunların anlamı ise, kotaların sanayicilerin isteklerine uygun

bir biçimde kararlaştırılacağı ve teşvik tedbirlerinin en çok sanayiciler için kullanılacağıdır: «...dinamik bir ihracat politikası uygulanarak sanayi ürünleri ihracatının artması ve çeşitlenmesi sağlanacak ve **bu tür ihracat çeşitli yöntemlerle desteklenecektir**. İthalât, sanayileşmenin, yeni teknolojilerin, iç tasarrufun, fiyat istikrarının gerekleri ve AET'ye karşı yükümler gözönünde tutularak, **çeşitli kambiyo, dış ticaret rejimi, gümrük tarife araçları ve benzeri araçlarla planlanarak özellikle yatırım malları ve hammadde konusunda dar boğazlara yol açılmaması sağlanacaktır.**» (Yeni Strateji)

Soru 100 Bu çalışmanın son sözü nedir?

Bu kitapta, verilerin ve öteki koşulların elverişliliği çerçevesinde Türkiye'de kapitalist ilişkilerin gelişmişlik düzeyine bir yaklaşım yapmaya çalıştık. Böylesine ciddi bir konunun, genişçe olmayan bir çalışmayla ve sınırlı bir tartışma ortamında bütün yanlarıyla ortaya konabilmesi kuşkusuz olanaksızdır. Aslında, Türk toplumunun sosyal-ekonomik ve siyasal yapısı, günümüz Türkiyesinin yapısal nitelikleri kesit alınarak ortaya konabilirdi. Ama böyle bir çalışma, toplumun tarihsel gelişimini gözlemimize engel olabileceği gibi, düne ait birtakım değerlerin günümüze yanlış aktarılması sonucu, bugünün önemli sorunlarına da gerçek bir yaklaşım yapmak olanağını bula-mayacaktık. Kaldı ki, hem günün sorunlarını anlayabilmek için dünü bilmek gerekmektedir ve hem de ilerici güçler arasında bile, toplumun tarihsel gelişimine ilişkin tartışmalar devam edip gitmektedir. Bu nedenledir ki, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesini**, toplumun belirli bir kesitinde değil, tarihî gelişim süreci içinde ele almayı daha gerekli gördük.

Bugünkü geri kalmışlığımızı, yanlış iki nedenle açıklamak gelenek haline gelmişti: bunlardan birincisi, yönetici yeteneksizliği ve ikincisi de dış güçlerdir. Oysa biz gördük ki, bugünün gelişmiş kapitalist ekonomileri, kapitalist üretime 17. yüzyılda evrilmeye başlamışlardır. Osmanlı toplumunun iç dinamiğinin yetersiz oluşu, önce toplumun kapitalist üretime dönüşmesini engellemiş ve sonra da toplumun sömürgeleşmesine neden olmuştu. Başka bir deyişle, Osmanlıların kapitalist üretime geçemeyişleri, sömürge olmalarından değil, ama sömürgeleşmeleri toplumun sosyo-ekonomik yapısının batı feodalesinden farklı oluşundan ileri gelmiştir. Yeni Türk Devletin kurulmasıyla kapitalistleşme çabaları hız kazanmış, ama 1950'lere kadar bu yolda bazı önemli gelişmeler olmasına rağmen, kapitalist ilişkiler topluma damgasını vuramamıştır. 1950'lerden ve özellikle 1960'lardan sonraki gelişmeler, 1970'lere gelindiğinde Türk toplumunu tartışmasız kapitalist bir niteliğe ulaştırmıştır.

Bu araştırma boyunca gördük ki, Türk toplumunda mevcut üretim ilişkilerinin niteliği kapitalizm'dir ve toplumsal güç dengesinde de en etkin sınıf sanayi burjuvazisidir. Sanayi malları üretiminin tarımsal mallar üretimini bir buçuk kat geçtiği 1970'lerde bile, Türkiye ekonomisinin feodal ya da yarı feodal üretim ilişkileri içinde olduğunu söyleyenlere çokça rastlamışızdır. Ciddî bir aratırmaya dayanmaksızın, toplumda mevcut üretim biçiminin niteliği yarı feodal olarak ilân edilmiş ve bu yargıya dayanılarak devrimci teoriler bile kurulmuştur. Türkiye gerçekleriyle yakından ve uzaktan bir ilişkisi olmayan bu yanlışlıklar, son tahlilde, egemen güçlerin işine yaramıştır.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM: BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Soru 1	Üretim, üretici güçler, üretim ilişkileri ve üretim biçimi ne demektir?	5
Soru 2	Toplumsal değişme ve gelişmeler ne demektir?	9
Soru 3	Feodal üretim biçiminin temel nitelikleri nelerdir?	12
Soru 4	Feodal üretimden kapitalist üretime geçiş nasıl olmuştur?	15
Soru 5	Kapitalist üretim biçimi ne demektir ve ne gibi özellikler taşır?	17
Soru 6	Kapitalizmin gelişmesi ne demektir? Bu gelişme hangi göstergelerle izlenebilir?	19
Soru 7	Devletçilik ne demektir? Karma ekonomi diye bir sistem var mıdır?	22
Soru 8	Ekonomik kalkınma ve büyüme ne demektir?	24
Soru 9	Kalkınma ile kapitalizmin gelişmesi arasında bir ilişki var mıdır?	26
Soru 10	Sanayileşme ne demektir? Sanayileşme ile kapitalizmin gelişmesi arasında nasıl bir ilişki vardır?	27
Soru 11	Toprak ve köylü sorunu ne demektir?	29

II. BÖLÜM: OSMANLI TOPLUM YAPISI

Soru 12	Osmanlı toplum yapısını bilmek neden gereklidir?	32
Soru 13	Osmanlı toplumunu araştırmada nelere dikkat edilmelidir?	34
Soru 14	Osmanlılarda toprağın mülkiyetine kim sahiptir?	35
Soru 15	Osmanlılarda ticaret ve sanayi nasıl örgütlenmişti?	38
Soru 16	Osmanlılarda üretim sürecinin niteliği nasıldır?	41
Soru 17	Osmanlı toplumu hangi sınıf ve tabakalardan oluşuyordu?	43
Soru 18	Osmanlı toplum yapısı ile klasik feodal sistem arasında ne fark vardır?	45
Soru 19	Neden kapitalist üretime geçemedik?	48
Soru 20	Osmanlı toplum yapısını sarsan iç ve dış etkenler nelerdir?	51
Soru 21	Osmanlılarda üretim ilişkilerinin özünü oluşturan Miri sistem neden çökmüştür?	55
Soru 22	Osmanlı toplumunda, 16. yüzyıldan sonra oluşma ya başlayan yeni yapının nitelikleri nasıl özetlenebilir?	57

Soru 23	Türk toplumunda, toprağın özel mülkiyete evrimi ne zaman tamamlanmıştır?	60
Soru 24	Osmanlılarda batılılaşma hareketlerinin anlam ve önemi nedir? Böyle bir davranışa neden gerek duyulmuştur?	64
Soru 25	Batılılaşma ile Osmanlıların sömürgeleşmesi arasında nasıl bir ilişki vardır?	68

III. BÖLÜM: CUMHURİYET TÜRKİYESİ

Soru 26	Osmanlı devletinin yıkılışını ve yeni Türk Devletinin kuruluşunu kolaylaştıran dış etkenler nelerdir?	70
Soru 27	Millî Kurtuluş Savaşı süresince, emperyalist devletlerle Sovyetler Birliği arasındaki çelişmeden nasıl yararlanılmıştır?	73
Soru 28	Kurtuluş Savaşı döneminde, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı nasıl bir nitelik taşımaktaydı?	74
Soru 29	1920 hareketinin toplumsal tabanı hangi güçlerden oluşmaktaydı?	79
Soru 30	Kurtuluş Savaşının yönetici kadrosunu özel teşebbüsçü bir uygulamaya yönelten etkenler nelerdir?	81
Soru 31	Kapitalist ilişkileri geliştirmede, özel teşebbüsçü uygulama neler getirmiştir?	84
Soru 32	Devletçilik uygulamasına geçişin nedenleri nelerdir?	87
Soru 33	Devletçilik uygulamasını hangi sosyal gurup ve kişiler etkilemiştir?	90
Soru 34	Devletçilik uygulaması sınıfsal açıdan nasıl yorumlanabilir?	93
Soru 35	Devletin niteliğine ilişkin yorumlarda, dünden bugüne nasıl bir değişim olmuştur?	96
Soru 36	İkinci Dünya Savaşı döneminde, devletin uyguladığı ekonomik politika nasıl bir nitelik taşımaktaydı?	99
Soru 37	Millî Korunma Kanunu ile hükümete ne gibi yetkiler verilmiş ve bu yetkiler hangi amaçlarla kullanılmıştır?	101
Soru 38	Varlık Vergisiyle hangi sınıf ve tabakaların vergilendirilmesi amaçlanmıştır? Uygulama ile yasadan beklenen amaçlar gerçekleştirilebilmiş midir?	103
Soru 39	: C.H.P.'ni önce kendi içinde ikiye bölen ve sonra da siyasal iktidardan uzaklaştıran nedenler nelerdir?	105

Soru 40	Çiftiçiyi Topraklandırma Kanunu ile amaçlanan hedefler nelerdir ve bu amaçlar gerçekleştirilebilmiş midir?	107
Soru 41	1950-1960 yılları arasında, kapitalist ilişkilerde hızlı bir gelişim olduğu söylenebilir mi?	109
Soru 42	Türkiye ekonomisinde hızlı bir sanayileşme ile birlikte kapitalizmin gelişmesi ve toplumda kapitalist üretimin egemen olduğu dönem hangisidir?	111

IV. BÖLÜM

TARIM — TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN FARKLILAŞMASI

Soru 43	Türkiye'de toprak ve köylü sorunu nasıl ele alınmaktadır ve bu konuda değişik görüşler var mıdır?	114
Soru 44	Türkiye ekonomisinde tarım kesiminin yeri ve önemi nedir?	116
Soru 45	Türk tarımındaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi hangi göstergelerle izlenebilir?	119
Soru 46	Tarım kesiminin ulusal gelir ve toplam üretime katkısı, son yirmi yılda nasıl bir değişim göstermiştir?	120
Soru 47	1972'ler Türkiyesinde tarımın birinci kesim olduğu görüşü ciddiye alınabilir mi?	123
Soru 48	Türkiye'de kentleşme olayı nasıl bir gelişim göstermektedir?	124
Soru 49	Toplumda kırsal nüfusun payı neden azalmaktadır?	126
Soru 50	Tarım işçiliği yapan ailelerin sayısı ne kadardır?	128
Soru 51	Tarım topraklarının mülkiyet açısından dağılımı nasıldır?	129
Soru 52	Türkiye'de tarım toprakları, belli ellerde toplanma sürecine girmiş midir?	133
Soru 53	Küçük üreticilerin mülksüzleştiğini gösteren öteki olaylar nelerdir?	134
Soru 54	Türkiye'de tarım topraklarının işletme büyüklüğü ve parça sayısı açısından dağılımı nasıldır?	136
Soru 55	Küçük birimler biçimindeki tarımsal işletmelerde ileri girdiler kullanılabilir mi?	138
Soru 56 :	Türk tarımında ortakçı ve kiracı işletmelerin önem ve içeriği nedir?	141
Soru 57	Tarım kesiminde kapitalizm öncesi üretim ilişkileri var mıdır? Varsa bu kalıntıların ağırlığı ne kadardır?	143
Soru 58	Kapitalist tarım işletmelerinin, Türk tarımındaki yeri ve önemi nedir?	145

Soru 59	Geçimlik tarım ne demektir? Tarımda küçük üreticilerin ağırlığı ne kadardır?	147
Soru 60	Türkiye'de tarım işçileri ve küçük üreticiler nasıl sömürülür?	149
Soru 61	Tarım kesiminde çözüm bekleyen sorunlar nasıl özetlenebilir?	151
Soru 62	1972'ler Türkiye'sinde, tarımda ulaşılacak istenen amaçlar nelerdir?	153
Soru 63	Sanayi kesiminin tarıma ilişkin istekleri gerçekleştirebilir mi?	155
Soru 64	: «Toprak reformu» ve «tarım reformu» kavramları ne demektir?	157
Soru 65	Türkiye'de toprak ve tarım reformu kavramları hangi anlama alınmaktadır? Bu konuda değişik görüşler var mıdır?	160
Soru 66	Toplumcu görüş, toprak ve köylü sorunu hakkında nasıl düşünmektedir?	162
Soru 67	12 marttan sonraki gelişmelerden toprak ve tarım reformundan beklenen amaçların ne olduğu belli olmuş mudur?	164
Soru 68	Toprak reformu Türkiye'de bugüne değin neden yapılamamıştır?	166
Soru 69	Türkiye'de topraksız ve az topraklı köylüleri topraklandırmak amacıyla toprak reformu yapılabilir mi?	168

V. BÖLÜM: SANAYİ KESİMİ

Soru 70	Sanayi ne demektir?	170
Soru 71	Sanayi malları hangi türlere ayrılır?	171
Soru 72	Sanayileşmede üretim araçları yapımı neden gereklidir?	173
Soru 73	Türk toplumundaki sanayileşme çabaları, 1950'lere kadar neden başarılı olamamıştır?	175
Soru 74	Sanayi kesiminin Türkiye ekonomisindeki yeri ve önemi nedir?	177
Soru 75	Sanayiın birinci kesim olmasının anlamı nedir?	179
Soru 76	Yapım sanayiinde, sermayenin belli ellerde toplanması olayı nasıl izlenebilir?	181
Soru 77	Artık-değer oranı (sömürme oranı) ne demektir ve nasıl hesaplanır?	184
Soru 78	Türk yapım sanayiinde sömürünün yoğunluk derecesini ölçebilir miyiz?	186
Soru 79	: Sanayide sömürme oranı yıllara göre nasıl bir seyir takip etmektedir?	188

Soru 80	Türkiye'de egemen güçlerin ücret artışlarından şikâyetçi olmaları ciddiye alınabilir mi?	190
Soru 81	Türk yapım sanayinin yapısal nitelikleri nedir?	193
Soru 82	Türkiye'de üretim araçları üreten sanayi kesimleri neleri gelişmemiştir?	195
Soru 83	Çeşitli kesimlerdeki sömürme oranları ile yapım sanayinin yapısındaki çarpıklığın nedeğine yaklaşım yapılabilir mi?	197
Soru 84	Sanayide satma sorunu ne demektir?	199
Soru 85	Vardiya katsayısı ne demektir? Türk yapım sanayinde vardiya katsayısı hesaplanabilir mi?	201
Soru 86	Vardiya katsayısıyla, Türk yapım sanayiindeki pazar ve sermaye sorununa yaklaşım yapılabilir mi?	204
Soru 87	Sanayide küçük meta üretimi ne demektir?	206
Soru 88	Küçük sanayi üretiminin, yapım sanayii içindeki önemi nedir?	208
Soru 89	Küçük üreticiler kimdir ve hangi koşullarda üretimde bulunurlar?	210
Soru 90	Türk yapım sanayiinde kamu kesiminin yeri ve önemi nedir?	212
Soru 91	Yapım sanayiindeki kamu kuruluşları kapitalist bir nitelik taşımaz mı?	213

VI. BÖLÜM: DIŞ TİCARET VE SONUÇ

Soru 92	Dış ticaretin yapısıyla endüstrileşme arasında nasıl bir ilişki vardır?	215
Soru 93	İhracattaki gelişmeler beklenen seviyeye ulaşabilmiş midir?	217
Soru 94	İthalatın endüstrileşme olayındaki önem ve içeriği nedir?	219
Soru 95	Dış ticaret ve birikim sorunu, Türkiye ekonomisinde sanayileşmeyi (kalkınmayı) sınırlayan unsurlar olarak sayılabilir mi?	220
Soru 96	Ortak Pazar, Türkiye'nin endüstrileşmesini hangi yönde etkileyecektir?	223
Soru 97	Bugüne değin toplumun tarihsel gelişimini engelleyen radikal bürokratizm, bundan böyle de etkinliğini sürdürebilir mi?	225
Soru 98	Türk kapitalizminin önümüzdeki yıllarda ulaşmak istediği hedefler nelerdir?	229
Soru 99	Öngörülen hedeflere ulaşabilmek için Türk kapitalizminin çözümlemek zorunluğunda olduğu sorunlar nelerdir?	231
Soru 100	Bu çalışmanın son sözü nedir?	234

**TÜRKİYE'DE
KAPİTALİZMİN
GELİŞMESİ**

ÖZLEM ÖZGÜR